

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ÇALIŞAN ÇOCUK

BAĞCILAR ve KÜÇÜKÇEKMECE PİLOT ARAŞTIRMASI

Pınar Uyan-Semerci • Emre Erdoğan • Gözde Durmuş

ÇALIŞAN ÇOCUK

BAĞCILAR ve
KÜÇÜKÇEKMECE
PİLOT ARAŞTIRMASI

Pınar Uyan Semerci • Emre Erdoğan • Gözde Durmuş

İstanbul Bilgi Üniversitesi
GÖÇ ÇALIŞMALARI
UYGULAMA VE
ARAŞTIRMA MERKEZİ

İstanbul Bilgi Üniversitesi
Çocuk
Çalışmaları

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ
GÖÇ ÇALIŞMALARI UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ
SANTRALİSTANBUL KAMPÜSÜ, ESKİ SİLAHTARAĞA ELEKTRİK SANTRALİ,
KAZIM KARABEKİR CAD. No. 2/13, 34060 EYÜP, İSTANBUL
TEL. +90 212 311 52 11 • E-POSTA: rc.mig@bilgi.edu.tr
URL: http://goc.bilgi.edu.tr

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ - ÇOCUK ÇALIŞMALARI BİRİMİ
SANTRALİSTANBUL KAMPÜSÜ, ESKİ SİLAHTARAĞA ELEKTRİK SANTRALİ,
KAZIM KARABEKİR CAD. No. 2/13, 34060 EYÜP, İSTANBUL
TEL. +90 212 311 75 67
E-POSTA: rc.csu@bilgi.edu.tr • cocukcalismalari@bilgi.edu.tr
URL: http://cocuk.bilgi.edu.tr

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

ÇALIŞAN ÇOCUK

BAĞCILAR VE KÜÇÜKÇEKMECE PİLOT ARAŞTIRMASI

HAZIRLAYANLAR: PINAR UYAN SEMERCİ, EMRE ERDOĞAN, GÖZDE DURMUŞ

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI 609
ARAŞTIRMA 11

KAPAK FOTOĞRAFI GÖZDE DURMUŞ, İSTANBUL, 2017

ISBN: 978-605-399-495-4

1. BASKI İSTANBUL, EKİM 2017

© İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ İŞLETMESİ
YAZIŞMA ADRESİ: İNÖNÜ CADDESİ, No: 6 KUŞTEPE ŞİŞLİ 34387 İSTANBUL
TELEFON: 0212 311 64 63 - 311 61 34 / FAKS: 0212 216 24 15 • SERTİFİKA No: 35680

KİTAP VE KAPAK TASARIMI KADİR ABBAS

DİZGİ VE UYGULAMA MARATON DİZGİEVİ • www.dizgievi.com

DÜZELTİ GİZEM KÜLEKÇİOĞLU

BASKI VE CİLT ER-AY BASIM HİZ. TİC. LTD. ŞTİ.

100. YIL MAH. MAS-SİT 1. CAD. No: 191-1 34560 BAĞCILAR, İSTANBUL, TÜRKİYE
TELEFON: 0212 629 06 40 / FAKS: 0212 429 06 47 • SERTİFİKA No: 30034

Istanbul Bilgi University Library Cataloging-in-Publication Data
Istanbul Bilgi Üniversitesi Kütüphanesi Kataloglama Bölümü Tarafından Kataloglanmıştır.

Çalışan çocuk : Bağcılar ve Küçükçekmece pilot araştırması /
hazırlayanlar Pınar Uyan Semerci, Emre Erdoğan, Gözde Durmuş.
-İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017.

X, 77 pages : illustrations; charts ; 27 cm. - (İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; 609. Araştırma; 11.)

Includes bibliographical references.

ISBN 978-605-399-495-4

1. Children --Employment --Turkey. 2. Child labor --Turkey --İstanbul. 3. Child welfare --Turkey --İstanbul.
4. Children --Turkey --Social conditions. 5. Child labor --Law and legislation --Turkey. 6. Children's rights --Turkey.
7. Youth --Education --Turkey. 8. Refugee children --Education --Turkey.
- I. Uyan Semerci, Pınar. II. Erdoğan, Emre. III. Durmuş, Gözde. IV. Series.

HD6250.T872 C35 2017

ÇALIŞAN ÇOCUK

BAĞCILAR VE KÜÇÜKÇEKMECE

PİLOT ARAŞTIRMASI

Pınar Uyan Semerci • Emre Erdoğan • Gözde Durmuş

İçindekiler

ÖNSÖZ	ix
Bölüm 1 GİRİŞ	1
Bölüm 2 ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ	5
Bölüm 3 ÇALIŞAN ÇOCUKLARA DAİR BULGULAR	9
3.1 Katılımcıların Profili	11
3.2 Çalışma Durumu	12
3.3 Kazanç	18
3.4 Çalışma Ortamı	20
3.5 Çalışma Yaşamını Değerlendirme	26
3.6 Sağlık	32
3.7 Maddi Durum Değerlendirmesi	33
3.8 Eğitim Yaşamı	34
a) Eğitimine Devam Edenler (181 Çocuk)	39
b) Eğitimini Bırakanlar (120 Çocuk)	42
3.9 Ev Koşulları	49
Bölüm 4 ÇALIŞAN ÇOCUKLARIN AİLELERİ	55
4.1 Hane Yapısı	57
4.2 Ailenin Sosyo-Ekonomik Durumu	59
4.3 Ailenin Maddi Koşulları	63
4.4 Çocukların Yaşam Koşulları	70
Bölüm 5 SONUÇ	73

Şekil Listesi

Şekil 3.1.	Çocukların Çalıştığı İşler.....	12
Şekil 3.2.	Çocukların Cinsiyetleri ve Çalıştıkları Yerler.....	13
Şekil 3.3.	Çocukların Bir Günde Çalıştıkları Ortalama Süre ve Çalıştıkları Alanlar (Hafta İçi Çalışanlar, Ortalama).....	14
Şekil 3.4.	Çocukların Bir Günde Çalıştıkları Ortalama Süre ve Çalıştıkları Alanlar (Hafta Sonu Çalışanlar, Ortalama).....	15
Şekil 3.5.	Çalışmaya Başlamak İçin Evden Çıkılan Saat.....	16
Şekil 3.6.	Çalışılan Yere Ulaşmak İçin Kullanılan Ulaşım Araçları.....	16
Şekil 3.7.	Çalışmaya Başlama Nedeni.....	17
Şekil 3.8.	Yaş Grubuna Göre Bir Haftada Yaklaşık Kazanılan Miktar.....	18
Şekil 3.9.	Çalışılan Alana Göre Bir Haftada Yaklaşık Olarak Kazanılan Miktar.....	19
Şekil 3.10.	Okula Kayıtlı Olup / Olmamaya Göre Bir Haftada Yaklaşık Olarak Kazanılan Miktar.....	20
Şekil 3.11.	Sigorta Durumu ve İş Yerinde Sahip Olunan Sözleşme ("Var" Yanıtlarının Oranı).....	21
Şekil 3.12.	Çalıştıkları Yerde Sağlıkla İlgili Hizmetler ("Var" Yanıtlarının Oranı).....	22
Şekil 3.13.	Çalışılan Yerde Nerede Öğle Yemeği Yenildiği.....	23
Şekil 3.14.	Çalışılan Yerde Patrondan ya da Ustadan Kötü Muamele Görme.....	24
Şekil 3.15.	Çalışılan Alanlarda Suriyeli Çocuk Varlığı ("Var" Yanıtlarının Yüzdesi).....	25
Şekil 3.16.	Çalışılan Yerde Çalışan Başka Çocuğun Var Olmasına Göre Şu Anda Nerede Çalışıldığı ("Var" Yanıtlarının Yüzdesi).....	26
Şekil 3.17.	Cinsiyete Göre Çalışma Yaşamının Değerlendirilmesi ("Geçerlidir" Yanıtını Verenlerin Oranı).....	27
Şekil 3.18.	Yaş Grubuna Göre Çalışma Yaşamının Değerlendirilmesi ("Geçerlidir" Yanıtını Verenlerin Oranı).....	28
Şekil 3.19.	Cinsiyete Göre Çalışmaya Başladıktan Sonra Hissedilen Duygular ("Geçerlidir" Yanıtını Verenlerin Oranı).....	29
Şekil 3.20.	Çalışmayı İstememe ve Diğer Değişkenler.....	30
Şekil 3.21.	İleride, Şu Anda Yapılan İş Yapmayı İsteyip İstememe.....	31
Şekil 3.22.	Sağlıkla İlgili Davranışlar.....	32
Şekil 3.23.	Ailenin Maddi Durumu Yüzünden Yaşanılan Koşulların Varlığı.....	33
Şekil 3.24.	Şu Anda Herhangi Bir Okula Kayıtlı Olup / Olmama Durumu.....	34
Şekil 3.25.	Yaş Grubuna Göre Şu Anda Herhangi Bir Okula Kayıtlı Olma.....	35
Şekil 3.26.	Ailenin Mali Durumuna Göre Şu Anda Herhangi Bir Okula Kayıtlı Olma.....	35
Şekil 3.27.	Ailenin Mali Durumuna Göre Okulunu Bırakmayı Gerektirmeyen Durumlar.....	36
Şekil 3.28.	Sosyal Güvenceye Göre Okula Devam Durumu.....	37
Şekil 3.29.	Okula Kayıtlı Olup / Olmamaya Göre Haftanın Kaç Günü Çalışıldığı.....	38

Şekil 3.30.	Devam Edilen Okulun Öğretim Durumu	38
Şekil 3.31.	Kayıtlı Olunan Okula Düzenli Gidebilme	39
Şekil 3.32.	Devam Edilen Okulla İlgili Değerlendirmeler ("Geçerlidir" Yanıtlarının Oranı)	40
Şekil 3.33.	Devam Edilen Okulun Altyapısına Dair Değerlendirmeler ("Geçerlidir" Yanıtlarının Oranı)	41
Şekil 3.34.	Okulu Bırakma Zamanı	42
Şekil 3.35.	Okulu Bırakma Sebebi	43
Şekil 3.36.	Okula Gitmeme Sebebi (Ebeveyn Verileri)	44
Şekil 3.37.	Okulu Bırakmayı Gerektirmeyecek Durumlar (Ebeveyn Verileri)	45
Şekil 3.38.	Okula Devam Etmek İstememe Sebepleri	46
Şekil 3.39.	Okul Deneyimine Dair Görüşler ("Geçerlidir" Yanıtlarının Oranı)	47
Şekil 3.40.	Okula Gidebildiği Zamanlarda Devam Durumu	48
Şekil 3.41.	Yatılan Odanın Tanımı	49
Şekil 3.42.	Eşya Sahipliği ve Olanaklar ("Var" Yanıtlarının Oranı)	50
Şekil 3.43.	Cinsiyete Göre Evdeki İş Yükü ("Her Gün / Haftada Birkaç Gün" Yanıtlarının Oranı)	51
Şekil 3.44.	Aile Tipine Göre Evdeki İş Yükü ("Her Gün / Haftada Birkaç Gün" Yanıtlarının Oranı)	51
Şekil 3.45.	Cinsiyete Göre Ev ve Okul Dışında Nerede ve Nasıl Vakit Geçirildiği (Yanıtların Yüzdesi)	52
Şekil 3.46.	Cinsiyete Göre Boş Vakitlerde Yapılan Şeylerin Sıklığı ("Her Gün" ve "Haftada Birkaç Gün" Yanıtlarının Toplamı)	53
Şekil 3.47.	Yazları Nasıl Vakit Geçirildiği (Yanıtların Oranı)	54
Şekil 4.1.	Hanedeki Kişi Sayısı	57
Şekil 4.2.	Hanedeki Çocuk Sayısı	58
Şekil 4.3.	Anne ve Babanın Eğitim Durumu	59
Şekil 4.4.	Anne Babanın Eğitim Durumuna Göre Çocukların Okula Devam Durumu	60
Şekil 4.5.	Anne Babanın Eğitim Durumuna Göre Çocukların Okula Kaldığı Yerden Devam Etmek İstememe Sebebi	61
Şekil 4.6.	Anne ve Babanın Çalışma Durumu	62
Şekil 4.7.	Hanedeki Sağlık Harcamalarının Nasıl Karşılandığı	63
Şekil 4.8.	Ailedeki Çocukların Maddi Destek Alma Oranı	64
Şekil 4.9.	Toplam Aylık Hane Geliri	65
Şekil 4.10.	Mali Durum Hakkında Öznel Değerlendirme	66
Şekil 4.11.	Öznel Mali Duruma Göre Çocukların Çalıştığı Sektör	67
Şekil 4.12.	Gıda Tüketim Sıklığı ("Haftada İki ve Daha Sık" Yanıtlarının Oranı)	68
Şekil 4.13.	Gıda Tüketim Sıklığına Göre Çocukların Çalıştığı Sektör ("Haftada İki ve Daha Sık" Yanıtlarının Oranı)	69
Şekil 4.14.	Evde Çocuklar Arasında Okul Öncesi Eğitim Alma Durumu	70
Şekil 4.15.	Hanedeki Çocuk Sayısına Göre Çocukların Kayıtlı Oldukları Okullara Devam Oranı	71
Şekil 4.16.	Hanedeki Çocuk Sayısına Göre Çocuğun Okula Bıraktığı Yerden Devam Edebilmeyi İsteme / İstememe Durumu	72

Önsöz

Günümüz dünyasında, ülkelerin üzerinde uzlaştıkları az sayıdaki konulardan biri çocukların çalışmaması konusundaki yasal düzenlemelerdir, bu konuda tanımlanmış ve çok net belirlenmiş kurallar bulunmaktadır. Buna rağmen çocuk emeği çoğu zaman bu yasal düzenlemelerin, denetlemelerin ve yaptırımların dışında, kayıt dışılığın gölgesinde varlığını sürdürmektedir. Uluslararası ve ulusal düzenlemelere göre 15 yaş altında çocukların çalışması yasaktır ve 15 yaş üstündeki çocukların ise çalışma koşulları, çalışma saatleri, işe başlarken sağlık kontrolleri ve sonrasında da sağlık takipleri yasalarca düzenlenmiş durumdadır. Oysa elinizde tuttuğunuz raporun da gösterdiği üzere çoğunluğu 15 yaş altında çalışmaya başlayan çocukların neredeyse tamamı yasalarda belirlenen çalışma koşullarına aykırı bir biçimde çalışmaktadırlar. Arkadaşlarıyla oyun oynaması, okulda olması ve ailesiyle vakit geçirmesi gereken çocuklar; tarlada, fabrikada, atölyede ve sokakta çocukluklarını çalışarak geçiriyorlar.

Bütün bu düzenlemelere karşın çocuk işçiliğinin hala önlenememiş olması ve bu sorunla mücadelede yeteri kadar önem verilmemesi; ilgi alanı çocuklar ve çocuğun iyi olma hali olan bizleri bu alanda nelerin yapılabileceği konusunda düşünmeye yönlendirdi. Çocuk işçiliği konusunda politikalar geliştirilebilmesi ve sorunun acilen çözülebilmesi için ilk ihtiyacımızın var olan durumun gerçekçi bir tespiti olması ancak elimizde güncel verinin yokluğu bu ilk adımın atılmasına yol açtı. Türkiye’de çocuk işçiliği konusunda ulusal ölçekte yapılan en son araştırma 2012 tarihini taşımaktadır ve başta Suriyeli mültecilerin varlığı gibi yakın dönemin toplumsal değişimlerini yansıtmaktan uzaktır. Dolayısıyla, bir ilk adım olarak sınırlı da olsa bir pilot çalışmayı yürütmeyi ve durumun kısıtlı bir resmini çizmeyi amaçladık.

Bizim yaptığımız çalışma; kapsam açısından sınırlılıklar taşıyan, İstanbul’da sadece bir bölgeyi hedefleyen bir pilot çalışmadır. Bu pilot çalışmanın ulusal ve yerel düzeyde yapılacak diğer araştırmalara kaynaklık edebilmesini umuyoruz. Suriye’den Türkiye’ye gelen, yarısından fazlası çocuk olan 3 milyonu aşan sığınmacılarla yapılan sınırlı sayıda çalışma da çocuk işçiliğine dair mümkün olduğunca güvenilir nicel verilere duyulan ihtiyacın daha da arttığını göstermektedir.

İstanbul Bilgi Üniversitesi Çocuk Çalışmaları Birimi ve Göç Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi tarafından 2017 baharında, İstanbul’da Küçükçekmece ve Bağcılar ilçelerinde yaşamakta olan 301 çalışan çocuk ve ebeveynleriyle yürüttüğümüz bu araştırma, durumun sınırlı bir betimlemesini yapmayı ve daha sonra yürütülecek çalışmalar ve geliştirilecek politikalar için bir başlangıç noktası oluşturmayı hedeflemektedir.

En fazla pazarcılık, giyim sektöründe işçi/çırak, tezgahdar, gıda sektöründe hizmet, imalat sanayinde ve esnaf yanında çıraklık yapan çocuklar uzun saatlerde çalışmaktadır. Çocuklar ortalama 3 yıldır çalıştıklarını söylemişlerdir, dörtte birinin 11 yaş ve altında çalışmaya başladığı görülmektedir. Mevzuata uygun olarak 15 yaş ve üstünde çalışanların oranı sadece yüzde 27’dir, bu durum yasal düzenlemelerin ciddi oranda ihlal edildiğini göstermektedir. Sahada ulaşılan çocukların ortalama 3 yıldır çalışıyor olması 15 yaş altı yasal olmayan çocuk işçiliğinin yaygınlığına dair önemli bir bulgudur. Ayrıca 15 yaş üstü çocukların neredeyse hiçbirinin yasal düzenlemelerin öngördüğü koşullarda çalışmadığı görülmüştür. Bu noktada da yapılan denetlemelerin sözleşmesiz, güvencesiz ve güvenliksiz çalışmayı engelleyecek düzeyde olmadığını söyleyebiliriz. Çocukların yüzde 12’si sigortalı olarak çalışırken, yalnızca yüzde 6’sının işyeriyle sözleşmesi bulunmaktadır, sağlık kontrolü de yüzde 10’nun altındadır. Bu açıdan kayıt dışılığın ve güvencesizliğin yaygın olduğunu söyleyebiliriz.

Araştırma, yoksul ailelerin çocuklarının eğitimlerine ara vermek pahasına çalışmak zorunluluğunda kaldıklarını göstermektedir. Çoğunlukla ortaokuldan liseye geçiş sürecinde okulu bırakmışlardır, diğer sınıflarda okulu bırakma oranları çok daha düşüktür. En önemli okulu bırakma sebebi “eve para getirmek” iken, derslerinde başarılı olmadığı için ya da okula devam etmek istemediği için okulu bırakanların oranı yüzde 55’e kadar çıkmaktadır.

Denetim ve cezai yaptırım 15 yaş altı çocukların çalışmasını engelleme ve yasal olarak çalışabilecek çocukların ise çalışma koşullarını iyileştirmek açısından hayattır. Ancak sadece denetim ve cezalandırmayla sorunun çözülemeyeceği de ortadır. Kalıcı ve sürdürülebilir bir çözüm veriler ışığında bütüncül bir yaklaşımla ailelerin yaşam koşullarını iyileştirecek ve çocukların eğitime devamını destekleyecek sosyal politikaların geliştirilmesi ile mümkündür. Bu raporun bulguları da bu yöndeki çalışmalara kaynaklık sunmak amacındadır.

Hem çalışan çocuklar hem de onların ebeveynlerinden oluşmakta olan araştırma sahası oldukça zorluydu. Bu zorlu saha sürecini gerçekleştiren Sn. Güçlü Atılgan; Dr. Ziya Güveli ve Fraktal Araştırma saha ekibine; proje hazırlık sürecinden araştırma raporunun son haline getirilmesi sürecindeki özeni, işbirlikçi yaklaşımı, önerileri ve tüm destekleri için Göç Merkezi’nden Gizem Külekçioglu’na ve bu raporda yer veremediğimiz fakat projenin kapsayıcılığı açısından çok kıymetli olan Suriyeli çalışan çocuklarla ilgili hazırladığı bilgi notu ve odak görüşmesi için Dr. Ayşe Beyazova’ya çok teşekkür ederiz. Bu araştırma raporunun yer aldığı çocuk işçiliğini önlemeye ilişkin projeye finansal destek verdiği için Inditex S.A.’ya ve bu konunun ele alınmasını öneren başta Begüm Tüte Selvi olmak üzere tüm ekibe de ayrıca teşekkür ederiz. Raporda fotoğraflarını kullanmamıza izin veren fotoğrafçılara da katkılarından dolayı teşekkür ederiz.

Bu araştırma; çocuk işçiliğinin önlenmesine yönelik bir modelin geliştirilmesi amacını taşıyan projemizin başlangıcıdır. Bu nedenle, araştırma haricinde projenin hazırlık sürecinde katkı veren ve projenin devamında katkı verecek olan; Sivil Toplum Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Direktörü Prof. Dr. Nurhan Yentürk’e, üniversitemizin STK Eğitim ve Araştırma Birimi’nden Laden Yurttagüler’e ve Gençlik Çalışmaları Birimi’nden Burcu Oy’a da teşekkürlerimizi sunarız. Bu çalışma kendi hayatlarına dair soruları cevaplamak için zaman ayıran ve katkı sunan çocuklar ve ebeveynler olmasaydı olmazdı. Seslerini, durumlarını ve koşullarını aktarmamızı sağlayan çocuklara ve onların ebeveynlerine minnettarız. Bu çalışmanın; sahada atılacak etkili çözümlere vesile olmasını umuyor, bu konuda çalışmayı çocukların yaşamında görünür değişiklikler olana dek sürdüreceğimizi yinelemek ve bunun siz okurlarımızla birlikte çoğalarak, üreterek, deneyimlerimizden faydalanarak mümkün olacağına dair inancımızı paylaşmak istiyoruz.

Giriş

1

Fotoğraf: Umut Vedat

Çocuk İşçiliği Türkiye'nin uzun yıllardır mücadele ettiği, 2000'li yılların başında önemli aşamalar kat ettiği fakat günümüzde halen devam eden önemli bir çocuk hakları meselesidir. Suriye'den gelen yarıdan fazlası çocuk olan 3 milyonu aşkın göçmen nüfusu da göz önüne alındığında çocuk işçiliği ile mücadele etmenin yollarını bulmak için güncel durumu ve ihtiyaçları ortaya çıkaracak Türkiye geneline dair sağlıklı veriye acil olarak ihtiyaç duyulmaktadır. Türkiye'de çocuk işçiliğine dair en son güncel veri 2012'de TÜİK tarafından yapılan Çocuk İşgücü Anketi'dir. 2012 yılında TÜİK'in açıkladığı verilere göre 6-17 yaş grubunda 893 bin çocuk ev dışında ekonomik faaliyette çalışmaktadır. Bu araştırmaya başlarken sürekli tekrarladığımız temel tespit, çocuk işçiliğine dair Türkiye genelindeki durumu, ev içi emek ve kayıt dışılığı da mümkün olduğunca yansıtacak bir biçimde ele alan kapsamlı bir araştırma ihtiyacı olduğudur.

Türkiye'nin de imzacısı olduğu Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi¹, 18 yaşın altındaki tüm bireyleri çocuk olarak kabul eder. Evrensel olarak kabul edilen bu Sözleşme, çocukların “ekonomik sömürüden, eğitimi açısından sakıncalı, sağlığı ve fiziksel, zihinsel, manevi, ahlaki ve sosyal gelişimi açısından zararlı her tür işten korunması” gerektiğini belirtir (ÇHS, 1989, md. 32). Uluslararası Çalışma Örgütü'nün² (ILO) tanımına göre ise çocuğa fiziksel, zihinsel, sosyal veya ahlaki açıdan zarar veren; sağlıklı gelişimini ya da eğitime katılımını veya devamını engelleyen, onu potansiyelini gerçekleştirmekten uzaklaştıran ve saygınlıklarını eksiltten her türlü çalışma biçimi çocuk işçiliğidir. Buna göre çocuk işçiliği şunları içerir:

- çocuklar için zihinsel, fiziksel, toplumsal ya da ahlaki açılardan tehlikeli ve zararlı işler;
- okula düzenli devam etmelerini engelleyerek eğitimlerini aksatacak işler;
- okullarından erken ayrılmalarına yol açacak işler;
- çocukları okullarıyla aşırı uzun süren ve ağır işleri beraber yürütmek zorunda bırakan işler.

1 Bkz. ÇHS (Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme). http://www.unicefturk.org/public/uploads/files/UNICEF_CocukHaklarinaDairSozlesme.pdf (Erişim tarihi: 28.09.2017)

2 Bkz. Uluslararası Çalışma Örgütü Ankara Ofisi İnternet Sitesi. <http://www.ilo.org/ankara/areas-of-work/child-labour/lang-tr/index.htm> (Erişim tarihi: 27.09.2017)

138 Sayılı ILO Sözleşmesi'ne göre (Asgari Yaş Sözleşmesi), asgari çalışma yaşı, on beş yaşın altında olamaz. Çalışma yaşında olanlar dahil tüm çocukların 182 sayılı ILO Sözleşmesi'nde (En Kötü Biçimlerde Çocuk İşçiliği Sözleşmesi) tanımlanan çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinden korunması gereklidir. Çocuklara zarar verebilecek çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinde hangi yaşta olursa olsun çocuklar çalıştırılmazlar. Türkiye'de ise 4857 sayılı İş Kanunu'nun 71. maddesinde ve "Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik"te çocuk işçi, "On dört yaşını bitirmiş, 15 yaşını doldurmamış ve ilköğretimini tamamlamış kişi", genç işçi de "On beş yaşını tamamlamış, ancak 18 yaşını tamamlamamış kişi" olarak tanımlanmaktadır. Aynı yönetmelikte 2. maddede ise tehlikeli işlerde asgari çalışma yaşı 18 olarak belirlenmiştir.³ Çocuklar belirlenen çalışma yaşı altında kesinlikle çalıştırılmayacakları gibi, çalışma yaşında olan çocuklar da her iş alanı ve her çalışma koşulunda çalıştırılmazlar. Araştırmamızda bu nedenle hem 15 yaş altı, yasal olarak çalıştırılmaması gereken yaş grubuna, hem de belirli koşullarla çalışabilecek olan 15 yaş üstü çocuklara yer vererek, iki grubun da ihtiyaçlarını ve ailelerinin durumunu ortaya çıkarmaya çalıştık.

Çocuk işçiliğinin farklı boyutlarını anlamaya çalışan elinizdeki bu pilot çalışma İstanbul'da Bağcılar ve Küçükçekmece'de gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmanın çocuk işçiliği alanında yapılacak diğer araştırmalara ışık tutmasını temenni ediyoruz. Bu iki bölgede çocuk işçiliğinin durumunu ortaya çıkarmanın sınırlılıklarını ve güçlüklerini bilmekle beraber hem çocuklara hem de çalışan çocukların ebeveynlerine yönelik bu saha araştırmasının Türkiye'de çocuk işçiliğini anlamaya dair önemli ipuçları sunabileceğini ve çocuk işçiliğini önlemeye dair mücadelede doğru politikaların ve uygulamaların izlenmesine katkı sunabileceğini umuyoruz.

Yoksulluk, çocuk işçiliğinin en önemli nedeni olarak görülmektedir. Yoksullukla birlikte, eğitime erişememe, göç, yetişkinlerin işsiz kalması ve aile gelirinin düşüklüğü, ailedeki geleneksel bakiş açısı, mevzuatın eksiklikleri ve uygulanamaması ve işverenlerin çocuk işgücü talebi gibi nedenler de çocuk işçiliğine yol açmaktadır. Bu nedenler göz önünde tutularak araştırma yapılacak bölgeyi belirlemeye çalıştık. Araştırmayı İstanbul'da Avrupa yakasında Bağcılar-Küçükçekmece bölgesinde yedi mahallede gerçekleştirdik. İkinci bölümde daha detaylı açıklayacağımız üzere bu bölgeyi seçmemizin nedeni daha önce yapılan nitel araştırmalar ve farklı çalışmalardan tekstil, sanayide küçük atölyelerde çalışan çocukların bu bölgede yaygın oluşuna dair bilgimizdi. Küçük atölyelerin bulunduğu, yoksulluğun yoğun yaşandığı dezavantajlı mahallelerde çocuk işçiliğinin yoğunluğunun fazla olduğu düşüncesi ile tüm ilçede değil, belirli mahallelerle araştırmayı kısıtladık.

Bu raporda, çalışan çocuklar ve ebeveynleri ile yapılan nicel saha araştırmasının bulguları çocuk işçiliğinin önlenmesi için çocuğun iyi olma halini merkeze alan bütüncül çözüm önerileri geliştirmek üzere dikkatlerinize sunulacaktır. Çocuğun iyi olma hali çocuğun sağlık, eğitim, maddi durum, ilişkiler, katılım, ev ve çevre, risk ve güvenlik alanlarında öznel ve nesnel kriterlerle durumunu doğru bir biçimde yansıtmaya çalışmaktadır. Çalışan çocuklar hemen hemen her alanda risk altında olan çocuk grubunu oluşturmaktadır. Araştırma araçlarının, bulgularının ve ortaya atılacak tüm önerilerin sadece Bağcılar-Küçükçekmece bölgesinde çalışan çocukların durumunu tespit ve iyileştirilmesi için değil tüm Türkiye'de benzer ihtiyaçları ve sorunları olan çocuklar için doğru adımların atılması yönünde katkı sağlamasını ummaktayız.

3 Çocuk işçi ve genç işçi tanımı; ilgili mevzuatta Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik'e benzer şekillerde yapılmıştır. İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu, 15 yaşını bitirmiş ancak 18 yaşını doldurmamış kişileri "genç çalışan" olarak tanımlamıştır. İş Kanunu madde 71 ise Türkiye'de asgari çalışma yaşını 15 olarak tanımlamıştır.

Çalışmanın Yöntemi

2

Fotoğraf: Güzde Durmuş

Araştırma; Bağcılar – Küçükçekmece bölgesindeki dezavantajlı mahallelerde yaşayan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olan 12-18 yaş aralığında çalışan çocukların güncel durumunu ve ihtiyaçlarını ortaya çıkarmak, çocuk işçiliği ile ilgili yapılacak kapsamlı araştırmalara zemin oluşturmak ve ortaya çıkan mevcut durum üzerinden STK'ların, uzmanların, yerel aktörlerin katılımıyla mahalle/yerel bazlı “çocuk işçiliğinin önlenmesi” modeli için öneriler geliştirmeye kaynaklık etmek amacını taşımaktadır.

Araştırma Bağcılar-Küçükçekmece bölgesinde belirlenen yedi mahallede bahar 2017 döneminde Fraktal Araştırma saha ekibi tarafından; yüz yüze görüşme yöntemiyle yapılan anket çalışması ile 301 çalışan çocuk ve çocukların ebeveynleri (301 ebeveyn) ile onay formu alınarak, gerçekleştirilmiştir. İlgili sahada yapılan çeşitli çalışmalardan, çalışan çocukların yaygın oluşuna dair edindiğimiz bilgi; araştırma için bizi Bağcılar ve Küçükçekmece'ye yöneltti. Yoksulluğun yoğun yaşandığı mahallelerde çocuk işçiliğinin de fazla olabileceği düşüncesi ile bu iki ilçedeki mahallelerde araştırmayı yürüttük. Türkiye'de mahalleler düzeyinde veriler oldukça sınırlı olduğundan mahallelerde yaşayan insanların eğitim düzeyini, mahallelerin gelişme seviyesi için temsili bir değişken olarak kullanarak mahalleleri belirledik. Önceki çalışmalarda ortalama gelir ve mahalle düzeyinde yüksek öğrenim mezunlarının yüzdesi arasında 0.70'lik bir Pearson korelasyonunun olduğu bilgisinden hareketle mahalle düzeyinde yüksek öğrenim mezunlarının yüzdesini hesaplayarak dezavantajlı mahalleleri tespit etmeye çalıştık. Bağcılar, TÜİK tarafından 2015'te yapılan adrese dayalı nüfus sayımındaki 757.162'lik nüfus ile İstanbul'un en büyük ilçesidir. İSTOÇ, MASSİT, OTO CENTER gibi iş alanlarının bulunduğu bir ilçe olarak, hızla gelişmekte ve ülke ekonomisi açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. İlçede tekstil ve ayakkabı sektörünün yanında; matbaa, TV kanalları, toptancılar, ikinci el otomobil pazarı, kamyon şirketlerinin yer aldığı çok sayıda farklı sektör yer almaktadır. Bağcılar nüfusunun çoğunluğunu ise iç göç ile Anadolu'dan gelen göçmen aileler oluşturmaktadır. Ayrıca Bağcılar, İstanbul'da Suriye'den Türkiye'ye gelen ailelerin de yoğun yaşadığı ve kayıt dışı işlerde çalıştığı ilçelerden biridir. Araştırma,

Bağcılar'da beş ve yakın komşusu olan Küçükçekmece'de ise iki mahallede gerçekleştirilmiştir. Küçükçekmece'deki mahalleler de Bağcılar'daki mahallelere benzer şekilde tekstil ve sanayi bölgelerine yakın, hem iç göç almış hem de Suriye'den gelen ailelerin yaşadığı eğitim düzeyinin düşük olduğu mahallelerdir.¹

Çalışan çocukların eğitim, sağlık, barınma ve çalışma koşullarındaki mevcut durum ve ihtiyaçlarını ortaya çıkarmak için hem çocuklarla hem de ebeveynleri ile görüşmeler yapılmıştır. Bu durum saha çalışmasının gerçekleşme süresini uzatmakla beraber, sadece ebeveyn ya da sadece çocuklarla değil, her ikisiyle de araştırmanın yapılması; çalışan çocukların hem kendilerinin durumlarına ve ihtiyaçlarına ilişkin görüşlere yer vermesi hem de ebeveynlerin görüşlerini dikkate alması açısından önemlidir. Çocuklardan öznel değerlendirmeleri alınmaya, ebeveynlerden ise mümkün olduğunca nesnel ev koşulları tespit edilmeye çalışılmıştır. Böylelikle de çocuk işçiliği için daha bütüncül öneriler geliştirmek ve çalışan çocukların ebeveynlerine ilişkin farklılıkları ve benzerlikleri ortaya çıkarmak amaçlanmıştır.

Çocuğun iyi olma hali yaklaşımı üzerinden çocuklar ve ebeveynler için iki ayrı soru formu tasarlanmıştır. Ebeveyn soru formunda hane halkı bilgilerini içeren sorular da yer almaktadır. Çalışan çocuk tanımımızı çocukların bir ekonomik faaliyette bulunarak para kazandıkları çalışma durumu olarak sınırlandırdık. Bu çalışmada ev içi çocuk emeğine dair sorular yer alsa da araştırma evrenini ev dışında çalışan çocuklar oluşturdu ve bu ev dışında çalışan çocukların evde de çalışıp çalışmadıklarını tespit etmeye çalıştık. Araştırma 12 yaş ve daha büyük çocuklarla gerçekleştirilmiştir. Daha küçük çocuklar anket yolu ile bilgi almanın zorluğu nedeniyle araştırmaya dahil edilmemiştir. Çalışma yaşından kaynaklı olarak özellikle 15 yaş altı ve üstü çocukların dağılımı ve cinsiyet dengesi ankete katılacak grup için gözetilmeye çalışılmıştır.

Hali hazırda çalışmasının yasak olduğu yaşlardaki çocukları (15 yaş altı) da dahil etmesi ve çalışma yaşında olsalar da yasal düzenlemelere uygun olmadan kayıt dışı çalışan çocukları da içermesi bu ve benzeri araştırmaların gerçekleştirilmesini zorlaştırmaktadır. Yasal olmayan duruma dair veri toplamak güçtür. Aslında yine de sahanın görece sorunsuz gerçekleşmesi durumun yasal olmadığına dair bilginin sınırlılığına ve kayıt dışılığın da yaygınlığına dair de fikir vermektedir.

1 Bkz. Bağcılar Belediyesi İnternet Sitesi (<http://www.bagcilar.bel.tr/>), Küçükçekmece Belediyesi İnternet Sitesi (<http://kucukcekmece.istanbul/>) ve Kaya, A. ve Kırac, A. (2016). *İstanbul'daki Suriyeli mültecilere ilişkin zarar görülebilirlik değerlendirme raporu*. İstanbul: Hayata Destek Derneği.

Çalışan Çocuklara Dair Bulgular

3

Fotoğraf: Gzde Durmuş

3.1. KATILIMCILARIN PROFİLİ

Araştırmaya katılan çocukların yüzde 65'i 16-18 yaş aralığında, yüzde 35'i 12-15 yaş aralığındadır. TÜİK Çocuk İşgücü Anketi'nde yaş kırılımını 6-14 yaş ve 15-17 yaş olarak vermektedir. Bizim araştırmamızda yaş hesaplaması doğum yılı üzerinden gerçekleşmiştir. 12-15 yaş grubu arasındaki çocuklar; 11 yaşını tamamlayan ve henüz 15 yaşını tamamlamayan çocukları içermektedir. 16-18 yaş grubu ise 15 yaşını tamamlayarak 16 yaşına giren ve 18 yaşını tamamlamayan çocukları içerir. Yani İş Kanunu ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik'e¹ göre 12-15 yaş grubumuz çocuk işçi, 16-18 yaş grubumuz ise genç işçidir. Tanımlamalarda yaş sınırlamalarını koymak, çocukların sahip olduğu haklar bakımından önemlidir. Türkiye'de genç işçi tanımı içine giren çocuklar ağır ve tehlikeli olmayan ve çocukların kendi gelişimlerine, eğitimlerine ve sağlıklarına zarar vermeyen bazı işlerde çalışabilirler. Genç işçilerin işe alma ve çalışma koşulları da yine ilgili yönetmelikle belirlenmiştir. Araştırma en küçük 11 yaşını tamamlayarak 12 yaşında olan çocuklarla yapıldığından daha küçük yaşlarda çalışan çocuklara ilişkin bilgi araştırmaya katılan çocukların ebeveynleri ile yaptığımız anket çalışması verileri ile kısıtlıdır.

Katılımcı çocukların yüzde 18'i kız, yüzde 82'si erkektir.² Toplumsal cinsiyet rollerinin çocukların çalışma hayatına da yansıdığı görülmektedir. Hem TÜİK'in 2012'deki araştırması hem de bu araştırmada kız çocuklarının oranı erkek çocuklara göre oldukça düşüktür. Yöntem bölümünde de bahsettiğimiz üzere bu çalışmada çalışan çocuğu belirlerken ev içi emekten yola çıkılmadığı için kız çocuklarının çalışma oranı düşük görülmektedir. Ev içi emek dikkate alındığında ise Türkiye'deki ilgili yazınla uyumlu bir biçimde çalışan kız çocuklarının bile çalışan erkek çocuklarına kıyasla yoğun bir bakım yükü altında olduğu araştırma bulgularımız arasındadır.

1 Bkz. Yasalar, T. C. 4857 sayılı İş Kanunu. *Ankara: Resmi Gazete (25134 sayılı)*. Bkz. Yönetmelikler, T.C. Genç işçilerin çalıştırılma usul ve esasları hakkında yönetmelik. *Ankara: Resmi Gazete (25425 sayılı)*

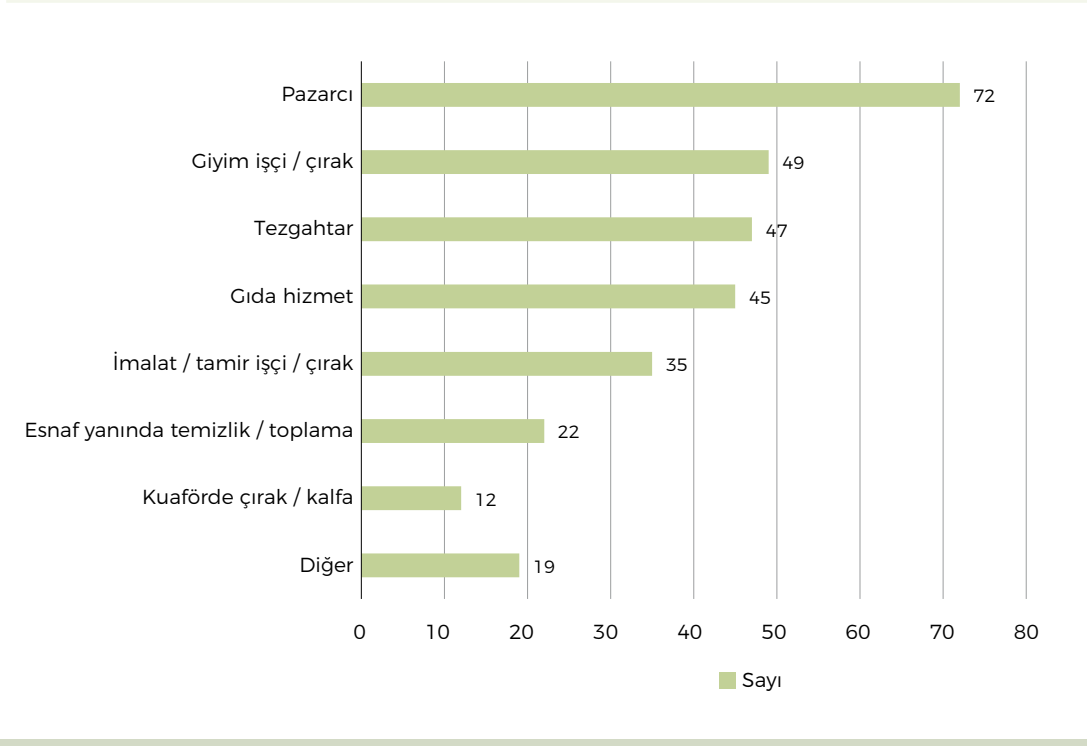
2 Kız/kadın ve oğlan/erkek çocuk şeklindeki ayrımlara ilişkin toplumsal cinsiyete dair tartışmaların önemini yadsınamakla beraber; çocuklar ve ebeveynlerle araştırma boyunca iletişim kurarken kullandığımız kız çocuk ve erkek çocuk ayrımını raporda birebir yansıtmayı tercih ettik.

3.2. ÇALIŞMA DURUMU

Araştırmaya katılan çocukların çalışma durumları, şu an nerede çalıştığı ve çalıştığı yerde ne iş yaptığı soruları ile tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu iki sorudan hareketle çocukların çalışma alanları aşağıdaki şekilde gruplandırılmıştır:

- Pazarcı: Pazarda satış yapma, tezgâha bakma
- Giyim işçi/çırak: Tekstil atölyesinde, terzide, ayakkabıcıda giyim üzerine imalat, tamir sürecinde çalışma
- Gıda hizmet: Lokanta, büfe vb. yerlerde garson, paket servisi yapma, aşçıya yardım etme vb.
- Tezgâhtar: Giyim mağazası, telefoncu, market gibi esnaf yanında/dükkânda satış yapma, tezgâhtar
- İmalat/tamir işçi/çırak: Oto tamir, elektrikçi, inşaat, marangoz gibi yerlerde imalat ve tamir sürecinde yer alma
- Esnaf yanında temizlik/toplama: Esnafın yanında dükkâna göz kulak olma, temizlik, etrafı toplama, yardım etme gibi işler
- Kuaförde çırak/kalfa: Kuaförde çıraklık
- Diğer: Yukarıdaki işler dışında kalan işler

ŞEKİL 3.1. Çocukların Çalıştığı İşler

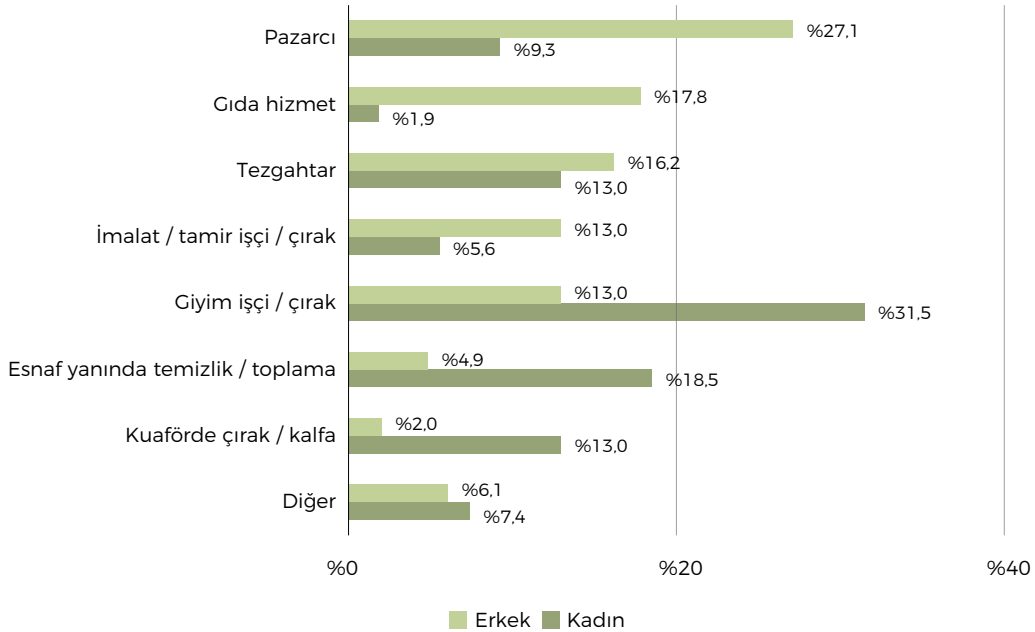

Bu gruplamaya göre çocukların çalıştıkları işlere göre dağılımı Şekil 3.1'deki grafikte yer almaktadır. 72 çocuk pazarcı olarak çalışmaktadır, bu grup en büyük meslek grubunu oluşturmaktadır. İkinci sırada 49 çocuğun çalıştığı giyim tekstil sektörü gelmektedir (giyim işçi/çırak), 47 ço-

cuk da farklı işyerlerinde tezgâhtar olarak çalışmaktadır. 45 çocuk gıda/hizmet işinde çalışırken, 35 çocuk da imalat sektöründe işçi ya da çıraktır. Esnaf yanında temizlik/toplama gibi bir tür çıraklık yapanların sayısı 22'yken, kuaförde çırak/kalfa olanların sayısıysa 12'dir. Herhangi bir gruba alamadığımız 19 çocuk bulunmaktadır. Burada belirtmemiz gereken nokta, çocukların yaptıkları işi tanımlarken “çıraklık” kavramını günlük dilde kullandığı biçimiyle kullandıkları, yasal bir duruma referans olarak vermedikleridir.³

Bazı iş kollarından mahallede görece daha yoğunluklu çalışma olduğuna ilişkin bilgiler olsa da çocukların ve/veya ebeveynlerin araştırmaya katılmak istememiş olabileceklerini de akılda tutarak, sektör dağılımlarını yorumlamak gerekir. Bizim araştırma sahamızla yakın tarihlerde yapılan, Birleşik Metal İş'in Haziran 2017'de yayınladığı araştırma raporunda⁴ Türkiyeli işçiler arasında 15 yaş altı çalışana rastlanmadığı yansımış olsa da işyeri ziyaretlerindeki ve mola yerlerindeki gözlemlerin bu veriyi doğrulamadığı, çocuk işçilerle işverenden ya da kendi durumlarından kaynaklanan kaygıları nedeniyle anketin yapılamadığı ifadeleri yer almıştır. Benzer kaygılar nedeniyle bu iki bölgede yaptığımız araştırmada da belli iş kollarındaki çalışan çocuk sayısının halihazırda var olandan daha az olması muhtemeldir.

ŞEKİL 3.2. Çocukların Cinsiyetleri ve Çalıştıkları Yerler

3 Giyim ve imalat sektöründe çırak ve işçiler bir arada sınıflandırılmıştır. Bunun nedeni kendilerini “çırak” olarak tanımlayan çocukların arasında herhangi bir okula kayıtlı olmadıklarını, eğitimlerine devam etmediklerini belirtenlerin olmasıdır. MEB’in mevzuatı uyarınca mesleki eğitim bağlamında “çıraklık” için çocukların mesleki eğitim almaları öngörülmektedir. Ancak çocuklar böyle bir bağlamda çıraklık ifadesini kullanmamakta, daha çok günlük dilde kullanıma referansla bu şekilde tanımlanmaktadır.

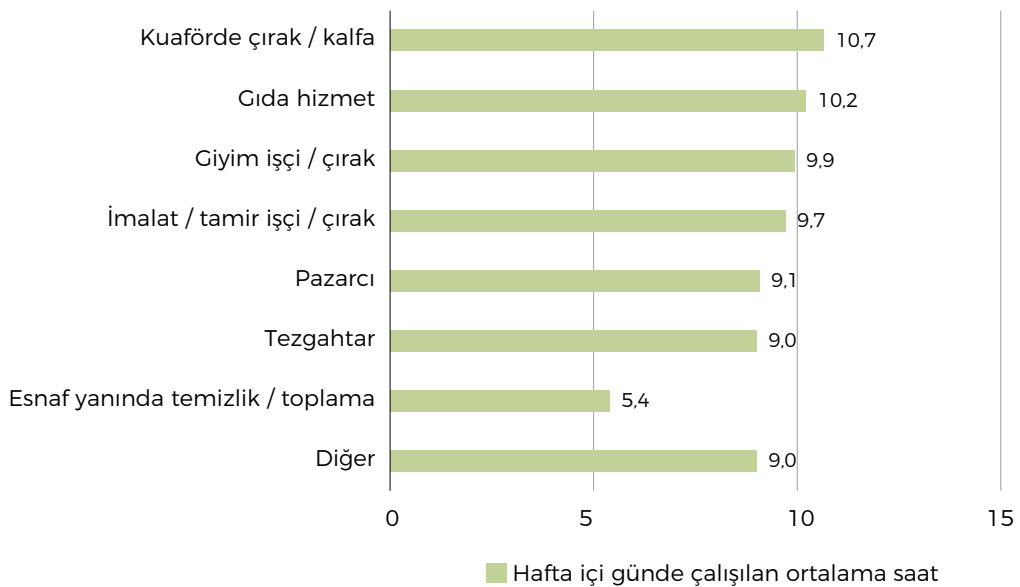
4 Erol, E. ve ark.(2017). *Suriyeli Sığınmacıların Türkiye’de Emek Piyasasına Dahil Olma Süreçleri ve Etkileri: İstanbul Tekstil Sektörü Örneği*. Birleşik Metal-İş.

Çocukların cinsiyetlerine göre nerede çalıştıklarına baktığımızda toplumsal cinsiyet bazlı bir farklılaşmanın ipuçlarını görmekteyiz: Erkek çocukların çoğu pazarda çalışırken (yüzde 27), kız çocuklar ise en fazla “giyim işçi/çırak” işinde yer almaktadır (yüzde 32). Gıda hizmet sektöründe de erkekler kadınlara oranla daha fazladır. Erkeklerin yüzde 18’i bu sektörde çalışırken, kadınların oranı yüzde 2’de kalmaktadır.

Kız çocuklarının erkek çocuklarına kıyasla daha fazla çalıştıkları yere bakıldığında “esnaf yanında temizlik/toplama” ve “kuaförde çırak/kalfa” göze çarpmaktadır. Kız çocuklarının yüzde 19’u erkek çocuklarının ise yüzde 5’i “esnaf yanında temizlik/toplama” işi yapmaktadır. “Kuaförde çırak/kalfa” olanlara bakıldığında ise kız çocuklarının yüzde 13’ünün, erkek çocuklarının ise yüzde 2’sinin bu alanda çalıştığını görmekteyiz.

Araştırma bulguları çerçevesinde iş kanunları ile araştırmaya katılan çalışan çocukların durumları arasında çalışma süreleri açısından önemli farklar vardır. 15 yaşından küçük çocukların her koşulda çalıştırılmayacağını belirterek, 15 yaşından büyük çocukların ise belli düzenlemeler ve koşullarla yönetmelikte yer aldığı şekilde çalışabileceğini vurgulamak gerekir. 4857 sayılı İş Kanunu ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik’e göre; temel eğitimi tamamlamış ve okula gitmeyen çocukların çalışma saatleri günde yedi ve haftada otuz beş saatten fazla olamaz şeklinde düzenlenmiştir. Ancak, 15 yaşını tamamlamış çocuklar için bu süre günde sekiz ve haftada kırk saate kadar arttırılabilir. Okula devam eden çocukların eğitim dönemindeki çalışma süreleri, eğitim saatleri dışında olmak üzere, en fazla günde iki saat ve haftada on saat olabilir. Araştırmaya katılan çocuklardan okula devam eden çocukların hafta içi ortalama çalışma saati 7,6 saat, okula devam etmeyenlerin ise 11,1 saat olarak belirlenmiştir. Araştır-

ŞEKİL 3.3. Çocukların Bir Günde Çalıştıkları Ortalama Süre ve Çalıştıkları Alanlar (Hafta İçi Çalışanlar, Ortalama)

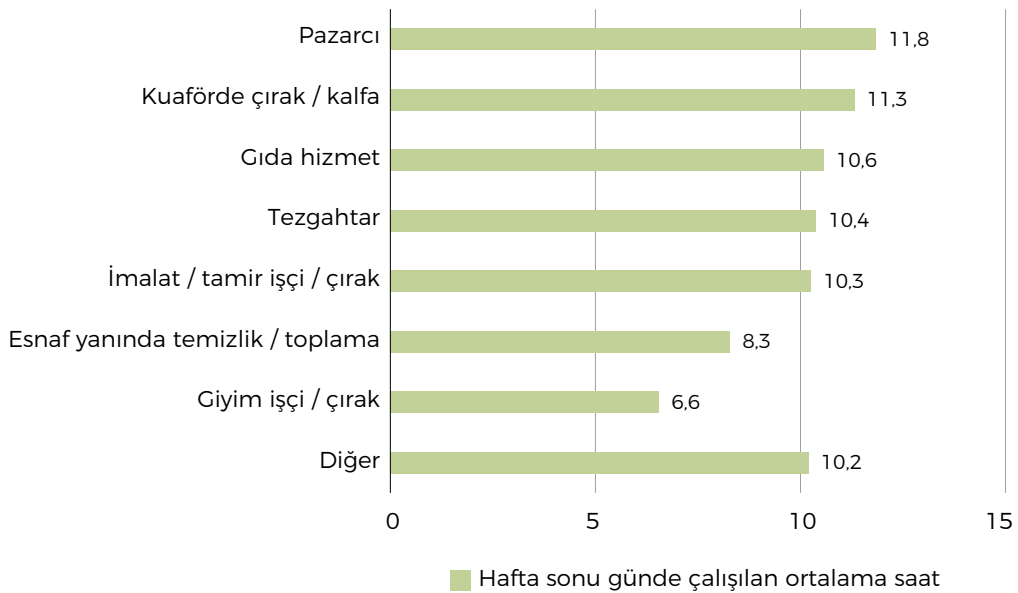

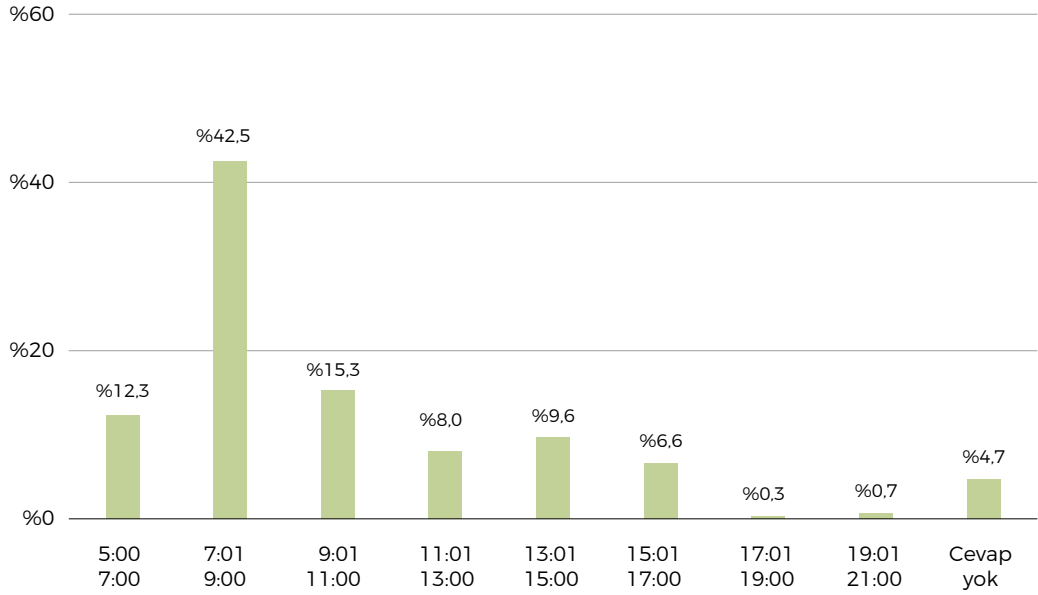
maya katılan çocukların büyük çoğunluğu için çalışma saatleri bakımından yasaya uyulmadığı ortaya çıkmaktadır. Şekil 3.3, 3.4 ve 3.5’deki grafikler elimizdeki verilerin bu tanımlamaların çok dışında olduğu bir durumu göstermektedir.

Hafta içi çalışanların günde ortalama çalıştığı saat bakımından en yüksek ortalama çalışma saatini 10,7 ile kuaförde çırak/kalfa olarak çalışan çocuklar oluştururken, bunu 10,2 saat ile gıda/hizmet sektöründe çalışanlar ve 9,9 saat ile giyim sektöründe işçi/çırak olarak çalışanlar oluşturmaktadır. Bu ortalama imalat/tamir alanında işçi/çırak olarak çalışan çocuklar için 9,7 iken pazarcı olarak çalışan çocuklar için 9,1’dir. Hafta içi çalışan çocuklardan tezgâhtar olarak çalıştığını belirtenler günde ortalama 9 saat çalışmaktadır. Esnafın yanında temizlik/toplama işinde çalışan çocuklar için ise bu ortalama 5,4 saattir. Dolayısıyla hafta içi çalışan bir çocuğun ortalama 10 saat çalıştığını söyleyebiliriz.

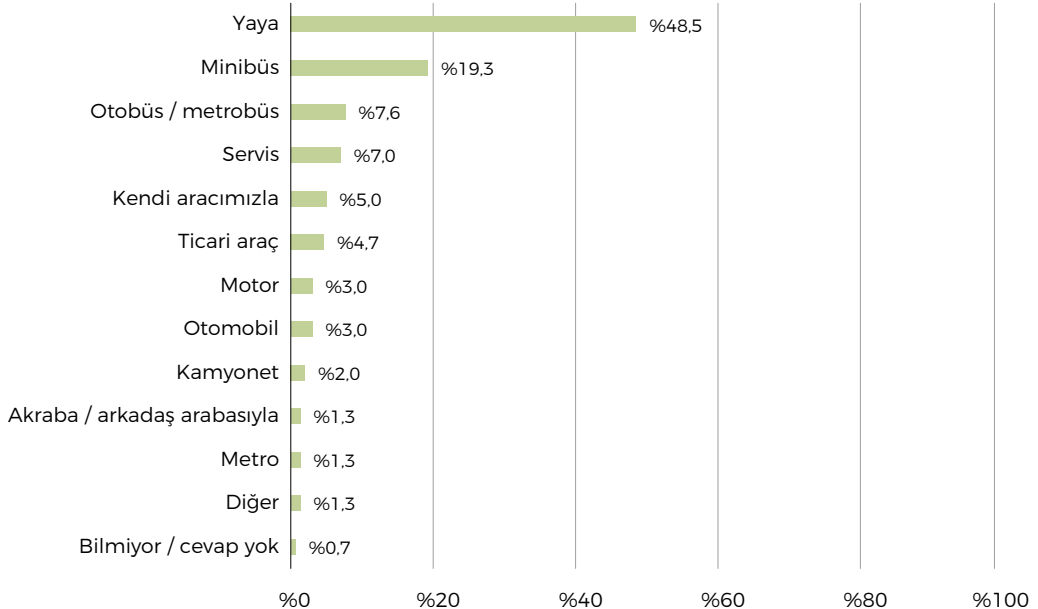
Katılımcılardan hafta sonu çalışanların günde ortalama çalıştığı saate göre nerede çalıştıklarına bakıldığında pazarcı olarak çalışanların 11,8 saat, kuaförde çırak/kalfa olarak çalışanların 11,3 saat, gıda/hizmet sektöründe çalışanların ise 10,6 saat çalıştıkları görülmektedir. Bu ortalama tezgâhtar olarak çalışan çocuklar için günde 10,4 saat, imalat/tamir alanında işçi/çırak olarak çalışan çocuklar için 10,3 saat, esnaf yanında temizlik/toplama işi yapanlar için 8,3 saattir. Giyim alanında işçi/çırak olarak hafta sonu çalışan çocukların ise ortalama olarak günde 6,6 saat çalıştığı görülmüştür. Hafta sonu çalışan çocukların hafta içi çalışanlara göre giyim sektörü dışında hemen hemen tüm sektörlerde hafta sonu daha uzun saat çalıştıkları görülmektedir.

ŞEKİL 3.4. Çocukların Bir Günde Çalıştıkları Ortalama Süre ve Çalıştıkları Alanlar
(Hafta Sonu Çalışanlar, Ortalama)

ŞEKİL 3.5. Çalışmaya Başlamak İçin Evden Çıkılan Saat

Çocuklara çalışmaya başlamak için evden çıktıkları saat sorulduğunda ise yüzde 43 oranında “7:01-9:00”, yüzde 15 oranında “9:01-11:00”, yüzde 12 oranında “5:00-7:00” ve yüzde 10 oranında “13:01-15:00” yanıtı alınmıştır. Katılımcıların yarıya yakını 7:01-9:00 arası evden çıkmaktadır.

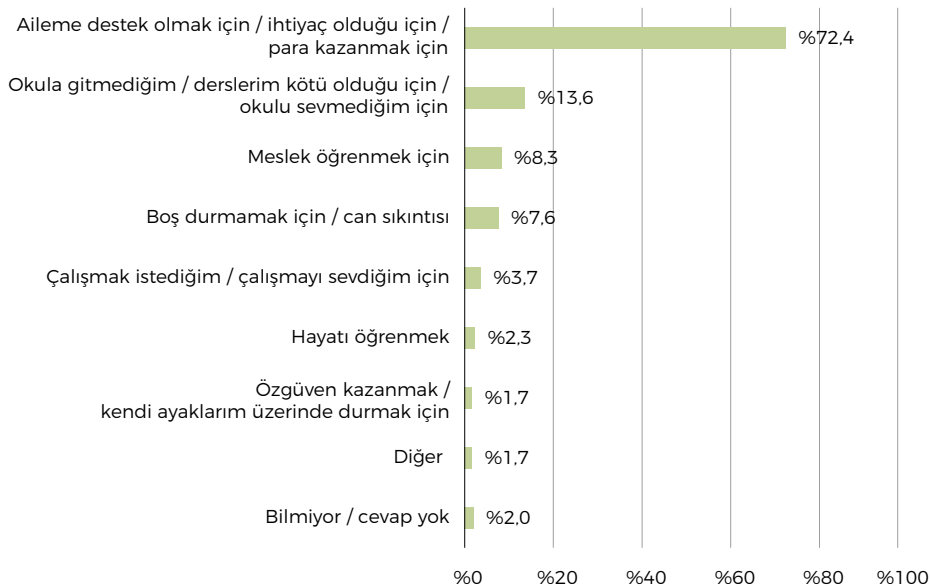
ŞEKİL 3.6. Çalışılan Yere Ulaşmak İçin Kullanılan Ulaşım Araçları

Çocuklara çalıştıkları yere ulaşmak için kullandıkları ulaşım araçları da araştırmada sorulmuştur. Çocukların yüzde 49'u "yaya", yüzde 19'u "minibüs", yüzde 8'i "otobüs/metrobüs", yüzde 7'si "servis" ve yüzde 5'i "kendi aracımızla" yanıtını vermiştir. Çocukların yarısına yakınının "yaya" olarak işe gittiği üzerinden çocukların yarısının evlerine yakın iş yerlerinde çalıştıklarını söylemek mümkündür. Hem iş yeri, hem okul, hem de ev ve çevre açısından çocukların durumunu özellikle dezavantajlı mahallelere odaklanarak araştırmak önemli bir katkı sağlayabilir.

Araştırmaya katıldıklarında çalışan çocukların; daha önceden nerelerde çalıştığı ve kaç yıldır çalıştıkları da çocukların çalışma deneyimlerini öğrenmek için araştırmada yer alan sorular arasındaydı. Şimdiye kadar para kazanmak için nerelerde çalıştıkları sorulduğunda araştırmaya katılan çocuklar yüzde 20 oranında "tekstilde", yüzde 14 oranında "pazarda", yüzde 11 oranında "garsonluk" yanıtını vermiştir. Bunlar dışında yüzde beş ve daha az oranda "işçilik", "tezgâhtarlık", "kuaförlük" ve "oto tamircisi" yanıtları verilmiştir. Araştırma yapılan bölgede araştırmaya katılan çocuklar için hem şu an hem de geçmişte en çok çalıştıkları alanlar tekstil ve pazar olarak öne çıkmıştır.

Katılımcı çocuklar ortalama 3,1 yıldır çalıştıklarını belirtmişlerdir. Çocukların uzun yıllardır çalıştıkları görülmektedir. Çalışma yılları, çalışmaya başladıkları zaman kaç yaşında olduklarını hesaplamaya olanak sağlamıştır. Araştırmaya katılan çocukların yüzde 23'ü 11 yaş ve altında çalışmaya başlamıştır. Mevzuat ile koşulları belirlenmiş olan 15 yaş ve üstünde çalışmaya başlayanların oranı sadece yüzde 27'dir. Elimizdeki verilere göre şu an çalışmaya devam eden çocukların yüzde 73'ü yasal çalışma yaşı olarak belirlenen 15 yaş altında çalışmaya başlamıştır. Daha önce de belirttiğimiz üzere araştırmamızda 15 yaş altı çalışmakta olan çocuklara ve ebeveynlerine sınırlı bir biçimde ulaşılmıştır. Bu yaşlarda çalışmanın yasadışı olması sebebi ile ankete katılıma rıza göstermemeleri beklenir. Aslında böyle yasadışı bir durumun bu kadar yüksek bir oranda ifadesi bile şaşırtıcıdır. Bu alanda farkındalık arttırıldıkça durumun tespitine dair araş-

ŞEKİL 3.7. Çalışmaya Başlama Nedeni

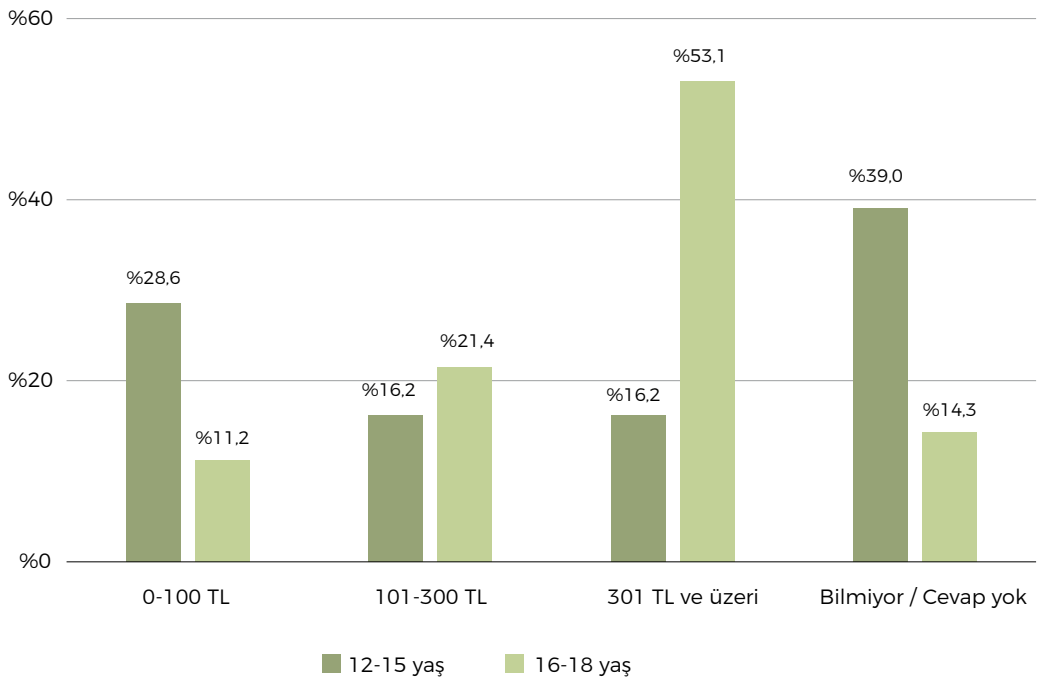
tırmalara ailelerin rıza göstermesi daha da zorlaşacak ve işverenlerin bu konuyu gizlemeye dair çabaları da artacaktır. Bu nedenle, benzeri çalışmalarda bu sıkıntıları aşabilmenin yolları düşünülmelidir.

Katılımcılara çalışmaya başlamalarının en önemli nedeni sorulmuştur. Şekil 3.7’de belirtildiği gibi katılımcıların yüzde 72’si “aileme destek olmak için/ihtiyaç olduğu için/para kazanmak için”, yüzde 14’ü “okula gitmediğim/derslerim kötü olduğu için/okulu sevmediğim için”, yüzde 8’i “meslek öğrenmek için” ve “boş durmamak için/can sıkıntısı” yanıtını vermiştir. Çalışmaya başlamadaki en büyük neden çocukların gözünden ailenin maddi durumu nedeniyle aileye destek olma ihtiyacı olarak görülmektedir. Katılımcı çocukların sadece yüzde 28’lik bir kısmı maddi ihtiyaç dışında cevaplar vermiştir. Ailenin maddi durumu dışında çocukların çalışma nedenlerinden diğerinin de çocukların olumsuz okul deneyimleri ile ilgili olduğu görülmektedir.

3.3 KAZANÇ

Katılımcı çocukların yaş grubuyla bir haftada yaklaşık olarak kazandıkları miktar aşağıdaki grafikte gösterilmektedir. 12-15 yaş aralığındaki çocukların yüzde 29’u “0-100 TL”, yüzde 16’sı “101-300 TL” ve yüzde 16’sı “301 TL ve üzeri” yanıtını vermiştir. 16-18 yaş aralığında çocukların ise yüzde 53’ü “301 TL ve üzeri”, yüzde 21’i “101-300 TL” ve yüzde 11’i “0-100 TL” yanıtını vermiştir.

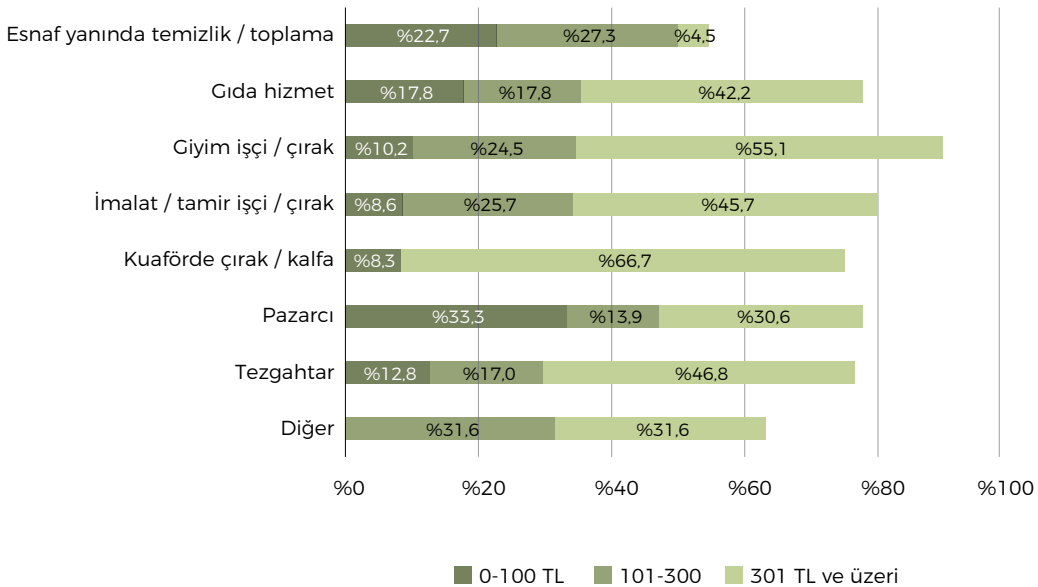
ŞEKİL 3.8. Yaş Grubuna Göre Bir Haftada Yaklaşık Kazanılan Miktar

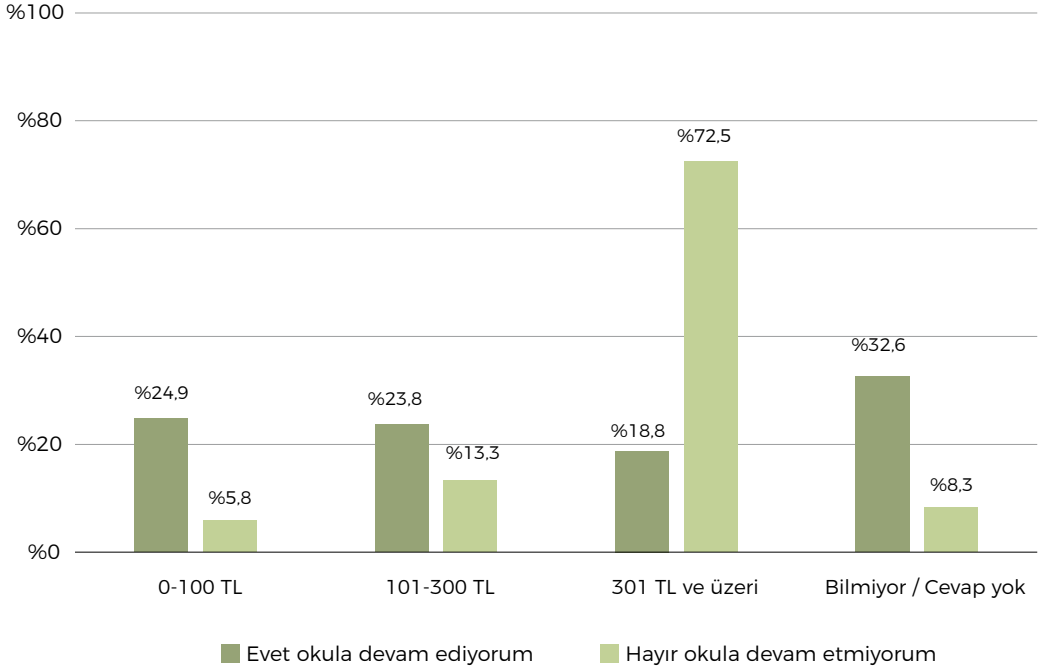

Çoğunluğa bakıldığında; 16-18 yaş aralığındaki çocukların yarısının 301 TL ve üzeri haftalık kazancı varken, 12-15 yaş aralığındaki çocukların yüzde 29'unun maksimum 100 TL haftalığı vardır. Çocukların yaşları ile kazançları arasında bir ilişki olduğu söylenebilir. Yaşça büyük çocuklar daha fazla kazanç elde etmektedir. Bunun sebebi çalışılan süre ya da işteki farklılıklar olabilir. Küçük yaştaki çocukların yüzde 40'ının bu soruya yanıt vermemesi/verememesi de üzerinde durulması gereken bir bulgudur. Bu çocukların bir kısmının ücretsiz çalışması ya da ücretinin "harçlık" olarak tanımlanması mümkündür.

Çocukların çalıştıkları alan ile ortalama bir haftada kazandıkları miktar arasındaki ilişki Şekil 3.9'da gösterilmektedir. Pazarcı olarak çalışan çocukların yüzde 33'ü 100 TL'den az kazanmaktadır, esnaf yanında temizlik/toplama işi yapan çocukların yüzde 23'ü de bu seçeneği belirtmiştir. En yüksek kazanç olan 301 TL ve üzerine odaklandığımızda kuaförde çırak/kalfa olarak çalışanların üçte ikisi, tekstilde işçi/çırak olarak çalışanların yüzde 55'i, tezgâhtar olarak çalışanların ve imalat/tamir alanında işçi/çırak olarak çalışanların yüzde 46'sı bu rakama erişebilmektedir. Daha önce bu soruya yanıt verilmemesinin de önemli olduğunu belirtmiştik. Esnaf yanında temizlik/toplama yapanların yüzde 40'ından fazlasının bu soruya yanıt vermemeleri, ücretsiz ya da harçlıkla çalışmanın bu alanda daha yaygın olduğu kanısını uyandırmaktadır.

ŞEKİL 3.9. Çalışılan Alana Göre Bir Haftada Yaklaşık Olarak Kazanılan Miktar

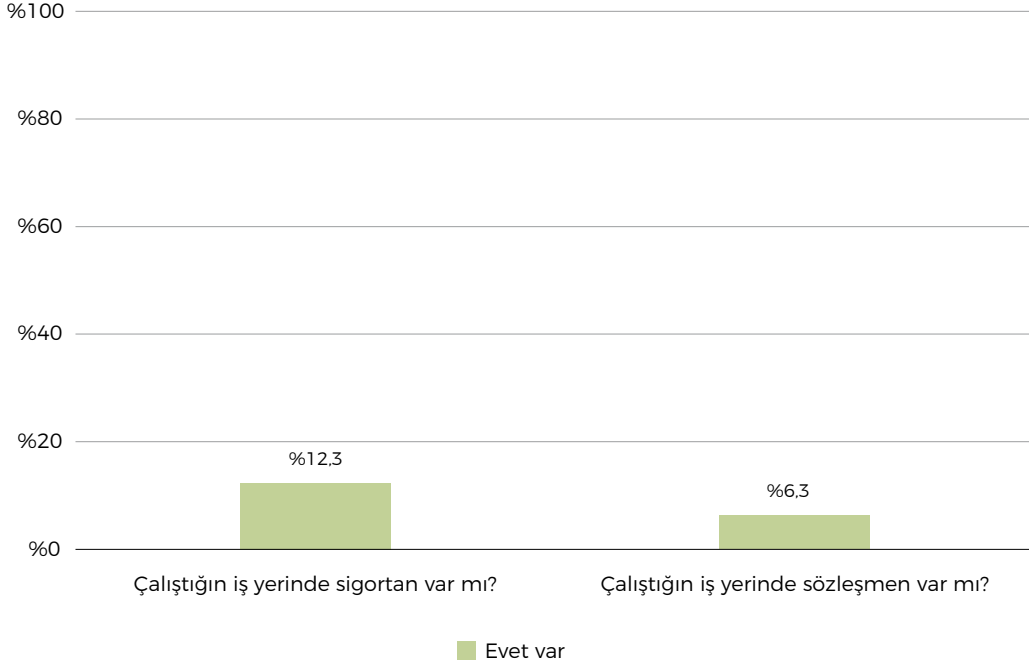

ŞEKİL 3.10. Okula Kayıtlı Olup / Olmamaya Göre Bir Haftada Yaklaşık Olarak Kazanılan Miktar

Eğitim başlığı altında daha detaylı ele alınacağı üzere, araştırmaya katılan çalışan çocukların yüzde 40'ı herhangi bir okula kayıtlı değildir. Okula kayıtlı olma durumunun belirleyici olduğu durumlardan biri de haftalık kazançlarıdır. Şekil 3.10'da görüldüğü gibi, katılımcıların okula kayıtlı olup olmama durumu ile bir haftada yaklaşık olarak kazanılan miktar arasındaki ilişkiye baktığımızda okula devam eden çocukların yüzde 25'inin "0-100 TL", yüzde 24'ünün "101-300 TL" ve yüzde 19'unun "301 TL ve üzeri" yanıtını verdiği görülmüştür. Okula devam etmeyen çocukların ise yüzde 73'ü "301 TL ve üzeri", yüzde 13'ü "101-300 TL", yüzde 6'sı ise "0-100 TL" yanıtını vermiştir. Okula kayıtlı olmayan çocukların haftalık kazançlarının daha yüksek olduğu görülmektedir. Buna karşın, okula kayıtlı olup olmama durumu çocukların haftalık ortalama çalışma saatlerinde bu denli bir fark yaratmamaktadır.

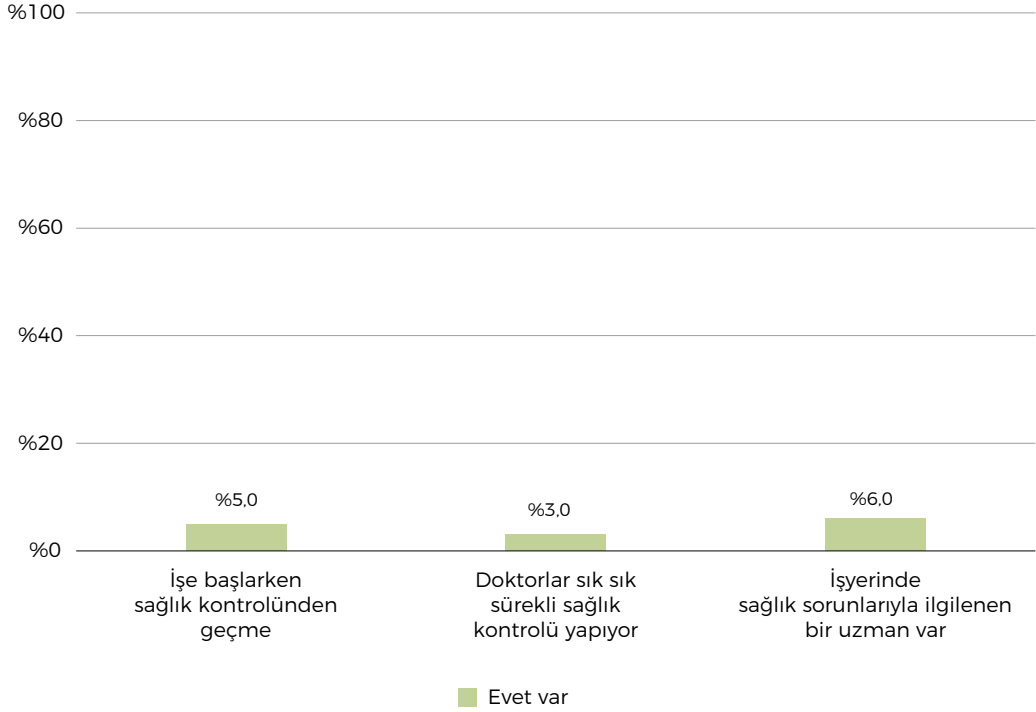
3.4 ÇALIŞMA ORTAMI

4857 sayılı İş Kanunu'nda ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik'te çocuk ve genç işçinin yapabileceği işlerle birlikte çalışmaya başlamadan önce işverenin yapması gereken yükümlülükler de belirlenmiştir. İşveren, çocuk ve genç işçinin velisi veya vasisi ile yazılı iş sözleşmesi yapmak zorundadır. Ayrıca bir çıraklık okuluna veya meslek lisesine devam etmeyen çocukların çalıştıkları işyerlerinde normal sigortalı olarak Sosyal Sigortalar Kurumu'na bildirilmeleri gerekmektedir. Bu çerçevede araştırmaya katılan çalışan çocuklara sözleşmelerinin olup olmadığı ve sigortalarının olup olmadığı sorulmuştur.

ŞEKİL 3.11. Sigorta Durumu ve İş Yerinde Sahip Olunan Sözleşme ("Var" Yanıtlarının Oranı)

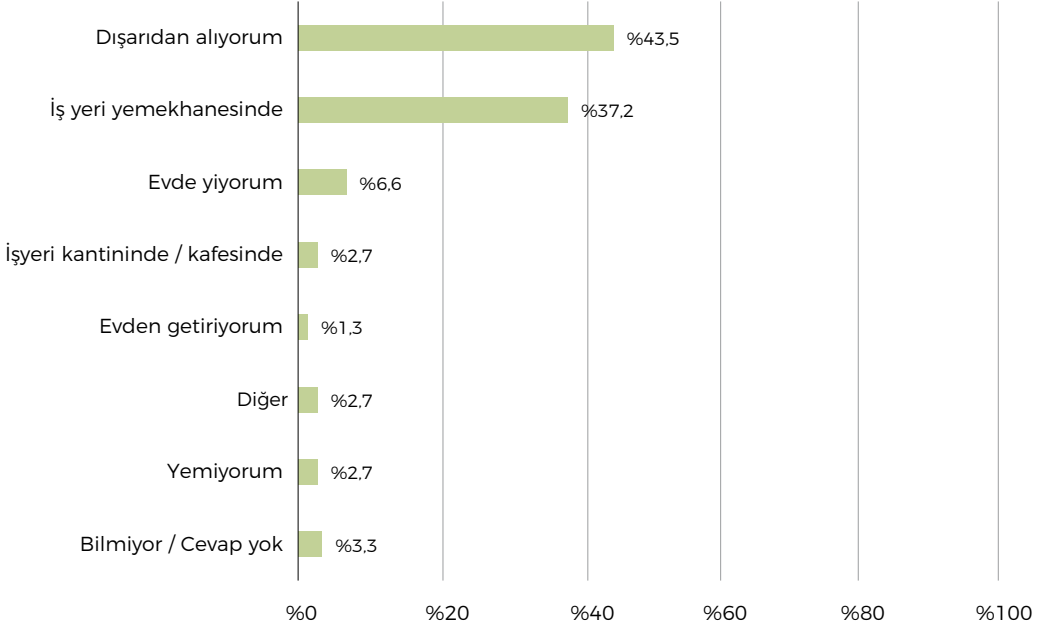
“Çalıştığınız yerde sigortan var mı?” ve “çalıştığınız iş yerinde sözleşmen var mı?” sorusunun yanıtları yukarıdaki grafikte yer almaktadır. Katılımcıların sadece yüzde 12’sinin çalıştığı iş yerinde sigortası vardır. Sözleşmeye sahip olan katılımcıların ise oranı yüzde 6 iken sözleşmesi olmayanların oranı yüzde 93’tür. İş Kanunu ve ilgili yönetmeliğin hayata geçemediği, 15 yaş üstü çalışma durumunda bile yasalara uygun koşulların çok az çocuk için geçerli olduğu görülmektedir.

İşveren için diğer bir yükümlülük ise sağlık kontrolleridir. Çocuk ve genç işçilerin işe alınmalarından önce işyeri hekimi, işçi sağlığı dispanserleri, bunların bulunmadığı yerlerde sırası ile en yakın Sosyal Sigortalar Kurumu, sağlık ocağı, hükümet veya belediye hekimlerine muayene ettirilerek işin niteliğine ve şartlarına göre vücut yapılarının dayanıklı olduğunun raporla belirtilmesi ve bunların on sekiz yaşını dolduruncaya kadar altı ayda bir defa aynı şekilde doktor muayenesinden geçirilerek bu işte çalışmaya devamlarına bir sakınca olup olmadığının kontrol ettirilmesi zorunludur.

ŞEKİL 3.12. Çalıştıkları Yerde Sağlıkla İlgili Hizmetler ("Var" Yanıtlarının Oranı)

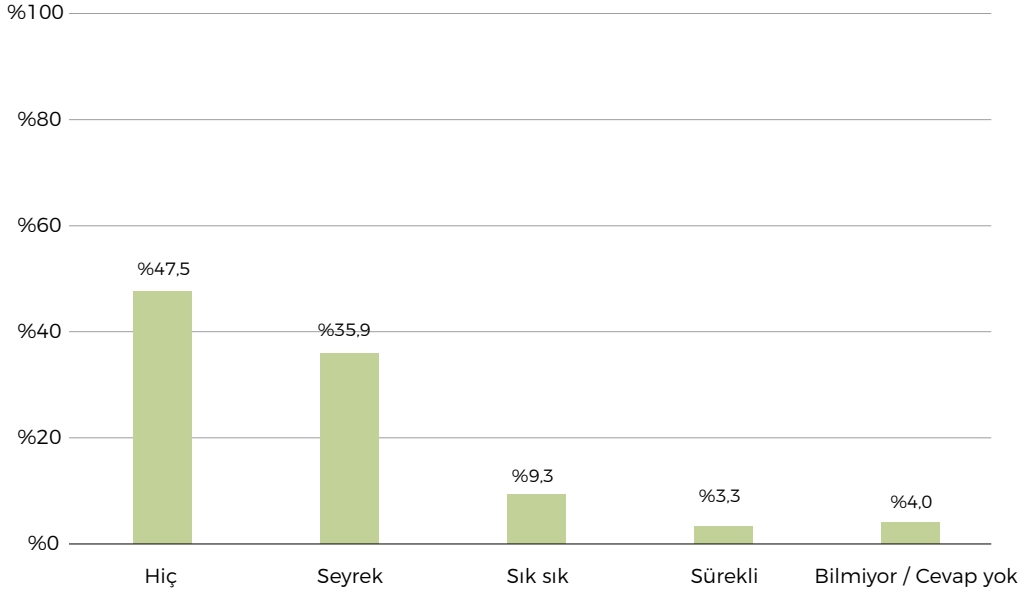
Sağlık kontrolü ile ilgili soruya verilen cevaplar da işverenlerin mevzuata uygun hareket etmediğini ortaya çıkarmaktadır. Katılımcıların yüzde 95'i işe başlarken sağlık kontrolünden geçtiğini belirtmiştir. Sadece yüzde 5 katılımcının işe başlamadan önce sağlık kontrolünden geçtiği görülmektedir. Ayrıca araştırmaya katılan çocukların çalıştıkları yerde doktorların sağlık kontrolünü ne sıklıkta yaptıkları sorulduğunda "sık sık/sürekli" yanıtını verenlerin oranı yüzde 3'tür. Geri kalan katılımcıların yüzde 92'sinin sağlık kontrollerinin yapılmadığı görülmektedir. Çalıştıkları yerde sağlık sorunlarıyla ilgilenen kimsenin olmadığını belirten katılımcıların oranı yüzde 91'dir. İş yerinde zaman zaman da olsa hekim bulunduğunu belirten kesim de yüzde 6'lık bir dilimi oluşturmaktadır.

ŞEKİL 3.13. Çalışılan Yerde Nerede Öğle Yemeği Yenildiği

Günlerinin büyük çoğunluğunu çalıştıkları yerde geçiren çocukların öğle yemeklerini nerede yedikleri de araştırmada sorulmuştur. Katılımcıların yüzde 44'ü çalıştıkları yerde öğle yemeğini dışarıdan aldığını, yüzde 37'si iş yerindeki yemekhanede yediğini, yüzde 7'si de evde yediğini belirtmiştir. Katılımcıların yüzde 3'ü ise yemek yemediğini ifade etmiştir. Çocukların yarısına yakınının yemekhane ve ev dışından yemeğini temin etmesi çocukların sağlıklı beslenmesi açısından sıkıntılı bir durum olarak görülebilir.

Katılımcıların yüzde 5'i çalışırken herhangi bir kaza geçirmiştir. Yüzde 94'ü ise geçirmediğini belirtmektedir. Bu, araştırmamıza katılan her yirmi çocuktan birinin kaza geçirdiği anlamına gelmektedir. Çocukların kentte olmaları, tarım alanları ve diğer tehlikeli iş sahalarından görece daha az risk barındıran alanlarda çalışmaları düşünüldüğünde bu oran oldukça yüksektir. Ayrıca araştırmamız halihazırda çalışmakta olan çocukları kapsadığı için çok ciddi kaza geçirmiş ve çalışmaya devam etmeme durumunda olan çocuklar var ise onlara ulaşmamaktadır. Türkiye'de iş kazalarına dair veriler üzerinden çocuk çalışanlarının verilerine de eğer kayıt altına alınabilmişse ulaşılabilir. Burada bazı vakalarda da şahit olduğumuz üzere özellikle kayıt dışı koşullarda ve yasal düzenlemelere aykırı çalışma şartlarında yaşanan bir kazanın tespiti ve iş kazası olarak bildirilmesi de ancak tüm toplumun ve sağlık personeli başta olmak üzere ilgili tüm paydaşların bu konuda farkındalığının ve duyarlılığının yüksek olması ile mümkün olabilir.

ŞEKİL 3.14. Çalışılan Yerde Patronndan ya da Ustadan Kötü Muamele Görme

Katılımcı çocuklara çalıştıkları yerde patronlarının ya da ustalarının kendilerine kötü davranıp davranmadıkları sorulmuştur. Çocukların yüzde 48'i "hiç", yüzde 36'sı "seyrek", yüzde 9'u "sık sık" ve yüzde 3'ü "sürekli" yanıtını vermiştir. Araştırmaya katılan çocuklardan seyrek de olsa işyerinde patron ya da ustalarından kötü muamele gördüğünü ifade eden çalışan çocukların sayısı yüzde elliden fazladır. Böylesi bir durumun ifadesinin zorluğu düşünüldüğünde oldukça yüksek bir orandır.

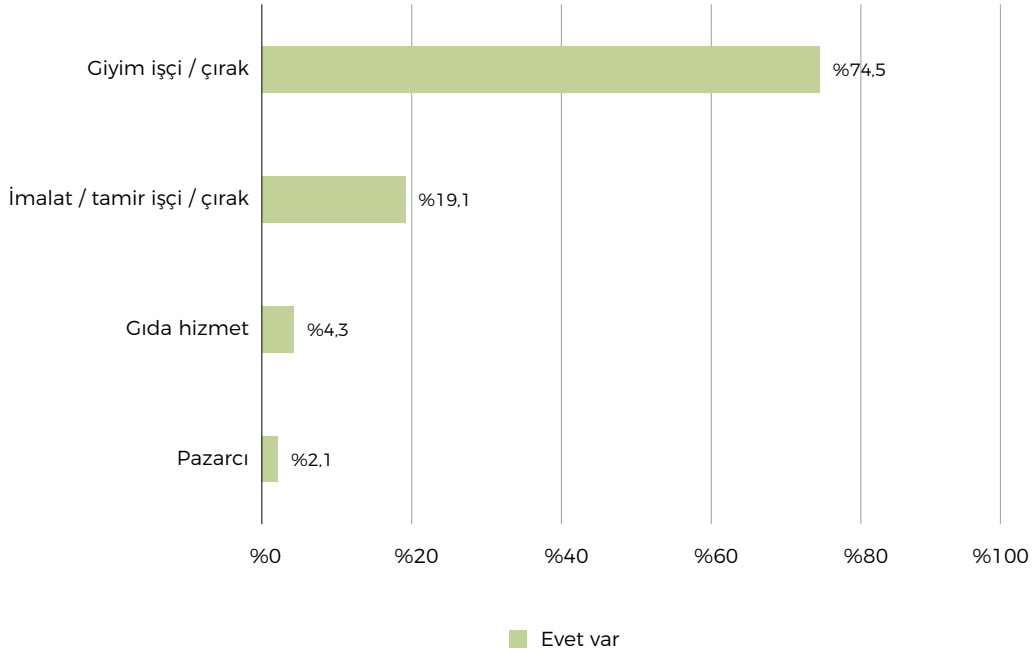
Araştırmada, çocuklara "başlarına bir haksızlık gelmesi durumunda ne yapabileceklerini bilip bilmedikleri" de sorulmuştur. Çocukların yüzde 46'sı böyle bir durumda ne yapacaklarını bildiklerini ifade ederken yüzde 38'i bilmediğini belirtmiştir. Geri kalan yüzde 16 da "bilmiyorum/cevap yok" cevabını vermiştir. Bu soruya cevap vermeyen ya da bilmiyorum diyen çocukların oranının toplamının yüzde 50'den fazla olması düşündürücüdür.

Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik'in 13. maddesine göre işverenlerin çocuk ve genç işçilere, çalıştırmaya başlamadan önce işyerindeki riskler, işe uyum ve kanuni hakları ile işin niteliğine göre gerekli iş başı eğitimlerini vermesi yükümlülüğü bulunmaktadır. Çocukların yarısından azının haksızlık durumunda ne yapabileceklerini bildiklerini belirtmeleri yönetmeliğin ilgili maddesinin ne kadar sınırlı bir biçimde hayata geçtiğini göstermektedir.

Kendini çalıştıkları iş yerinde güvende hisseden katılımcıların oranı ise yüzde 78'dir. Yüzde 13'ü de güvende hissetmediğini belirtmiştir. Bu soruya da yüzde 9'luk bir grup cevap vermemeyi ya da bilmiyorum demeyi tercih etmiştir. Güvende hissetmediklerini belirten çocukların oranı görece az olarak gözükse de, hiç güvende hissetmediğini belirten katılımcılara nedeni sorulduğunda alınan yanıtlar 9-10 saat çalışılan bir işyerindeki koşulları yansıtmaları açısından değerlidir: "Bodrumda çok basık bir yer ve havasız", "değişik insanlar geliyor güven duymuyorum", "tehlikeli iş yapıyoruz", "çok tozlu", "kimyasal yapıştırıcılar sağlığa zararlı", "çok تنها bir yerde atölye" ve "sigorta yok".

Araştırma sahasının yapıldığı mahallelerde Suriyeli göçmenlerin de olduğu bilindiği için araştırmaya katılan çocuklara çalıştıkları yerde çalışan Suriyeli çocuk olup olmadığı sorusu da sorulmuştur. Araştırmaya katılan çocukların sadece yüzde 15,6'sı çalıştığı yerde “Suriyeli çocuk var” cevabını vermiştir. Burada belirtilmesi gereken “evet var” diyen çocukların büyük çoğunluğunun tekstil, ayakkabı sektöründe yer alan çocuklar olmalarıdır.

ŞEKİL 3.15. Çalışılan Alanlarda Suriyeli Çocuk Varlığı (“Var” Yanıtlarının Yüzdesi)

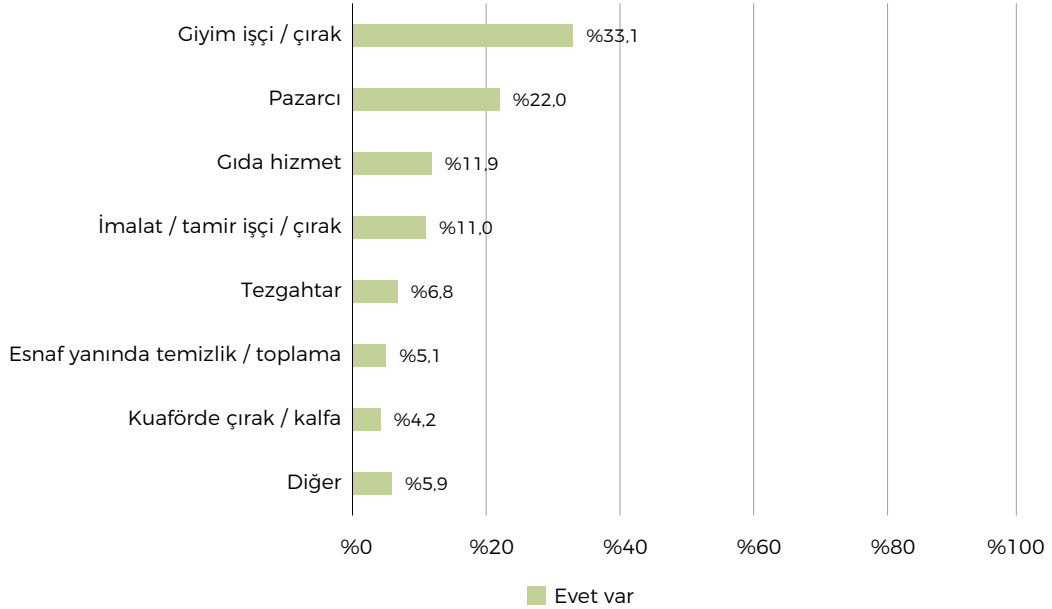

Giyim sektöründe işçi/çırak olarak çalışan çocukların yüzde 75’inin, imalat/tamir alanında çalışan çocukların yüzde 19’unun, gıda/hizmet sektöründe çalışan çocukların yüzde 4’ünün ve pazarcı olarak çalışan çocukların ise yüzde 2’sinin “evet var” cevabını verdiği görülmektedir. Suriyeli çocuklar ya da Suriyelilerin çalışma koşulları ile ilgili yapılan araştırmalarda da tekstil sektöründe Suriyeli çocuk emeğinin olduğu ortaya koyulmaktadır. 2016 yılında İstanbul’da altı ilçede yürütülen çalışmada tekstil sektöründe veya hizmet sektöründe çalıştırılan Suriyelilerin önemli bir bölümünü çocukların oluşturduğu vurgulanmaktadır.⁵ Birleşik Metal İş’in Haziran 2017’de yayınladığı “Suriyeli Sığınmacıların Türkiye’de Emek Piyasasına Dahil Olma Süreçleri ve Etkileri: İstanbul Tekstil Sektörü Örneği” isimli çalışmada ise on sekiz yaş altındaki çocuk işçiler toplam çalışanların yüzde 19’unu oluştururken bu oranın Suriyeli çalışanlar arasında yüzde 29’u bulunduğ u belirtilmiştir.⁶

5 Kaya, A. ve Kırac, A. (2016). *İstanbul’daki Suriyeli mültecilere ilişkin zarar görbilirlik değerlendirme raporu*. İstanbul: Hayata Destek Derneği.

6 Erol, E. ve ark. (2017). *Suriyeli Sığınmacıların Türkiye’de Emek Piyasasına Dahil Olma Süreçleri ve Etkileri: İstanbul Tekstil Sektörü Örneği*. Birleşik Metal-İş.

ŞEKİL 3.16. Çalışılan Yerde Çalışan Başka Çocuğun Var Olmasına Göre Şu Anda Nerede Çalışıldığı ("Var" Yanıtlarının Yüzdesi)

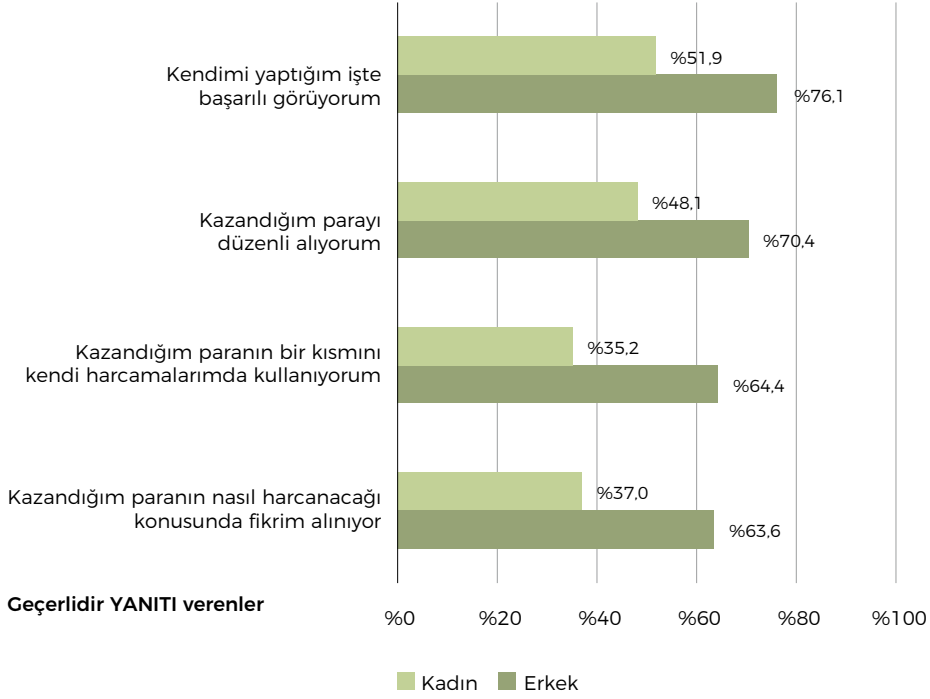
Araştırmaya katılan çocuklara sorulan diğer sorulardan biri ise çalıştıkları yerde başka çocukların olup olmadığına ilişkindi. Görüşülen çocukların yüzde 39'u çalıştıkları yerde başka çalışan çocukların olduğunu söylemiştir. "Evet var" yanıtını verenlerin yüzde 33'ü giyim sektöründe işçi/çırak, yüzde 22'si pazarcı, yüzde 12'si gıda/hizmet sektöründe, yüzde 11'i imalat/tamir alanında işçi/çırak, yüzde 7'si tezgâhtar, yüzde 6'sı esnaf yanında temizlik/toplama işinde ve yüzde 4 oranında kuaförde çırak/kalfa olarak çalışmaktadır.

Belirtilmesi gerekir ki giyim sektöründe işçi ya da çırak olarak çalışan çocukların yüzde 80'i kendisinden başka çocuk olup olmadığı sorusuna "evet var" demiştir. Yukarıdaki grafikte görüldüğü gibi hemen hemen her çalışma alanında araştırmaya katılan çocuklar dışında çalışan çocukların olduğu görülmekle beraber, giyim sektöründe her beş çocuktan dördü başka çocukların varlığından söz etmiştir. Tabii ki bu soruda çalışma alanları arasında karşılaştırma yaparken, yapılan iş ve sektöre göre toplam çalışan sayısının da farklı olduğunu unutmamak gerekir. Halihazırda daha az çalışanı olan işyerlerinde araştırmaya katılan çocukta başka çocuk olmaması daha büyük olasılık içerir.

3.5 ÇALIŞMA YAŞAMINI DEĞERLENDİRME

Katılımcı çocukların çalışma yaşamlarına ilişkin görüşlerini ortaya çıkarmak için sorulan sorularda her katılımcının kendisi için de ne derece geçerli olduğunu belirtmeleri istenen cümleler okunmuştur. Katılımcı çocukların yüzde 72'si kendini yaptığı işte başarılı gördüğünü, yüzde 66'sı kazandığı parayı düzenli aldığını, yüzde 59'u ise kazandığı paranın nasıl harcanacağı konusunda fikrinin alındığını ve bir kısmını kendi harcamalarında kullandığını belirtmiştir.

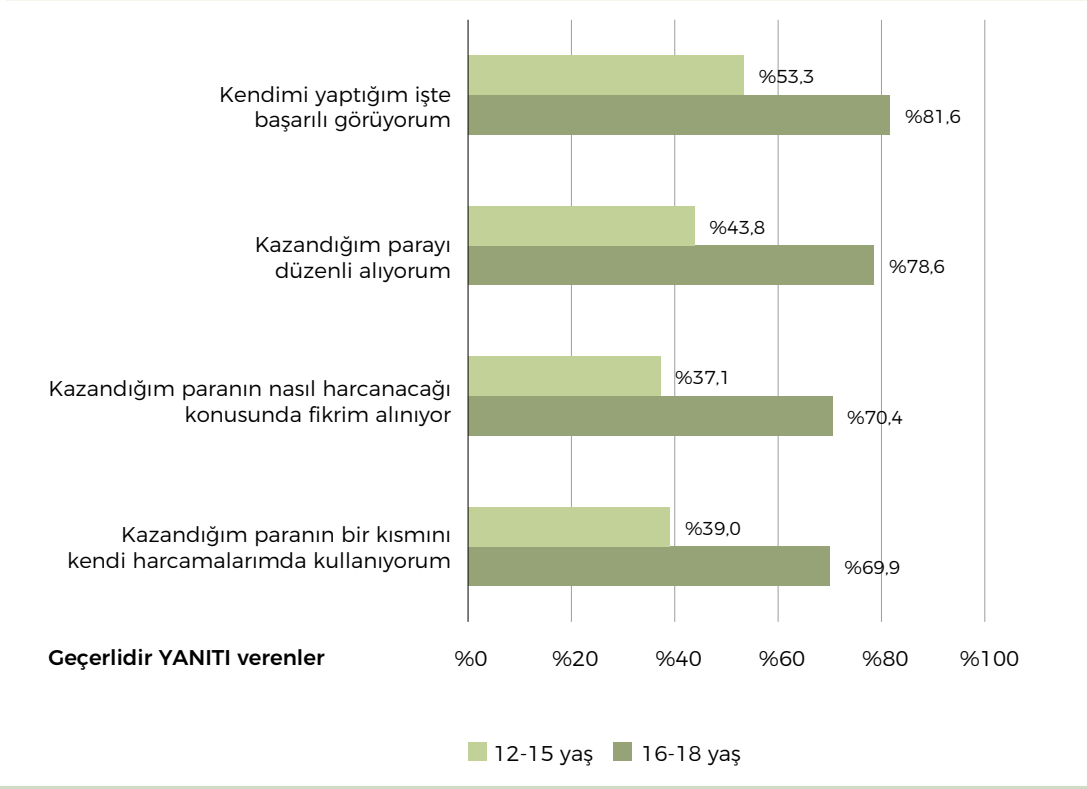
ŞEKİL 3.17. Cinsiyete Göre Çalışma Yaşamının Değerlendirilmesi ("Geçerlidir" Yanıtını Verenlerin Oranı)

Katılımcıların cinsiyetleri ve çalışma yaşamlarına dair değerlendirmeleri yukarıdaki tabloda sergilenmektedir. Kız çocuklarının yüzde 52'si ve erkek çocuklarının yüzde 76'sı kendisini yaptığı işte başarılı görmektedir. Benzer şekilde, kız çocuklarının yüzde 48'i kazandığı parayı düzenli olarak aldığını söylerken, erkek çocuklarda bu oran yüzde 70'tir. "Kazandığım paranın bir kısmını kendi harcamalarımda kullanıyorum" yanıtı cinsiyetler arasındaki farkın diğer tüm yanıtlardan fazla olduğu maddedir. Bu durum erkek çocuklarında daha fazla geçerli olup, kız çocuklarının sadece yüzde 35'i için geçerlidir. Bir diğer farkın fazla olduğu madde ise "kazandığım paranın nasıl harcanacağı konusunda fikrim alınıyor" ifadesidir. Burada da kız çocuklarının yüzde 37'si durumu geçerli bulurken erkeklerin yüzde 64'ü için bu durum geçerlidir.

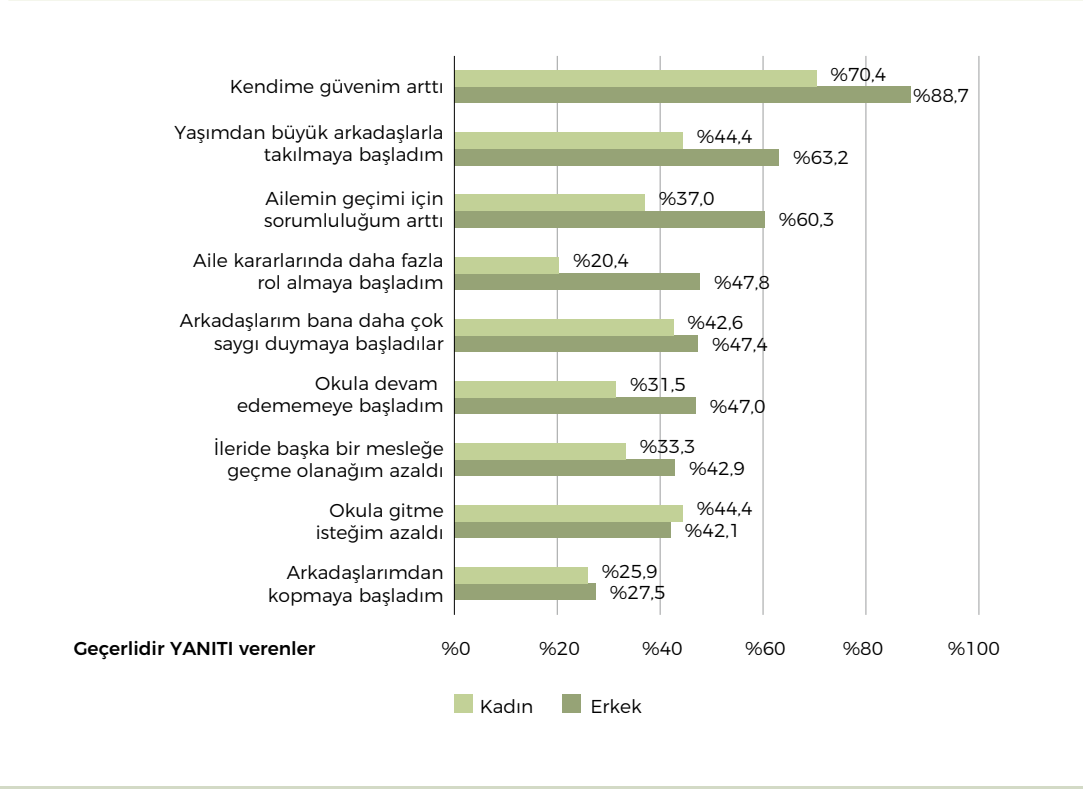
Kız çocukları çalışma hayatına katılsalar dahi ailede kararlara daha az oranda katılabildiklerini ifade etmişlerdir. Kız çocukların çoğu kazandıkları parayı kendileri için harcayamadıkları gibi, paranın nasıl harcanacağı konusunda da fikirlerinin alınmadığını belirtmişlerdir.

ŞEKİL 3.18. Yaş Grubuna Göre Çalışma Yaşamının Değerlendirilmesi
("Geçerlidir" Yanıtını Verenlerin Oranı)

Cinsiyet dışında yaş gruplarına göre dağılıma bakıldığında; 12-15 yaş grubundaki çocukların yüzde 53'ü "kendimi yaptığım işte başarılı görüyorum", yüzde 44'ü "kazandığım parayı düzenli alıyorum", yüzde 37'si "kazandığım paranın nasıl harcanacağı konusunda fikrim alınıyor" ve yüzde 39'u "kazandığım paranın bir kısmını kendi harcamalarımda kullanıyorum" ifadelerinin kendileri için geçerli olduğunu belirtmiştir. 16-18 yaş grubundaki çocuklarda ise her bir ifade için geçerli olma oranı 12-15 yaş grubundakilere göre daha yüksektir. 16-18 yaş grubundaki çocukların yüzde 82'si "kendimi yaptığım işte başarılı görüyorum", yüzde 79'u "kazandığım parayı düzenli alıyorum", yüzde 70'i "kazandığım paranın nasıl harcanacağı konusunda fikrim alınıyor" ve yüzde 70'i "kazandığım paranın bir kısmını kendi harcamalarımda kullanıyorum" ifadelerinin kendileri için geçerli olduğunu belirtmiştir. Kız çocuklarına benzer şekilde, daha küçük yaşta çocuklar da ailede daha az fikirlerinin alındığını belirtmişlerdir.

ŞEKİL 3.19. Cinsiyete Göre Çalışmaya Başladıktan Sonra Hissedilen Duygular ("Geçerlidir" Yanıtını Verenlerin Oranı)

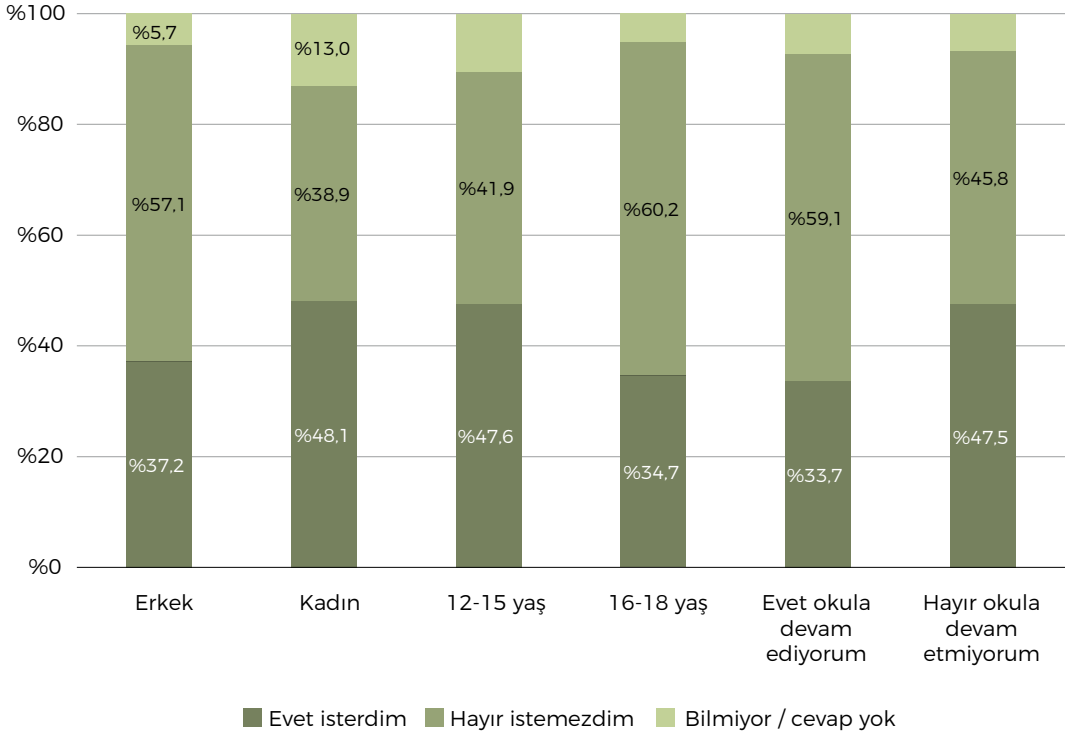
Çalışmaya başladıktan sonra hissedebilecekleri durumlar çocuklara sorulmuş, her birinin kendileri için de ne kadar geçerli olduğunu belirtmeleri istenmiştir. Cinsiyet ile çalışmaya başladıktan sonra hissedilen duyguların geçerli olması analiz edildiğinde her iki grupta da kendilerine olan güvenin artması en yüksek oranda çıkmıştır. Kız çocukların yüzde 70'i, erkeklerin ise yüzde 89'u kendilerine olan güvenlerinin arttığını belirtmiştir.

Arkadaşlardan kopmaya başlama yanıtı ise en az orandadır. Kız çocukların sadece yüzde 26'sı, erkeklerin de yüzde 28'i bu maddeyi geçerli bulmaktadır.

Kız çocukla erkek çocuk arasındaki farkın en fazla olduğu yanıt ise "aile kararlarında daha fazla rol almaya başladım" ifadesi olmuştur. Kız çocukların yüzde 20'si, erkek çocukların ise yüzde 48'i bu ifadeye katılmaktadır. Kazandıkları parayı harcama ile ilgili duruma benzer olarak çocukların katılım haklarını hayata geçirme konusunda toplumsal cinsiyet farklılığı söz konusudur.

Çocukların çalışma yaşamlarına ilişkin görüşlerini almak için sorulan diğer iki soru ise çalışmıyor olmayı isteyip istemedikleri ve ileride şu an yaptıkları işi yapmak isteyip istemediklerine dardır. Katılımcı çocukların yüzde 54'ü "Çalışmıyor olmayı ister miydin?" sorusuna "hayır istemedim" yanıtını vermiştir. Yüzde 39 ise istediğini belirtmiştir. Bu soruya yanıtların; cinsiyet, yaş grubu ve okula kayıtlı olup olmama gibi durumlara göre farklılık gösterip göstermediğine bakmak için çapraz tablolamalar yapılmıştır.

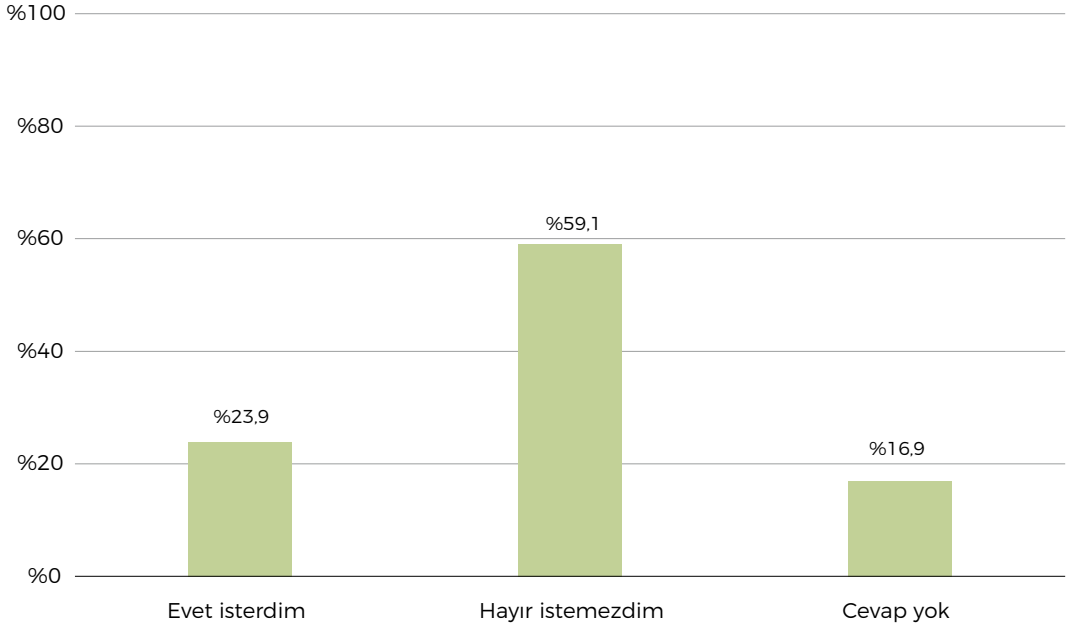
ŞEKİL 3.20. Çalışmayı İstememe ve Diğer Değişkenler

Şekil 3.20 çocukların çalışmıyor olmayı isteyip istememeleriyle cinsiyet, yaş ve okula devam arasındaki ilişkileri göstermektedir.

- Kız çocuklarının yüzde 48'i ve erkek çocukların yüzde 37'si "çalışmıyor olmayı isterdim" yanıtını vermiştir.
- 16-18 yaş grubunun çalışmıyor olmayı isteme durumu daha azdır. 16-18 yaş grubunun yüzde 60'ı çalışmıyor olmayı istediklerini belirtmiştir. Bu oran 12-15 yaş grubunda yüzde 42'dir.
- Okula kayıt olma durumuna göre "çalışmıyor olmayı isteme" oranlarına bakıldığında ise; okula devam eden çocukların yüzde 34'ünün, okula devam etmeyen çocukların ise yüzde 48'inin "çalışmıyor olmayı isterdim" yanıtını verdiği görülmektedir.

ŞEKİL 3.21. İleride, Őu Anda Yapılan İşi Yapmayı İsteyip İstememe

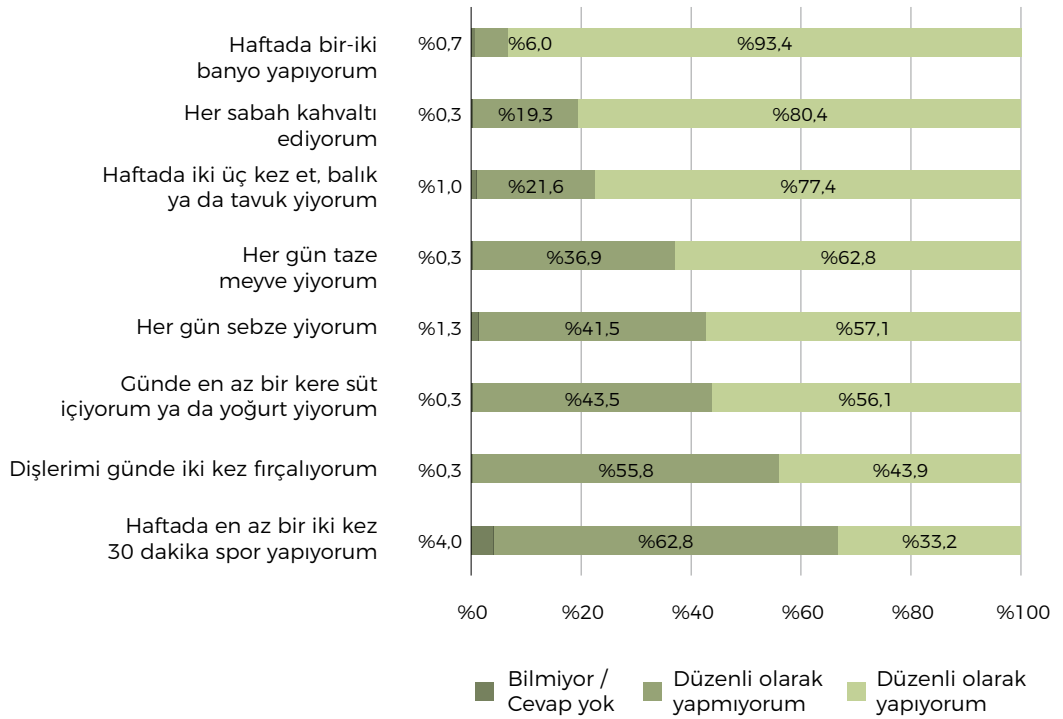

İleride, Őu anda yaptığı işi yapmayı isteyen katılımcıların oranı yüzde 24'tür. Çocukların yüzde 59'u Őu an yaptıkları işi yapmak istememektedir. Bu konuda henüz herhangi bir fikri olmayan yüzde 17 gibi yüksek oranda çalışan ocuk vardır.

3.6 SAĞLIK

Araştırmaya katılan çalışan çocuklara sağlık durumlarıyla ilgili sorular sorulmuştur. Çocukların yüzde 92'si kronik ya da düzenli bakım gerektiren bir hastalığa sahip olmadığını ve yüzde 89'u ise ciddi bir yaralanma ya da kaza geçirmediğini belirtmiştir. Yüzde 59'u ise yılda bir defa hastalandığı yanıtını vermiştir. Çocukların sağlıklı yaşam koşulları için önemli bir konu ise banyo, beslenme, spor ve diş temizliğine ilişkin alışkanlıklarıdır. Bu alışkanlıklarının ne kadar düzenli olup olmadığı çocuklara sorulmuştur.

ŞEKİL 3.22. Sağlıkla İlgili Davranışlar

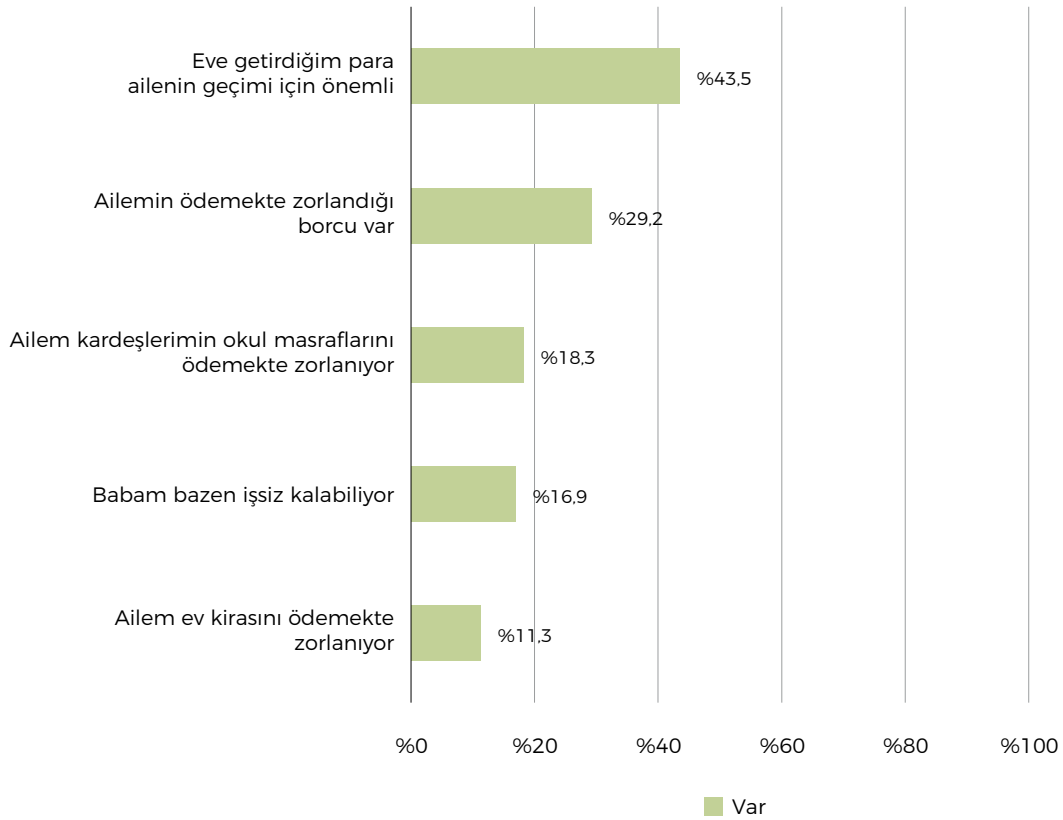

Katılımcıların yüzde 93'ü haftada bir-iki kere banyo yaptığını, yüzde 80'i her sabah kahvaltı yaptığını, yüzde 77'si de haftada iki üç kez et, balık ya da tavuk yediğini belirtmiştir. Araştırmaya katılan çalışan her beş çocuktan birinin haftada iki üç kez et, balık ya da tavuğu düzenli olarak yemediği bulgusu çocukların sağlıklı beslenmeye ilişkin birtakım yetersizliklere sahip olduğuna işaret etmektedir. Katılımcıların yüzde 63'ü düzenli olarak haftada en az bir iki kez 30 dakika kadar spor yapmadığını, yüzde 56'sı dişlerini günde iki kez fırçalamadığını belirtmiştir.

3.7. MADDİ DURUM DEĞERLENDİRMESİ

Araştırmaya katılan çocuklara ve çocukların ebeveynlerine ailenin maddi durumuna dair bilgi almak için sorular sorulmuştur. Maddi durumla ilgili olarak eve gelen para ya da çocukların maddi durumu tanımlaması yerine ailenin maddi durumunu ortaya çıkaracak bazı koşulların çocuklar için geçerli olup olmadığı sorulmuştur.

ŞEKİL 3.23. Ailenin Maddi Durumu Yüzünden Yaşanılan Koşulların Varlığı

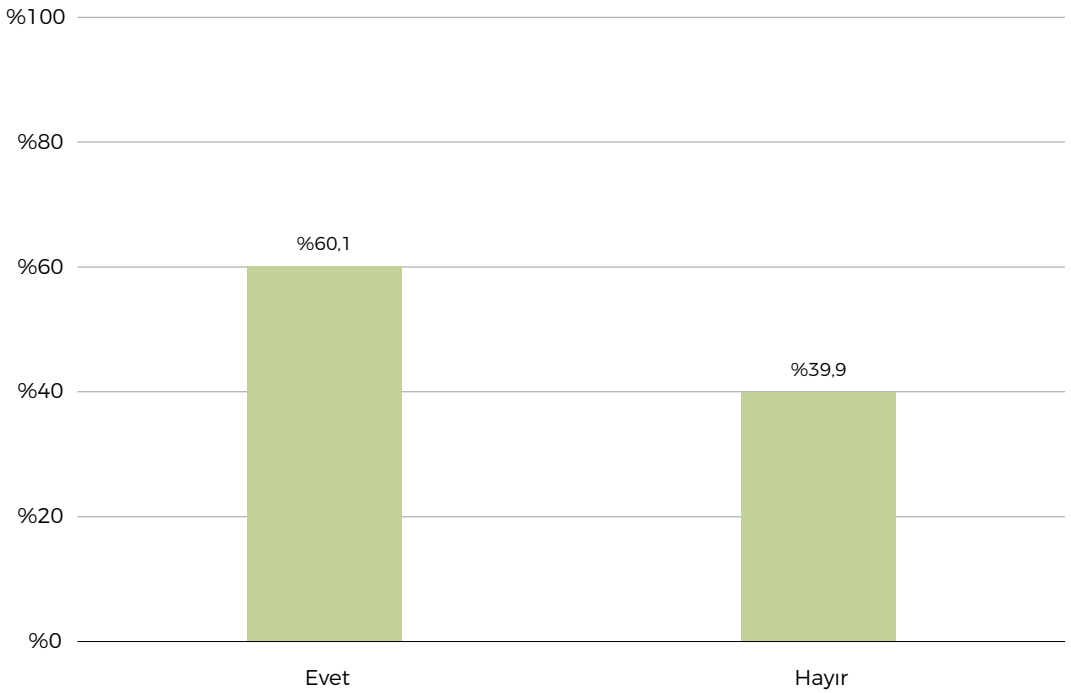
Çalışan çocukların yüzde 44'ü için eve getirdikleri para ailelerinin geçimleri için önemlidir. Yüzde 29'u ödemekte zorlandıkları borçları olduğunu ve yüzde 11'i ev kirasını ödemekte zorlandıklarını belirtmiştir.

Araştırmaya katılan çocukların maddi durumlarına ilişkin bilgiler ebeveynlere ilişkin bölümde daha detaylı şekilde sunulacaktır.

3.8 EĞİTİM YAŞAMI

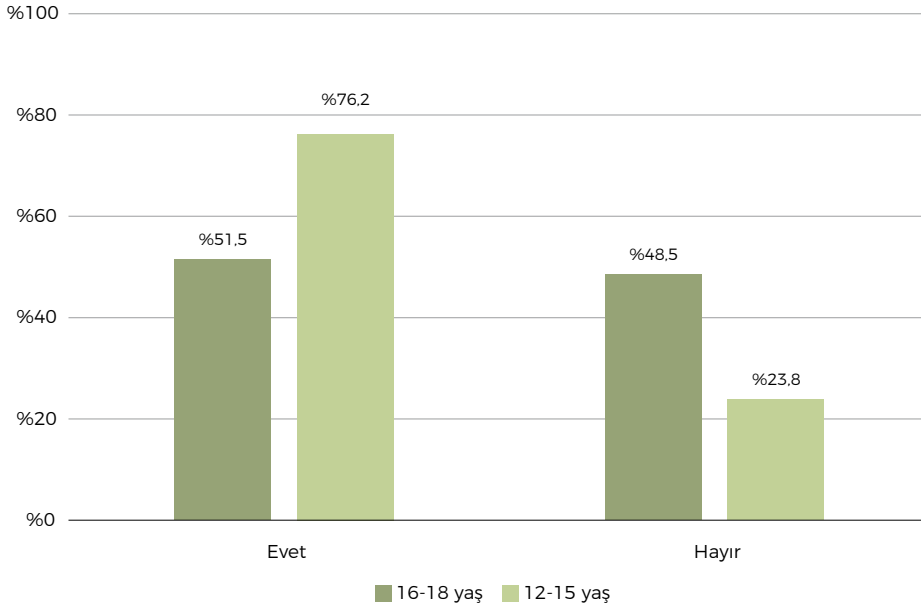
Araştırmaya katılan çocukların yüzde 60'ı herhangi bir okula kayıtlı olduğunu belirtmiştir. Türkiye on iki yıllık zorunlu eğitime 2012 yılında geçmiştir. Çocuklar 4 yıl ilkokul, 4 yıl ortaokul ve 4 yıl liseye devam etmek zorundadır. İlkokul ve ortaokul kayıtları adrese dayalı nüfus kayıt sistemi üzerinden otomatik olarak yapılmaktayken, lise kayıtları ise çocukların ortaokulda girdiği sınavın sonuçları üzerinden olmaktadır. Sadece, lise eğitimine devam eden çocuklar açık liseye de devam edebilmektedir. Araştırmamıza katılan tüm çocukların 12 yıllık zorunlu eğitim dönemi içerisinde yer aldıkları göz önünde bulundurulursa yüzde 40'ı mevzuata göre zorunlu kılınan eğitime devam etmemektedir.

ŞEKİL 3.24. Şu Anda Herhangi Bir Okula Kayıtlı Olup / Olmama Durumu

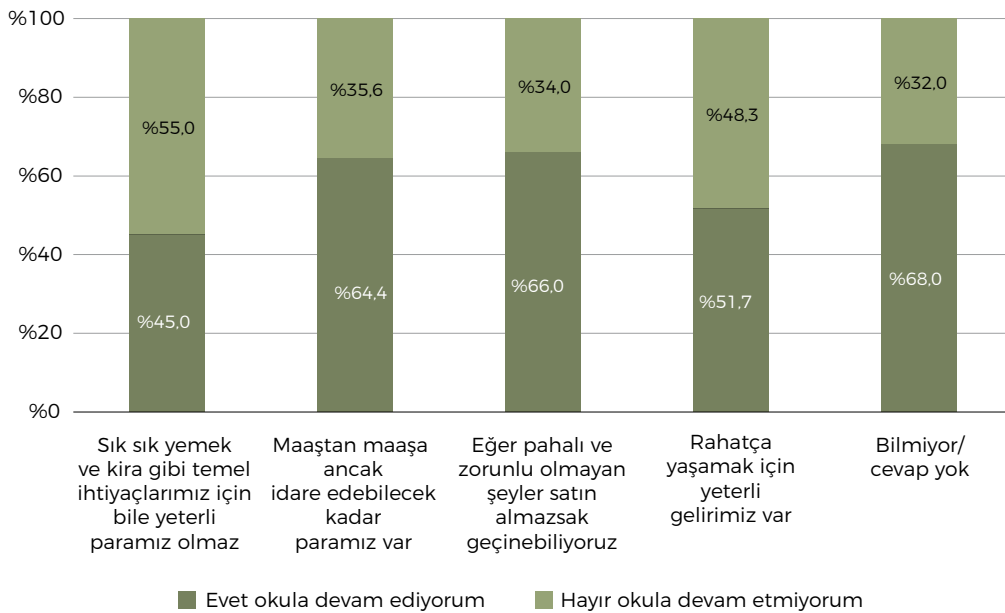
Okula kayıtlı olan çocuklar arasında kız ve erkek çocuklar açısından önemli bir fark bulunmamakla beraber yaş grubu, ailenin mali durumu ve sosyal güvenceye sahip olup olmama gibi değişkenlerin okula kayıtlı olup olmama / okula devam etme ile ilgili bazı farklılıklar yarattığı görülmektedir.

ŞEKİL 3.25. Yaş Grubuna Göre Şu Anda Herhangi Bir Okula Kayıtlı Olma

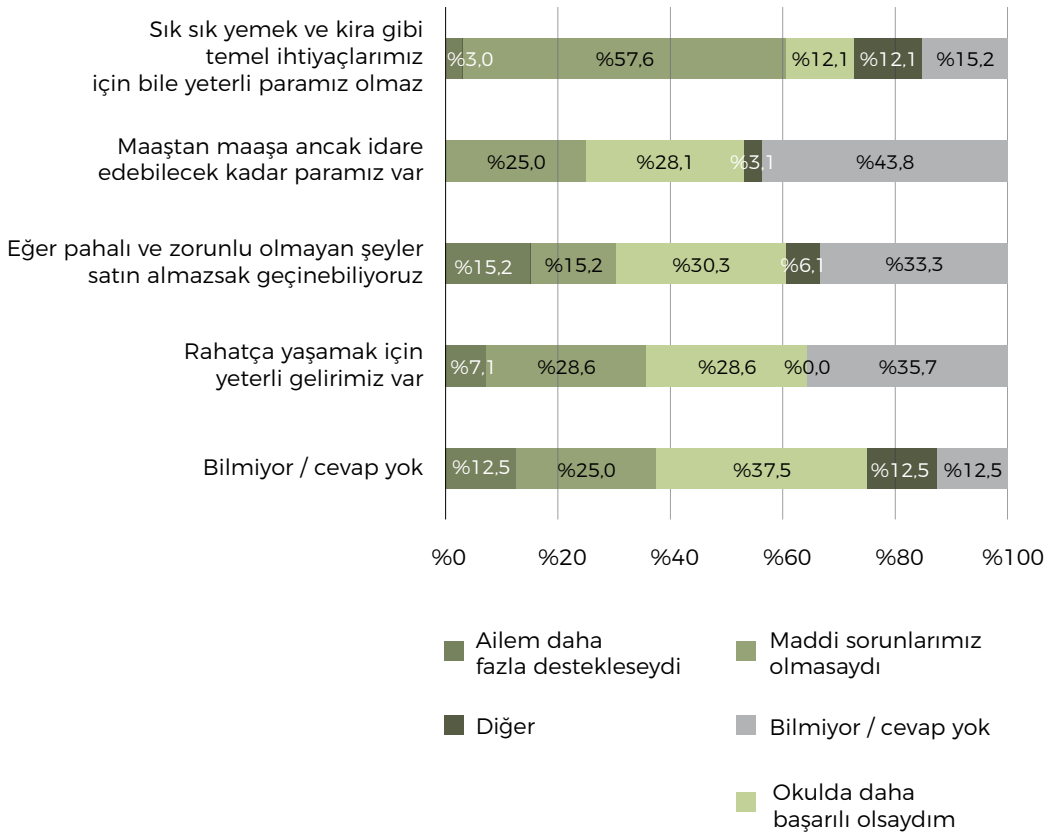
Katılımcılar arasındaki 16-18 yaş grubu çocukların yüzde 52'si, 12-15 yaş grubu çocukların ise yüzde 76'sı herhangi bir okula kayıtlı olduğunu belirtmiştir. Çocukların yaşı büyüdükçe okula kayıtlı olma oranlarında bir azalma görülmektedir.

ŞEKİL 3.26. Ailenin Mali Durumuna Göre Şu Anda Herhangi Bir Okula Kayıtlı Olma

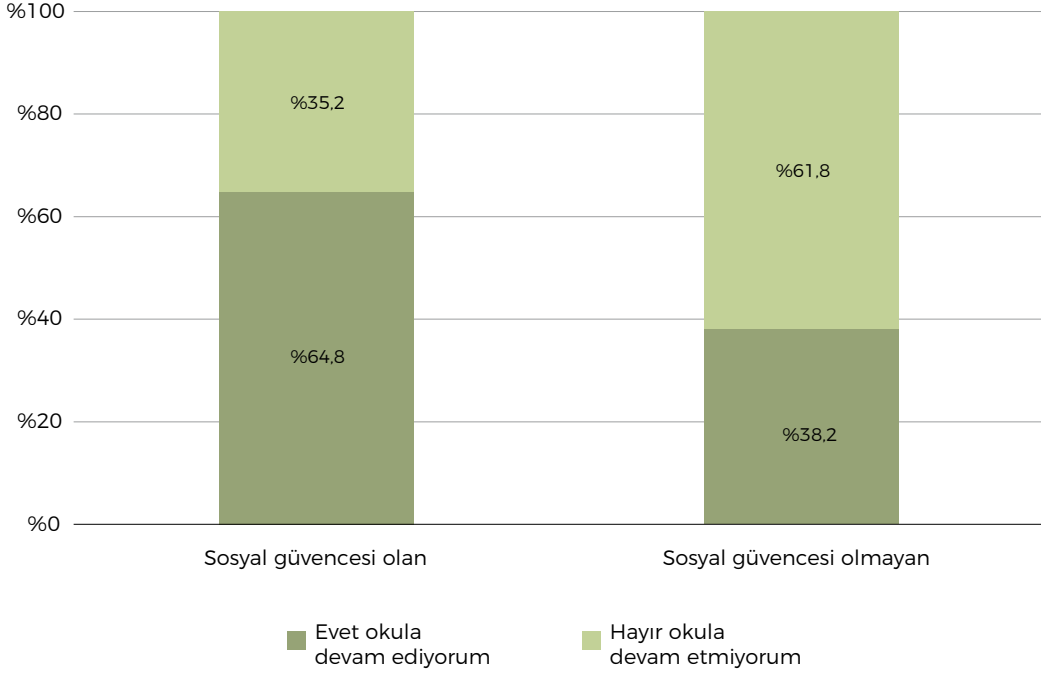
Ebeveyn katılımcıların mali durumları hakkındaki öznel algılarına göre araştırmaya katılan çocuklarının okula devam etme durumuna baktığımızda okula devam etmeyenlerin en fazla olduğu grubun (yüzde 55) “Sık sık yemek ve kira gibi temel ihtiyaçlarımız için bile yeterli paramız olmaz” yanıtını veren, yeterli parası olmayan grup olduğu görülmektedir. En yüksek (yüzde 66) okula devam etme oranı da “Eğer pahalı ve zorunlu olmayan şeyler satın almazsak geçinebiliyoruz” yanıtındadır. Bu bulgular üzerinden ailelerin mali durumlarının yetersizden biraz yeterli hale geldiğini düşündüklerinde çocukların okula devam etme oranında artış olduğu söylenebilir.

ŞEKİL 3.27. Ailenin Mali Durumuna Göre Okulunu Bırakmayı Gerektirmeyen Durumlar

Ailelerin mali durumu ile çocukların okulu bırakmasını gerektirmeyecek durumlara birlikte bakıldığında da yukarıdaki duruma benzer şekilde katılımcılar arasında “Sık sık yemek ve kira gibi temel ihtiyaçlarımız için bile yeterli paramız olmaz” yanıtını verenlerin yüzde 58’i “maddi sorunlarımız olmasaydı” okulu bırakmayı düşünmezdim yanıtını vermiştir. Bu bulgular ailenin maddi durumu ile çocuğun okula devam edip etmemesi arasında bir ilişki olduğunu göstermektedir.

ŞEKİL 3.28. Sosyal Güvenceye Göre Okula Devam Durumu

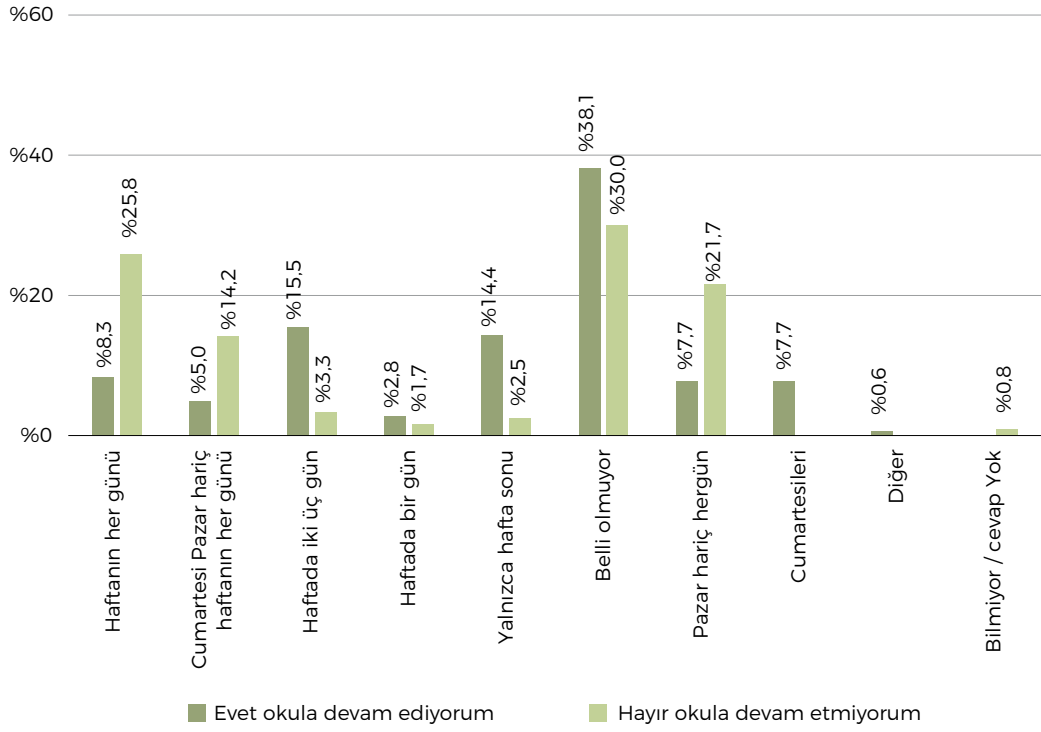

Sosyal güvencenin olup/olmaması ile çocukların okula devam durumu arasındaki ilişkide ise; sosyal güvencesi olduğunu belirten ailelerin yüzde 65’inin çocukları “okula devam ediyorum” yanıtını vermiştir. Sosyal güvencesi olmayan ailelerde ise çocukların yüzde 62’si “okula devam etmiyorum” yanıtını vermiştir.

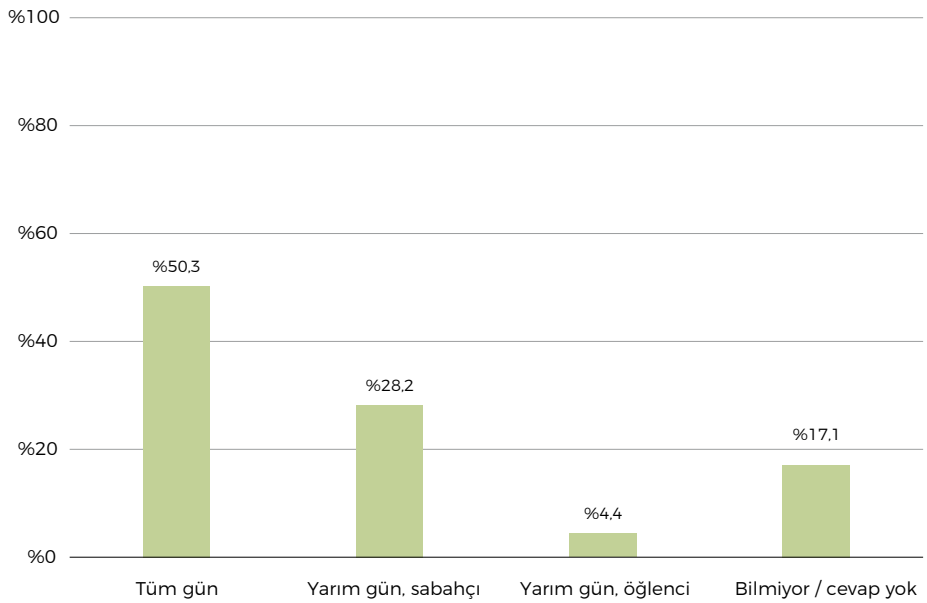
Şekil 3.29’da belirtildiği gibi, okula devam eden çocuklarla etmeyen çocukların haftada çalıştıkları gün sayısı açısından da bir değişiklik söz konusudur. Okula devam eden katılımcıların yüzde 38’i “belli olmuyor”, yüzde 16’sı “haftada iki üç gün”, yüzde 14’ü “yalnızca hafta sonu” çalıştığını belirtirken, haftanın her günü çalışanlar sadece yüzde 3’tür. Okula devam etmeyen katılımcıların ise yüzde 30’u “belli olmuyor” derken, yüzde 26’sı “haftanın her günü”, yüzde 22’si “Pazar hariç her gün”, yüzde 14’ü “Cumartesi Pazar hariç haftanın her günü” çalıştığı yanıtını vermiştir. Bu bulgular; okula gitmeyen çocukların yukarıdaki bölümlerde ele alındığı gibi daha yüksek kazanç sağlamasını da açıklamaya yardımcı olmaktadır. Okula devam etmeyen çocuklar çok az tatil yapıp, okula giden çocuklara göre daha düzenli çalışırken, okula devam eden çocukların haftalık çalışma günleri daha düzensiz ve az sayıdadır. Çalıştıkları günde ortalama çalışma saatlerinde çok fark yokken, haftalık çalışma günlerinde daha belirgin bir farklılık olduğu görülmektedir.

Katılımcı çocukların eğitim yaşamlarına ilişkin deneyimleri eğitime devam eden ve etmeyen çocuklara yöneltilen sorular üzerinden iki bölümde ayrı ayrı aktarılacaktır.

ŞEKİL 3.29. Okula Kayıtlı Olup / Olmamaya Göre Haftanın Kaç Günü Çalışıldığı

ŞEKİL 3.30. Devam Edilen Okulun Öğretim Durumu

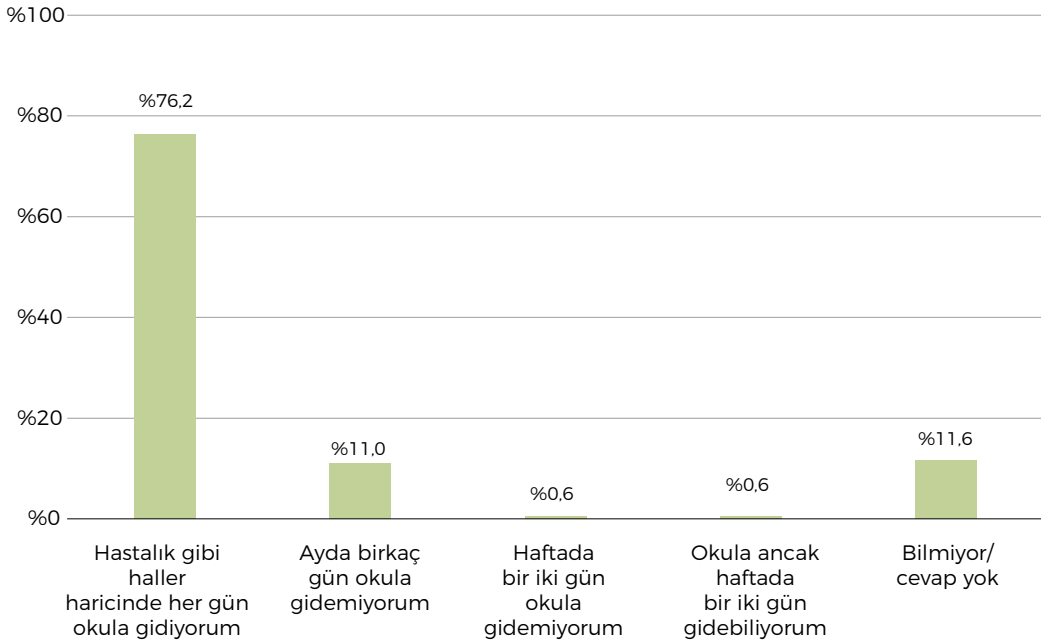

a) Eğitimine Devam Edenler (181 Çocuk)

Herhangi bir okula kayıtlı olduğunu belirten çocukların yüzde 28'i ortaokula, diğer yüzde 28'i ise meslek lisesine devam ettiğini belirtmiştir. Katılımcıların yüzde 23'ü düz lise ya da Anadolu lisesine gittiğini, yüzde 16'sı ise imam-hatip ortaokulu ya da lisesine gittiğini belirtmiştir.

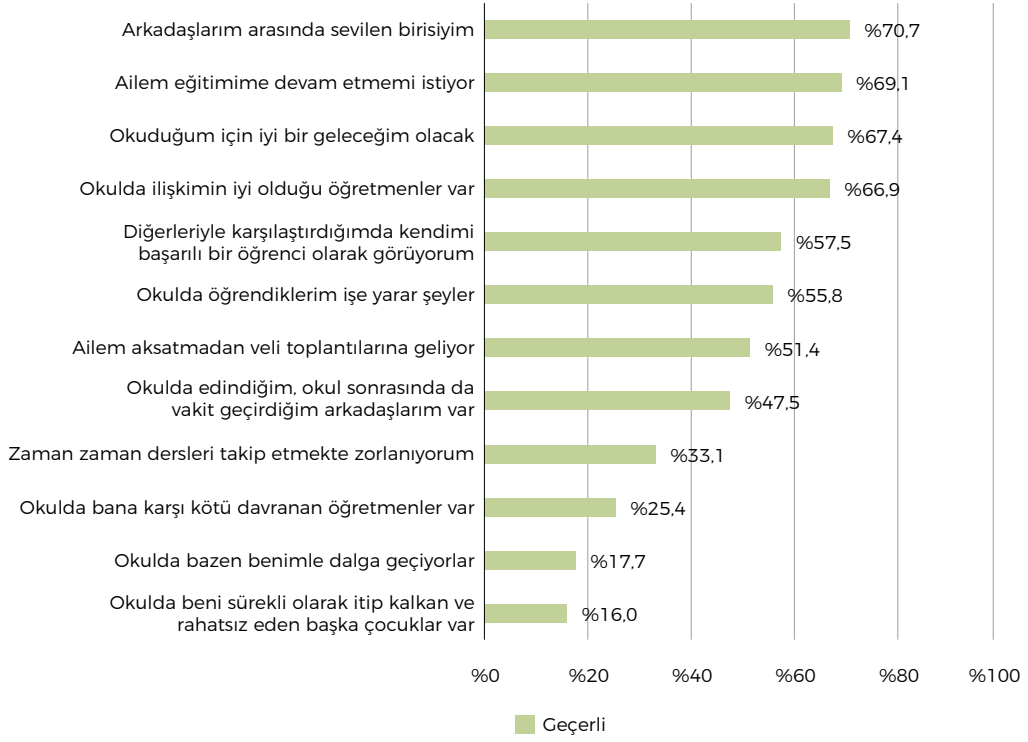
Şekil 3.30'da görüldüğü gibi, katılımcılara kayıtlı oldukları okulun öğretim durumu sorulduğunda yüzde 50 oranında “tüm gün”, yüzde 28 oranında “yarım gün, sabahçı” ve yüzde 4 oranında “yarım gün, öğlenci” yanıtı alınmıştır.

ŞEKİL 3.31. Kayıtlı Olunan Okula Düzenli Gidebilme

Şekil 3.31'de herhangi bir okula kayıtlı olan katılımcıların yüzde 76'sı hastalık gibi haller haricinde her gün okula gittiklerini belirtmişlerdir. Ayda birkaç gün gidemediğini belirtenlerin oranı ise yüzde 11 olup haftada bir iki gün gidemeyen ve sadece haftada bir iki gün gidebilenlerin oranı da yüzde 1'dir.

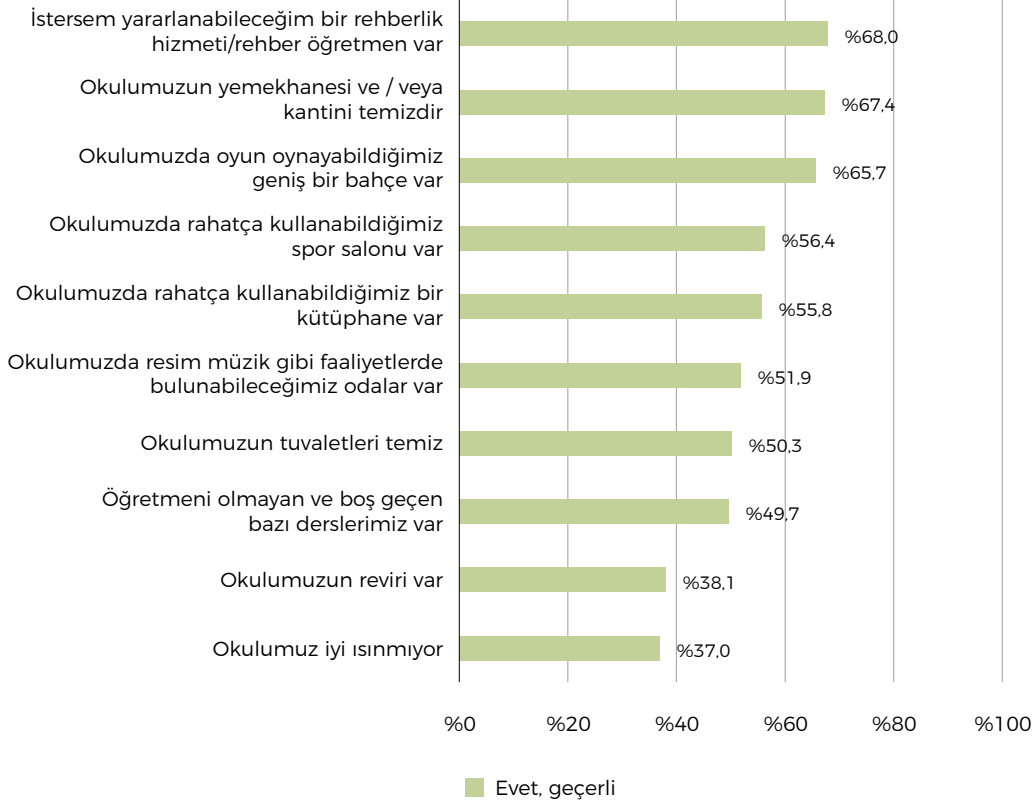
Araştırmaya katılan okula kayıtlı olup çalışan çocukların okul yaşamlarına ilişkin yaşantılarını öğrenmek için belli durumların kendileri için geçerli olup olmadığı sorulmuştur. Okula kayıtlı olan katılımcıların yüzde 42'si “okulda edindiğim, okul sonrasında da vakit geçirdiğim arkadaşlarım var” ifadesinin kendileri için geçerli olmadığını ifade etmiştir. Çocukların kendi yaşlarıyla birlikte vakit geçirmeleri sağlıklı gelişimleri açısından oldukça önemlidir, yüksek oranda çocuğun buna sahip olamayışı düşündürücüdür. Bunun dışında, araştırmaya katılan çocukların okula devam edenlerinin sadece yarısı velisinin aksatmadan veli toplantılarına katıldığını belirtmiştir.

ŞEKİL 3.32. Devam Edilen Okulla İlgili Değerlendirmeler ("Geçerlidir" Yanıtlarının Oranı)

Çocukların yarısından biraz fazlası okulda öğrendiklerini yararlı bulduğunu belirtmiştir. Araştırmaya katılan her dört çocuktan biri okulda işe yarar şeyler öğrenmediğini ve okulda kendisine kötü davranan öğretmenler olduğunu belirtmiştir. Çocukların okul yaşamlarına ilişkin geçerli olan ve olmayan durumlara bakıldığında çok olumlu bir tablo ile karşılaşılmadığı söylenebilir.

Çocuklar okul yaşamlarında akademik olarak başarı elde edebilmeleri için düzenli olarak ders çalışmaya ihtiyaç duyabilmektedirler. Araştırmada okula giden çocuklara düzenli ders çalışıp çalışmadıkları da sorulmuştur. Okula devam eden öğrencilerin yüzde 32'si düzenli ders çalışmadığını belirtmiştir.

ŞEKİL 3.33. Devam Edilen Okulun Altyapısına Dair Değerlendirmeler ("Geçerlidir" Yanıtlarının Oranı)

Herhangi bir okula kayıtlı olan katılımcıların gittikleri okulun koşullarına dair sorulara verilen cevaplara ilişkin grafik yukarıdadır. Katılımcıların yarısından fazlası; “İstersem yararlanabileceğim bir rehberlik hizmeti/rehber öğretmen var” (yüzde 68), “Okulumuzun yemekhanesi ve / veya kantini temizdir” (yüzde 67), “Okulumuzda oyun oynayabildiğimiz geniş bir bahçe var” (yüzde 66), “Okulumuzda rahatça kullanabildiğimiz spor salonu var” (yüzde 56), “Okulumuzda rahatça kullanabildiğimiz bir kütüphane var” (yüzde 56) ve “Okulumuzda resim müzik gibi faaliyetlerde bulunabileceğimiz odalar var” (yüzde 52) yanıtını vermiştir. Katılımcıların sadece yarısı okullarının tuvaletlerinin temiz olduğunu belirtirken, katılımcıların yarısının okulları iyi ısınmaktadır. Ayrıca katılımcıların yüzde 44’ünün okulunda reviri yoktur ve yüzde 37’sinin öğretmeni olmayan ve boş geçen bazı dersleri bulunmaktadır. Tuvalet temizliği, okulların ısınması ve boş geçen derslerin varlığı gibi durumlara ilişkin oranlar kentteki okulların durumu göz önünde bulundurulduğunda oldukça düşündürücüdür. Ayrıca okul koşullarına ilişkin cevap vermeyen çocukların oranının yüksek olması da oldukça dikkat çekicidir. Çocukların okullarına ilişkin bilgi vermekten kaçındıkları düşünülebilir.

Araştırmaya katılan katılımcılara hem okula gidip hem çalıştıkları süre sorulmuştur. Katılımcılar ortalama 3 yıldır hem okuyup hem de çalıştıklarını belirtmiştir. Maksimum söylenen yıl da 10’dur. Hem çalışıp hem de okumanın okul başarısını olumlu yönde etkilediğini düşünen katılımcıların oranı da oldukça yüksektir.

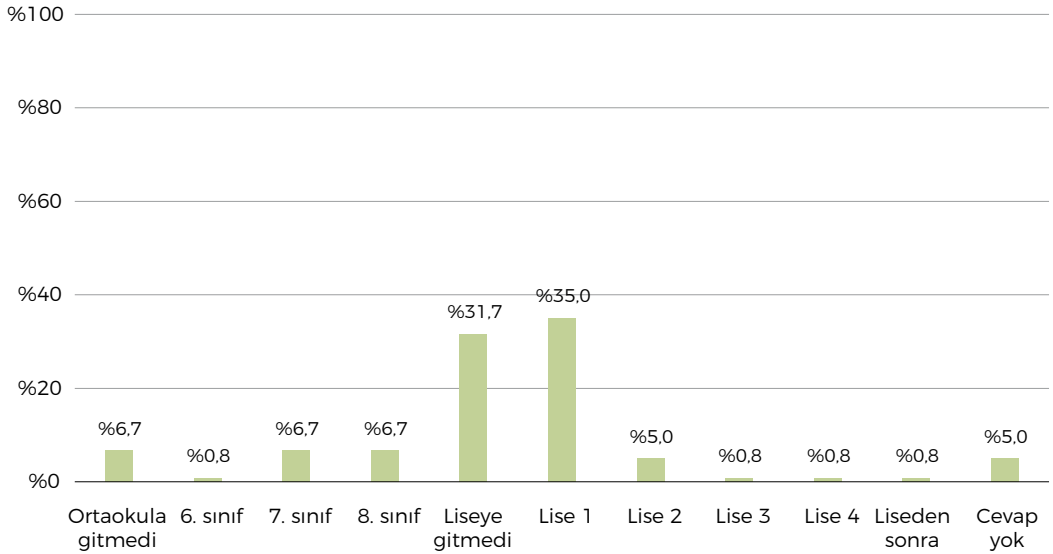
cıların oranı ise katılımcıların yarısından azdır (yüzde 46). Okula devam eden katılımcıların yüzde 26'sı bu soruya cevap vermemiştir. Olumsuz yönde etkilediğini açıkça ifade edenlerin oranı ise yüzde 27'dir. Çocukların yarısından fazlasının çalışıyor olmalarının okul başarısına olumlu bir etkisini hissetmediği söylenebilir.

Araştırmaya katılan ve şu an herhangi bir okula kayıtlı olan çocukların sadece yüzde 43'ü okuldayken kendini mutlu hissetmektedir. Yüzde 46'sı ne mutlu ne mutsuz, yüzde 3'ü ise mutsuz hissettiğini belirtmiştir. Çocukların yarısına yakınının ne mutlu ne mutsuz seçeneğini tercih etmesi çocukların öznel memnuniyetleri açısından 'mutlu oldukları'nı ifade edemedikleri bir durumu yansıttığı için detaylı olarak incelenmesi gereken bir konudur.

b) Eğitimini Bırakanlar (120 Çocuk)

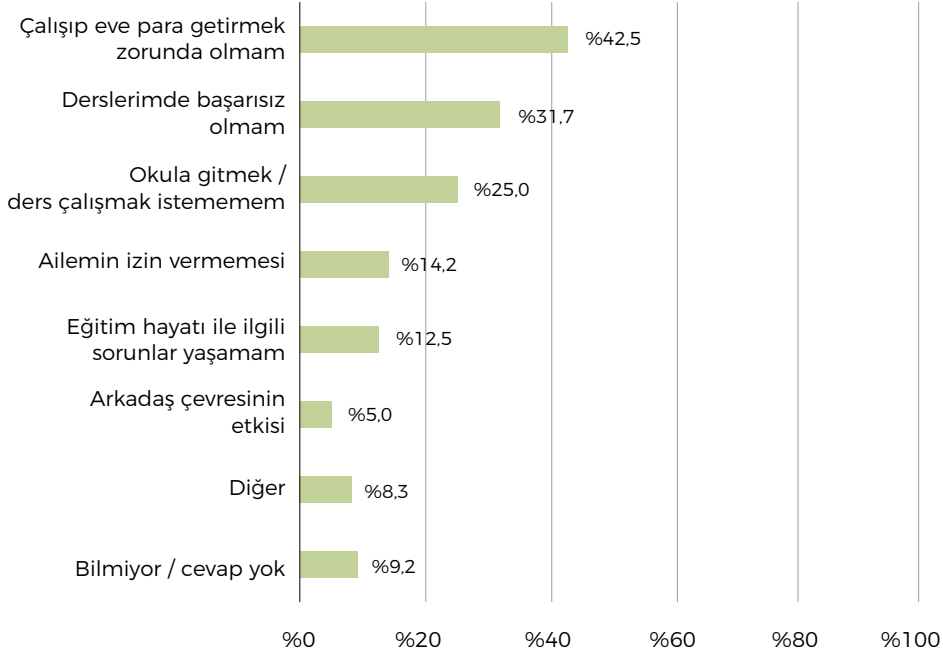
2012'den itibaren Türkiye'de on iki yıllık zorunlu eğitim başlamıştır. Araştırmamıza katılan tüm çocukların eğitimlerine devam etmeleri beklenmesine rağmen yüzde 40'lık bir bölümü herhangi bir okula kayıtlı olmadığını belirtmiştir.

ŞEKİL 3.34. Okulu Bırakma Zamanı

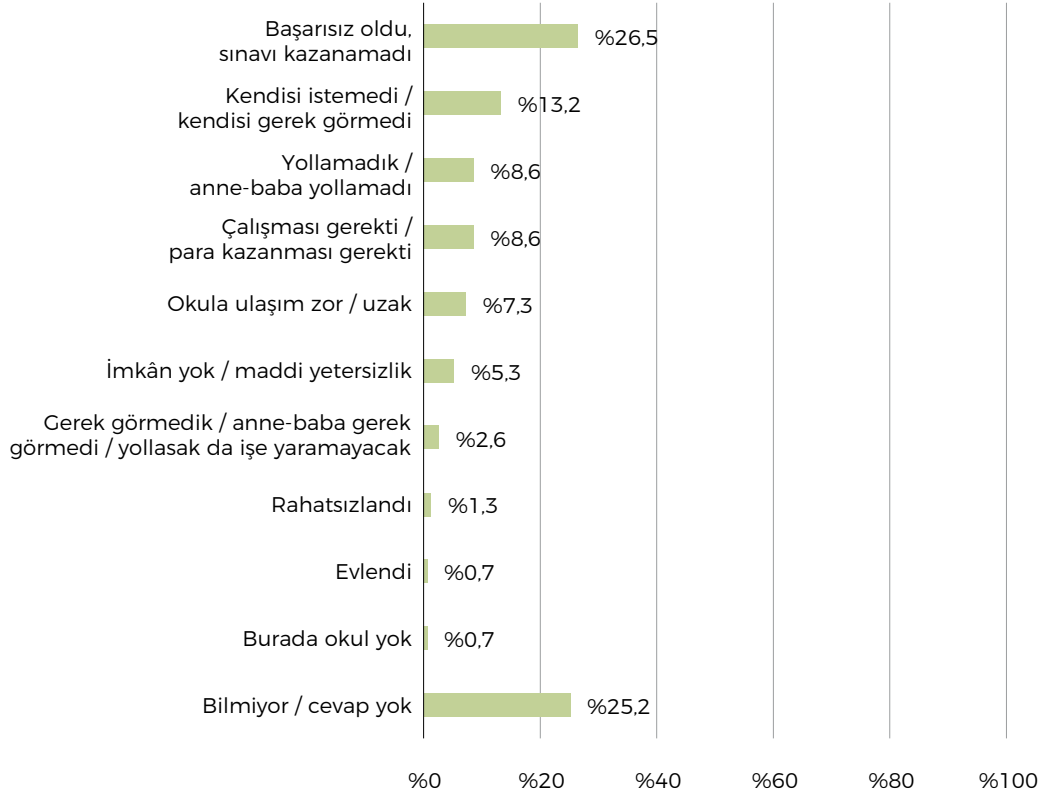
Araştırmaya katılan ve herhangi bir okulda şu an kaydı olmadığını belirten çocuklara okulu ne zaman bıraktıkları sorulmuştur. Okula devam etmeyen katılımcıların yüzde 35'i okulu "Lise 1'de" bıraktığını, yüzde 32'si ise 8. Sınıfı bitirerek liseye devam etmediklerini belirtmiştir. Diğer sınıflarda çocukların okulu bırakma oranları yüzde 7'den daha azdır. Araştırmaya katılan çocukların okulu bırakma zamanlarının ortaokuldan liseye geçiş sürecinde yoğunlaşması önemli bir bulgudur ve orta son itibarıyla devamlılığın sağlanmasına yönelik destekleyici politikalar geliştirilmelidir.

ŞEKİL 3.35. Okulu Bırakma Sebebi

Okula devam etmeyen katılımcılara sorulan bir diğer soru ise “okulu bırakma sebebi”dir. Çocuklar bu soruya birden fazla yanıt vermişlerdir. Sebeplerin içinde yüzde 43 ile en fazla orana sahip olan “çalışıp eve para getirmek zorunda olmam” ifadesidir. Yüzde 32 ile derslerde başarısızlık okulu bırakma sebeplerinin içinde en fazla söylenen ikinci yanıttır. “Okula gitmek ve ders çalışmak” istemediği için okulu bırakanların oranı ise yüzde 25’tir. Yukarıdaki grafiğe bakıldığında çocukların okulu bırakma sebeplerinde okuldan kaynaklı (başarısız olma, eğitim hayatı ile ilgili diğer sorunlar, isteksizlik vb.) nedenlerin oranı da yüzde 70’e yakındır. Bu nedenle çocukların okulu bırakmalarının önüne geçebilmek için çocukların eğitim hayatlarına ilişkin yapılabilecek etkin iyileştirmeler ve özellikle ‘başarısız’ olarak görülen öğrencilerin okula devamını sağlayacak destek mekanizmalarının bu bilgiler ışığında düşünülmesi önemlidir.

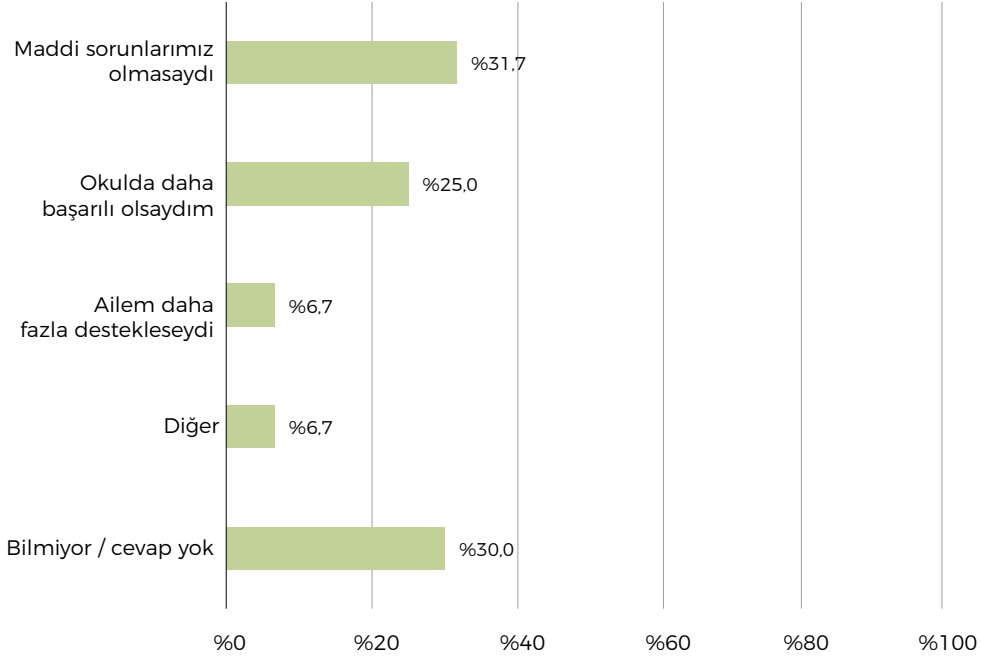
ŞEKİL 3.36. Okula Gitmeme Sebebi (Ebeveyn Verileri)

6-18 yaş arası çocuğa sahip ebeveynlere hane halkından 6 - 18 yaş aralığında olup okula gitmeyen kişilerin okula gitmeme sebebi sorulmuştur. Yukarıdaki grafikte en dikkat çekici nokta her dört ebeveynin birinin bu soruya cevap vermemeyi tercih etmesidir. Cevap vermemeye oranının yüksek olması ailenin yasal olarak çocukların eğitime devam etmeleri gerektiğini bilmelerinden ve/veya ailenin geçimi için çocuklarının çalışmak zorunda olduklarını söylemekten çekinmelerinden kaynaklanabilir.

Ebeveynler çocuklarının okulu bırakma sebebi olarak en yüksek (yüzde 27) “Başarısız oldu, sınavı kazanamadı” yanıtını vermiştir. Ebeveynlerin verdikleri cevaplardan ailenin mali durumundan kaynaklı olarak okula gitmeme sebebini belirtenlerin oranı yüzde 14’tür (“çalışması gerekti/para kazanması gerekti” ve “imkan yok/maddi yetersizlik” toplamı). “Kendisi istemedi / kendisi gerek görmedi” yanıtını verenlerin oranı ise yüzde 13’tür.

ŞEKİL 3.37. Okulu Bırakmayı Gerektirmeyecek Durumlar (Ebeveyn Verileri)

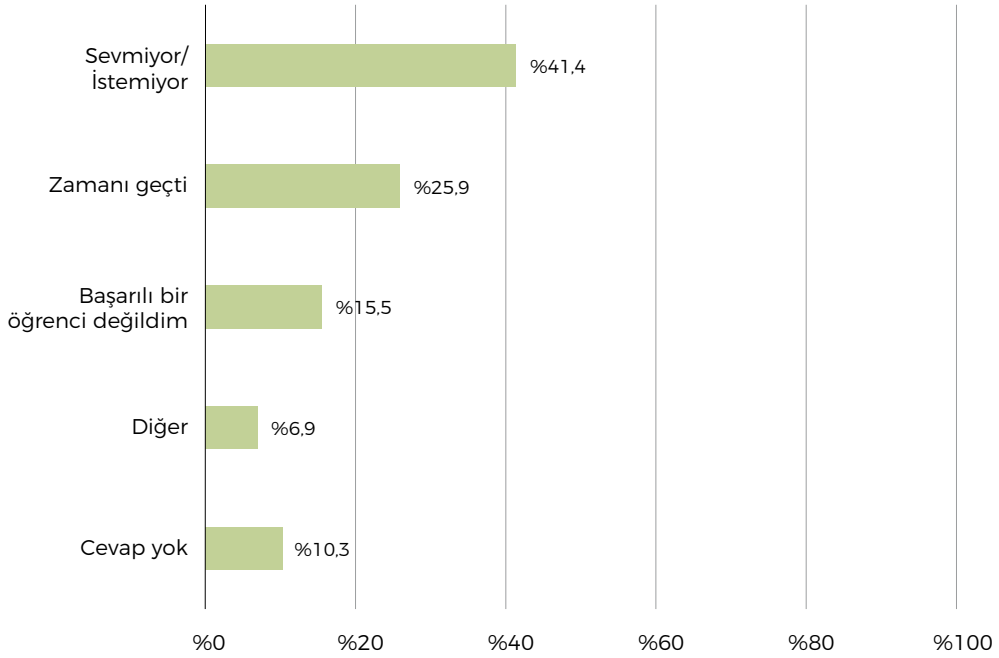

Okula devam etmeyen çocuklara “hangisi olsaydı okulu bırakman gerekmezdi” sorusu sorulmuş ve - en fazla oranda- katılımcıların yüzde 32’si “maddi sorunlarımız olmasaydı” yanıtını vermiştir. Okula devam etmeyen her dört çocukta biri okulda daha başarılı olsaydı okulu bırakmanın da gerekmeyeceğini belirtmiştir. Yukarıdaki grafikteki bulgular çocukların okula devam etmeyip çalışmasının sadece maddi sorunlarla açıklanmasının yeterli olmayacağını göstermektedir. Çocukların okul devamında hem okul hem de aile desteğinin eksikliğine de işaret etmektedir. Bu konu üzerinde düşünmemiş olan katılımcıların oranı ise oldukça yüksek, yüzde 30’dur. Okula devam etmeyen çocuklardan yaklaşık üçte birinin okulu bırakmasına ilişkin soruya yanıt vermemesi, vermemeyi tercih etmesi de bize bu alanda niteliksel çalışmalara dair ihtiyacı göstermektedir. Bu konudaki sessizlik detaylı bir biçimde incelenmelidir.

Okula devam etmeyen katılımcılara okulu bıraktıkları yerden devam istekleri de sorulmuştur. Katılımcıların okulu bıraktıkları yerden devam etme ve etmemeyi isteme oranları neredeyse aynıdır. İsteyenlerin oranı yüzde 41 iken istemeyenlerin oranı yüzde 42’dir. Herhangi bir fikre sahip olmayanları ise yüzde 18’lik dilimi oluşturmaktadır.

Okulu bırakan çocuklara bıraktıkları yerden devam etme isteklerinden farklı olarak başka bir soruda bu konudaki düşünceleri de sorulmuştur. Okulu bırakan çocukların yalnızca yüzde 28’i okulu bıraktıkları yerden devam etmeyi düşündüğünü söylerken, katılımcıların neredeyse yarısı okulu bıraktıkları yerden devam etmeyi düşünmediğini belirtmiştir. Bu soruya da cevap vermeyen çocukların oranı oldukça yüksektir (yüzde 23).

ŞEKİL 3.38. Okula Devam Etmek İstememe Sebepleri

Okulu bıraktıkları yerden devam etmeyi istemeyen katılımcıların yüzde 41'i okulu sevmediğini belirtirken yüzde 26'sı artık zamanının geçtiğini düşünüyor. Başarılı bir öğrenci olmadığını belirtenler ise yüzde 16'lık dilimi oluşturmaktadır. Açık uçlu sorulan bu sorunun yanıtları arasında “yazılamadım ve kaçırdım”, “bitti benim için okul”, “hakkım bitti ve atıldım”, “benim için yeterli”, “okuyunca çok para kazanacağımın garantisi yok” ve “başarabileceğimi düşünmüyorum” gibi ifadeler bulunmaktadır. Çocukların ifadeleri; çocukların eğitim yaşantıları ve okula devam etmek istekleri üzerine farklı araştırmalara, eğitim politikalarına ve uygulamalarına ihtiyaç duyulduğuna işaret etmektedir.

Herhangi bir okula kayıtlı olan çocuklara eğitim yaşantılarına dair sorulan sorunun benzerleri şu an herhangi bir okula kayıtlı olmayan çocuklara okula devam ederkenki durumlarını düşünerek cevaplayacakları şekilde sorulmuştur.

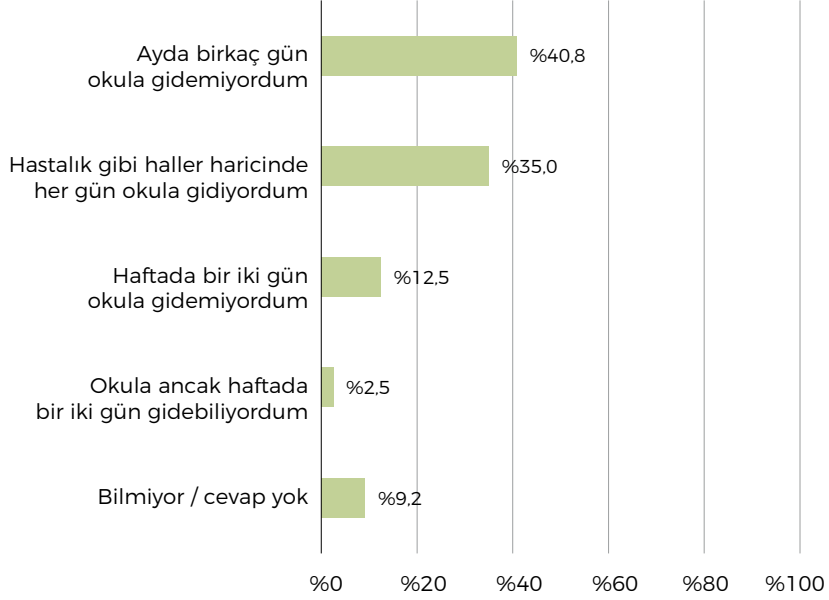
Şekil 3.39'da belirtildiği gibi, katılımcıların yarısından fazlası; “Okulda edindiğim, okul sonrasında da vakit geçirdiğim arkadaşlarım vardı” (yüzde 55), “Diğerleriyle karşılaştığımda kendimi başarılı bir öğrenci olarak görüyorum” (yüzde 55) ve “Okulda işe yarar şeyler öğreniyordum” (yüzde 54) yanıtının kendileri için geçerli olmadığını söylemektedir. Çocukların yarısı zaman zaman dersleri takip etmekte zorlandıklarını, yüzde 48'i okulda kötü davranan öğretmenler olduğunu, yüzde 51'i ise okulda ilişkisinin iyi olduğu öğretmenlerin olduğunu belirtmektedir. Okula devam eden çocuklar ile karşılaştırıldığında okula şu an devam etmeyen çocukların eğitim yaşamlarında daha olumsuz tecrübeleri olduğu söylenebilir. Okula devam etmeyen çocukların yüzde 58'i ailesinin eğitime devam etmesini istediğini belirtirken, yüzde 30 gibi azımsanamayacak bir oran ise ailesinin eğitime devam etmesini istemediğini belirtmiştir.

ŞEKİL 3.39. Okul Deneyimine Dair Görüşler ("Geçerlidir" Yanıtlarının Oranı)

Okula devam etmeyen katılımcılara önceden düzenli ders çalışabiliyor olup olmadıkları ve okuduğu zamanlarda okulda kendilerini ne kadar mutlu hissettikleri sorulmuştur. Katılımcıların dörtte biri düzenli çalışabiliyordum yanıtını verirken yüzde 63'ü çalışmadığını belirtmiştir. Okuduğu zamanlarda kendini mutlu hisseden katılımcılar ise sadece yüzde 24'tür. Yüzde 47'si ne mutlu ne de mutsuz olduğunu belirtmiştir. Diğer yüzde 24 ise okurken mutsuz olduğunu açıkça belirtmiştir. Okula devam eden çocuklarda mutlu olduğunu belirten çocuk sayısı fazla olmasına karşın her iki grup için de okulda kendilerini çok mutlu hissetmediklerine ilişkin bir tablo ortaya çıkmaktadır. Çocukların okulda neden mutlu hissetmedikleri, bu hissin okul bırakmadaki rolü ve çocukların çalışmaya başlama sürecinde kolaylaştırıcı bir rolü olup olmadığı incelenmesi gereken önemli sorulardır.

ŞEKİL 3.40. Okula Gidebildiği Zamanlarda Devam Durumu

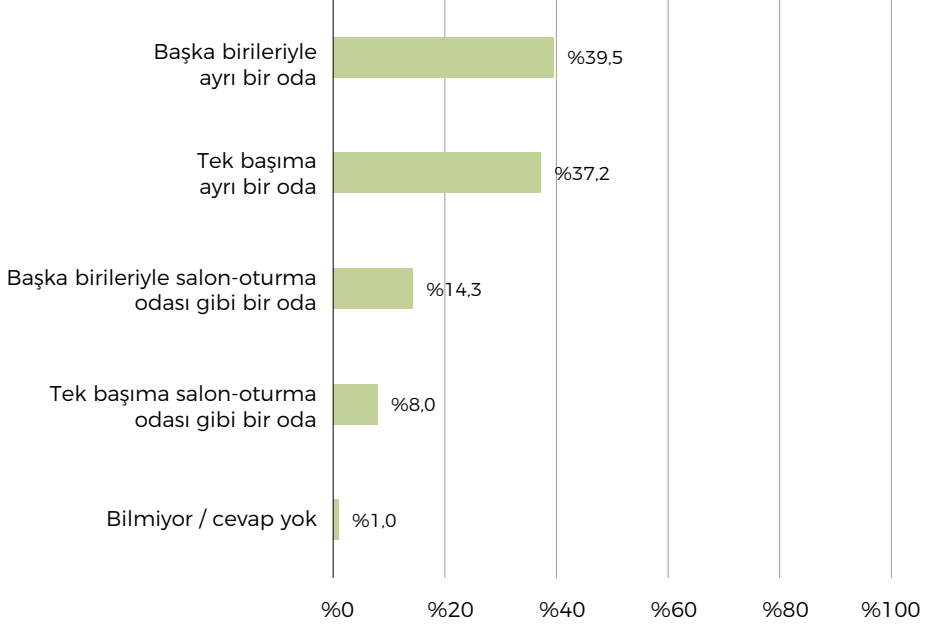

Okula artık devam etmeyen katılımcılara okula düzenli gidebildiği zamanlardaki durumu sorulmuştur. Katılımcıların yüzde 41'i "ayda birkaç gün" okula gidemediğini belirtirken, yüzde 35 hastalık gibi sebeplerden okula gidemediğini belirtmiştir. Geri kalan kısımdan yüzde 9 da herhangi bir cevap vermemiştir. Şu an okula devam eden çocuklarla karşılaştırıldığında okulu bırakan çocukların devamsızlık hallerinin daha fazla olduğu görülmektedir. Okula düzenli devam edeme durumunun çocukların okulu bırakmalarına dair önemli bir gösterge olduğu bu soruya verilen yanıt ile de doğrulanmaktadır.

3.9 EV KOŞULLARI

Araştırmaya katılan çocuklara barınma koşulları, evde vakitlerini nasıl geçirdikleri gibi ev yaşamlarına ilişkin sorular yöneltilmiştir.

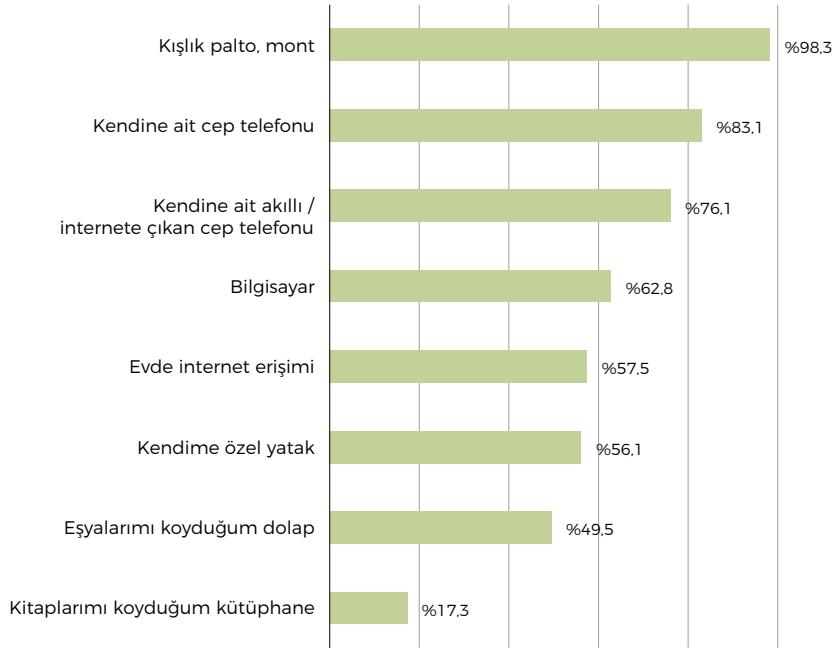
ŞEKİL 3.41. Yatılan Odanın Tanımı

Katılımcıların arasında kendine ait ayrı bir odası olanların oranı yüzde 37'dir. Başkasıyla oda paylaşanların oranı ise yüzde 40'tır.

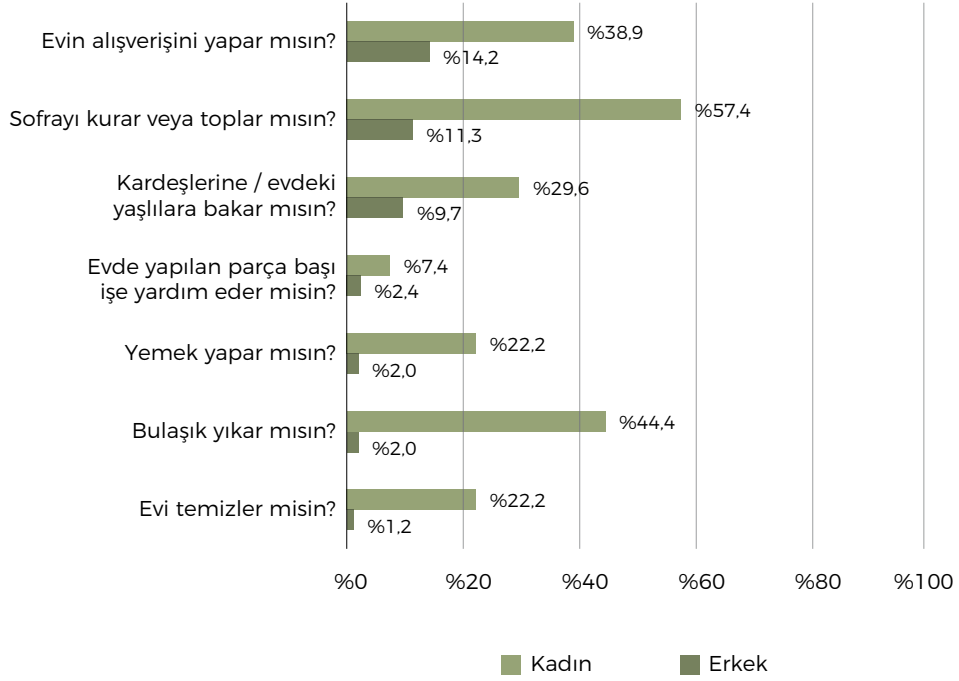
Çocukların kendi ifadelerine göre yüzde 10'unun evi kalabalık, yüzde 8'inin evi aydınlık değil ve yüzde 5'inin evi ısınmamaktadır. Çalışan çocukların yüzde 83'ü kendine ait telefonu olduğunu belirtirken, yüzde 76'sı akıllı telefonu olduğunu belirtmiştir. Yüzde 63'ünün bilgisayarı ve yüzde 58'inin interneti vardır. Çalışan çocukların kendine ait yatağı olmayanların oranı ise bu verilerle çelişir bir şekilde yüzde 44 olarak belirtilmiş, eşyalarını koyduğu dolabı olmayanların oranı ise yüzde 50'dir. Çalışan çocukların yüzde 82'sinin evinde kitaplarını koyduğu bir kütüphanesi bulunmamaktadır.

ŞEKİL 3.42. Eşya Sahipliği ve Olanaklar ("Var" Yanıtlarının Oranı)

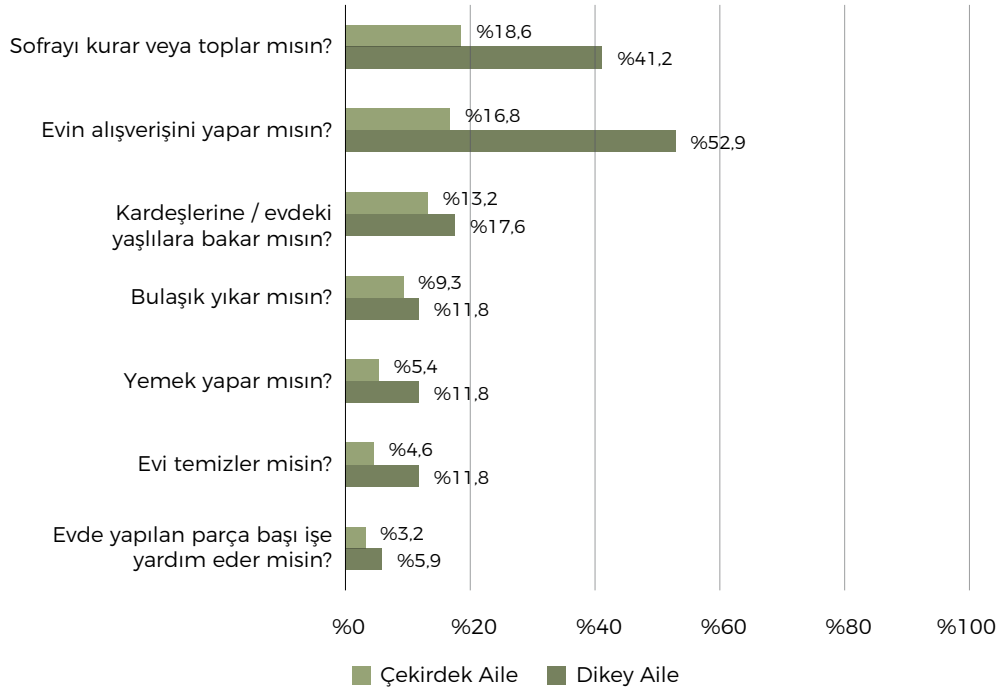

Çalışan çocuklara ev işlerini ne kadar yaptıklarını öğrenmek için sorulan soruya verilen yanıtlar cinsiyete ve aile tipine göre analiz edilmiştir. Soruda belirtilen ev işleri için her gün ve haftada birkaç gün yanıtlarının toplamı grafikte görülmektedir. Ev işlerinin yapılma sıklığında beklenene göre toplumsal cinsiyete göre fark vardır, tüm ev işlerinde kız çocuklar erkek çocuklardan daha fazla oranda çalışmaktadır. Erkek çocukların sadece yüzde 14'ü “evin alışverişini” yaptığını belirtirken bu oran kız çocuklar için yüzde 39'dur. Kız çocuklarının yüzde 57'si “sofrayı kurup toplarken” erkek çocuklarının yüzde 11'i bu işi yapmaktadır. Çalışan kız çocuklarının yarısından fazlası her gün ya da haftada birkaç gün sofrayı kurduğunu veya topladığını, yüzde 40'ı ise bulaşık yıkadığını belirtmiştir. Bu bulgu İstanbul gibi büyük bir kentte bile toplumsal cinsiyet rollerinin sürdüğünü, kız çocuklarının ev dışında çalıştığı durumlarda bile erkek çocuklarına kıyasla ev içi bakım yüküne çok daha fazla katkı sunduğunu göstermektedir. Kız çocukları hem evde hem dışarıda çalışırken, erkek çocuklarının ev içi emeği katkıları oldukça sınırlıdır.

ŞEKİL 3.43. Cinsiyete Göre Evdeki İş Yükü ("Her Gün / Haftada Birkaç Gün" Yanıtlarının Oranı)

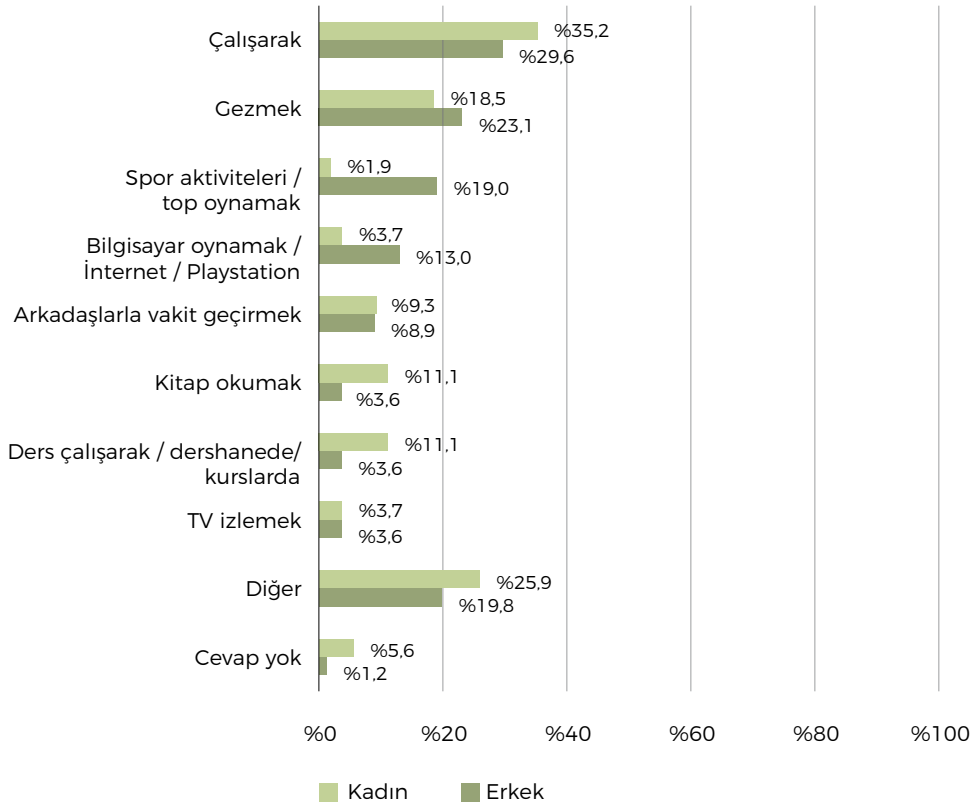
ŞEKİL 3.44. Aile Tipine Göre Evdeki İş Yükü ("Her Gün / Haftada Birkaç Gün" Yanıtlarının Oranı)

Katılımcıların her gün/haftada birkaç gün sıklıkta yaptıkları ev işlerinin durumuna aile tipine⁷ göre çapraz tablolama yapıldığında ise her bir ev işi için dikey aile tipinde çekirdek aile tipine kıyasla daha yüksek oranlar görülmüştür. “Ev alışverişi” yanıtı dikey ailenin yüzde 53’ünü kapsarken bu durum çekirdek ailenin yüzde 17’sidir. Dikey aileye sahip katılımcıların yüzde 41’i “sofrayı kurma ve toplama” işlerinde yardımcıyken bu oran çekirdek ailenin yüzde 19’udur. Dikey aile ve çekirdek aile arasındaki en belirgin fark “ev alışverişi” başlığında ortaya çıkmaktadır. Dikey ailedeki çocuklar ev içi emeğe daha çok katkı koymaktadırlar.

Şekil 3.45’te görüldüğü gibi, araştırmaya katılan çocuklara ev ve okul haricinde vakitlerini nerede ve nasıl geçirdikleri de sorulmuştur. Katılımcı çocukların yaklaşık üçte biri ev ve okul dışında vaktini “çalışarak” geçirdiğini söylemiştir. “Çalışarak” yanıtını takip eden yanıt ise yüzde 22 ile “gezmek” yanıtıdır. Çocukların yüzde 16’sı “spor aktiviteleri/top oynamak”, yüzde 11’i ise “bilgisayar oynamak/internet/playstation” yanıtını vermiştir. Yüzde 10’dan daha az oranlarla “arkadaşlarla vakit geçirmek”, “TV izlemek”, “ders çalışarak/dershane/kurslarda” ve “kitap okumak” yanıtları çocuklar tarafından verilmiştir.

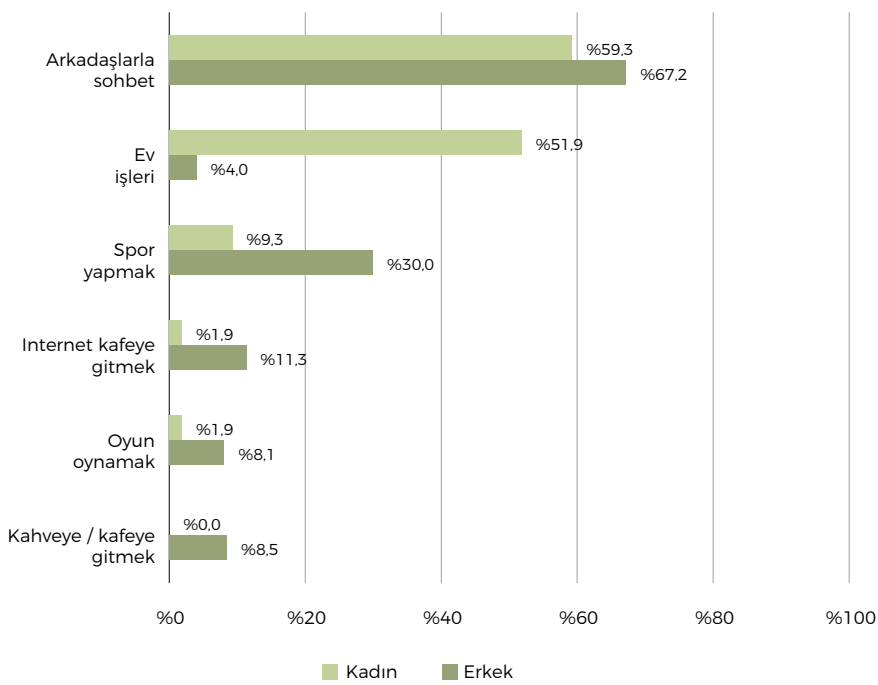
ŞEKİL 3.45. Cinsiyete Göre Ev ve Okul Dışında Nerede ve Nasıl Vakit Geçirildiği (Yanıtların Yüzdesi)

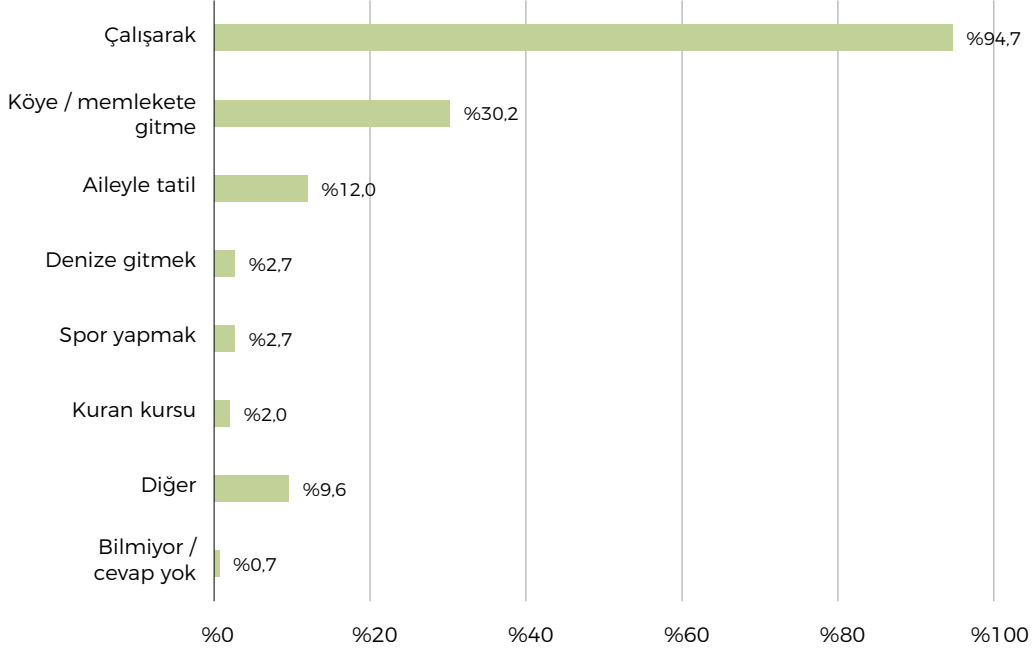
7 “Çekirdek aile”, ebeveynler ve çocuklardan oluşan aile tipi, “dikey aile” büyük anne ve babaları da içermektedir. Görüştüğümüz ailelerin yüzde 93’ü çekirdek aile, yüzde 6’sı da dikey ailedir.

Çocukların ev ve okul dışında vakitlerini nerede ve nasıl geçirdikleri cinsiyete göre analiz edildiğinde kız ve erkek çocuklar arasında bazı farklar gözlemlenmiştir. **Şekil 3.45**'te görüldüğü gibi en fazla fark 17 puan ile “spor aktiviteleri/top oynamak” yanıtındadır. “Bilgisayar oynamak/internet/playstation” yanıtı erkek çocukların yüzde 13’ü, kız çocukların yüzde 4’ü tarafından verilmiştir. Kız çocukların yüzde 35’i ev ve okul dışında vakitlerini “çalışarak” geçirdiklerini belirtmiştir, erkek çocuklar için bu oran ise yüzde 30’dur. “Ders çalışarak/dershanede/kurslarda” ve “kitap okumak” yanıtları kız çocukların yüzde 11’i tarafından söylenirken erkek çocuklar için bu oran her ikisi için de yüzde 4’tür.

ŞEKİL 3.46. Cinsiyete Göre Boş Vakitlerde Yapılan Şeylerin Sıklığı
(“Her Gün” ve “Haftada Birkaç Gün” Yanıtlarının Toplamı)

Ev ve okul dışında neler yaptıkları dışında boş zamanlarını nasıl değerlendirdikleri de çocuklara sorulmuştur. Katılımcıların cinsiyetlerine göre boş zamanlarını değerlendirmeleri çapraz tablolama ile analiz edilmiştir. Kız çocukların yüzde 59’u ve erkek çocukların ise yüzde 67’si “arkadaşlarla sohbet” yanıtını vermiştir. “Ev işleri” yanıtı kız ve erkek çocuklar arasında farkın en fazla olduğu yanıttır; bu oran kız çocuklarının yüzde 52’si tarafından haftada iki günden fazla yapılırken, erkek çocuklarının yüzde 4’ü tarafından yapılmaktadır. Erkek çocukların yüzde 30’u boş vakitlerini “spor yaparak” geçirdiklerini belirtmiştir, kız çocuklar için bu oran yüzde 9’dur. Erkek çocukların yüzde 9’u kahveye/kafeye giderken bu oran kız çocuklarında 0’dır.

ŞEKİL 3.47. Yazları Nasıl Vakit Geçirildiği (Yanıtların Oranı)

Katılımcılara sorulan diğer bir soru ise yazları nasıl vakit geçirdikleridir. Araştırmaya katılan çocukların tamamına yakınının, yüzde 95'i, yazları çalışarak geçirdiğini belirtmesi önemli bulgulardan biridir. Bu yanıtı yüzde 30 ile "köye/memlekete gitme" yanıtı takip etmektedir. Ailesiyle tatil yapabildiğini söyleyen çocukların oranı ise sadece yüzde 12'dir. Araştırmamıza katılan çalışan çocuklar için yaz dönemi dinlenilen, tatil yapılan ve oyun oynanan bir zaman dilimi değildir.

Çalışan Çocukların Aileleri

4

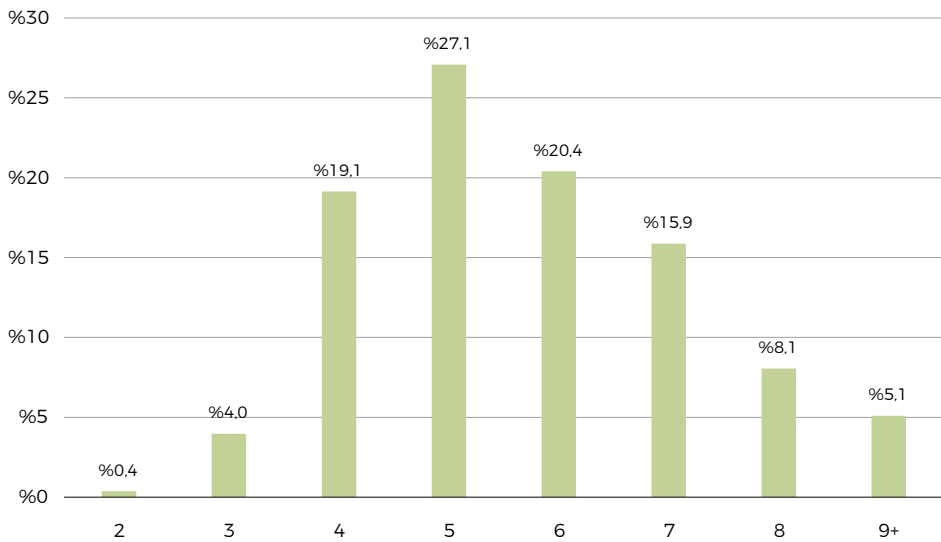
Fotoğraf: Necmettin Yemiş

Çalışan çocukların aileleri ile de anket çalışması yapılmış ve mümkün olduğunca görüşülen çalışan çocukların ailelerinin sosyo-ekonomik durumu ile ilgili detaylı bir resim elde edilmeye çalışılmıştır. Çalışan çocukların kendi öznel değerlendirmeleri, yukarıda da kısmen yansıtıldığı üzere ebeveynlerden elde edilen verilerle beraber değerlendirilmiştir.

4.1. HANE YAPISI

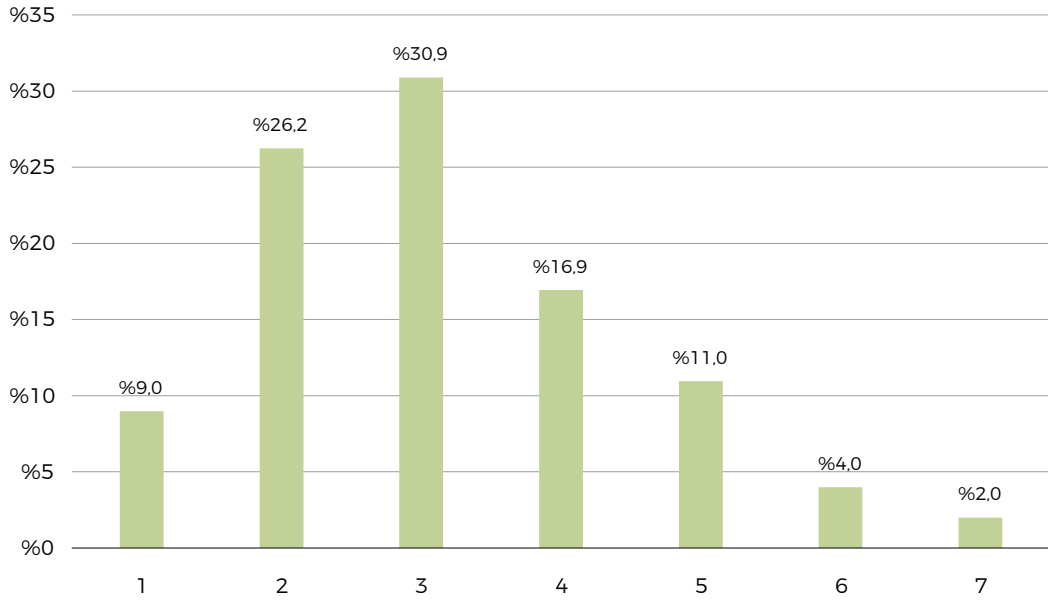
Çalışan çocuk araştırmasına katılan ebeveynlerin yüzde 57'si erkekten yüzde 43'ü ise kadından oluşmaktadır.

ŞEKİL 4.1. Hanedeki Kişi Sayısı

Araştırmamıza katılan hanelerin ortalama büyüklüğü 5.7'dir ve bu rakam 3.5 civarında olan İstanbul ortalamasından oldukça yüksektir. Bu açıdan çalışan çocukların görece kalabalık hanelerde yaşadığını söyleyebiliriz. **Şekil 4.1**'de de görüldüğü üzere hanelerin yüzde 30'una yakınında 7 ve daha fazla kişi yaşamaktadır.

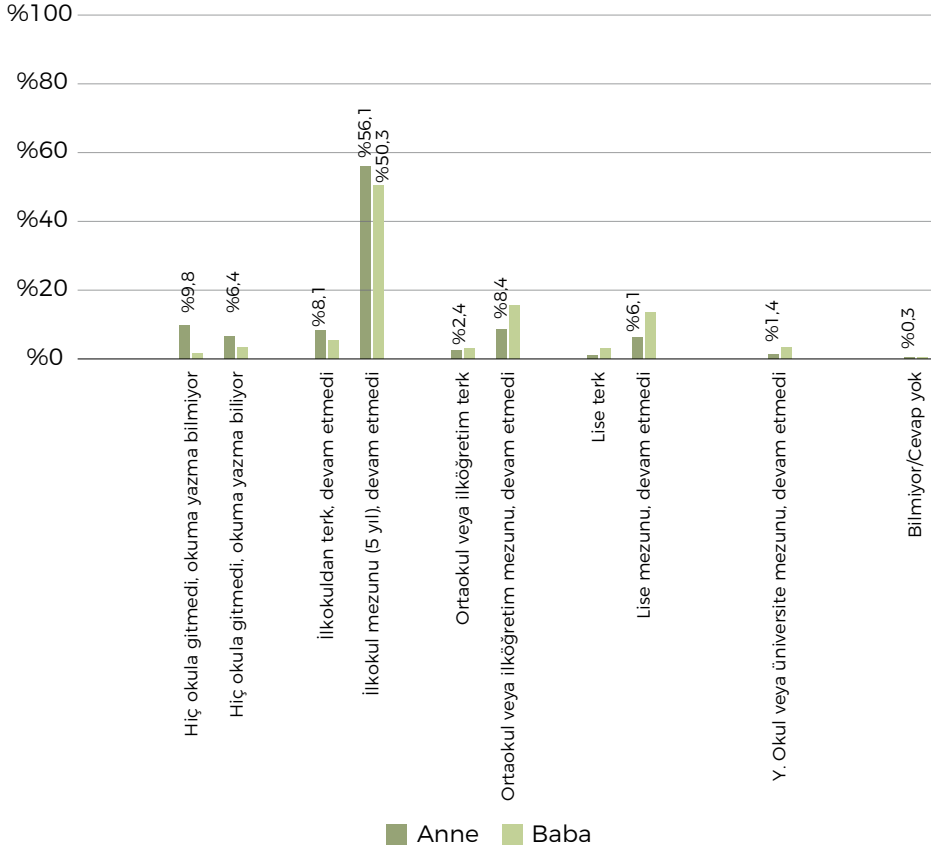
ŞEKİL 4.2. Hanedeki Çocuk Sayısı

Çocukların yaşadıkları hanelerde ortalama çocuk sayısı 3.15'tir, bir başka deyişle çalışan çocukların ortalama iki kardeşi bulunmaktadır. Hanelerin yüzde 17'sinde 5 ve daha fazla çocuk bulunmaktadır. Bununla birlikte hanelerin yüzde 93'ü çekirdek aile -anne, baba ve çocuklardan oluşan aile- tipiyken, dikey aile -büyükanne ve büyükbabaları içeren aile- oranı da yüzde 6'dır.

4.2. AİLENİN SOSYO-EKONOMİK DURUMU

ŞEKİL 4.3. Anne ve Babanın Eğitim Durumu

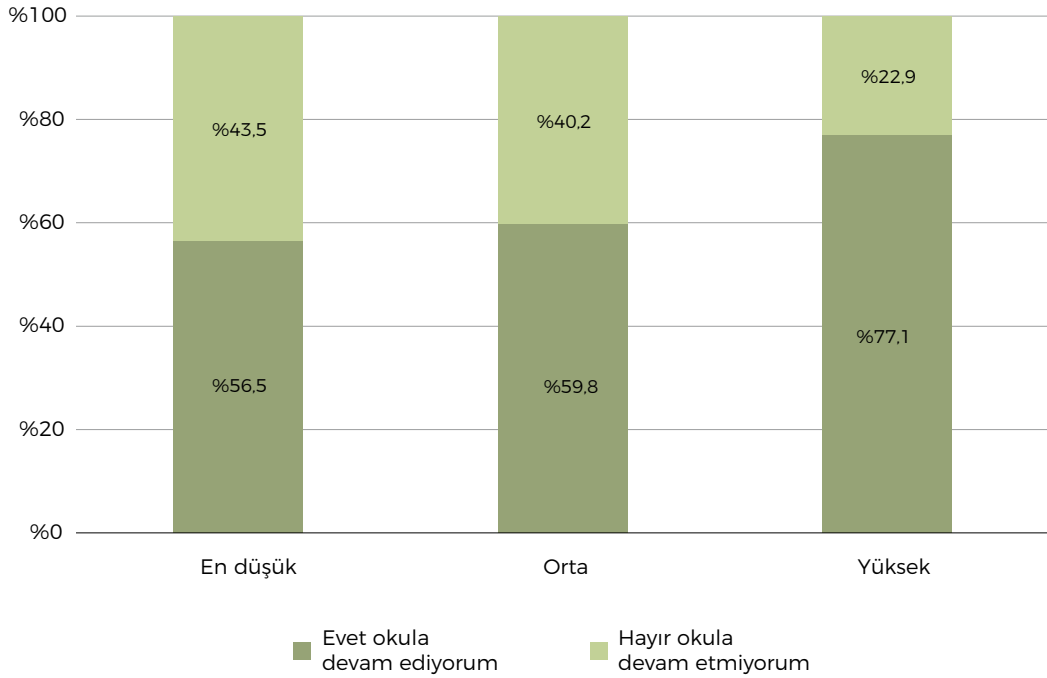
Katılımcı anne ve babaların eğitim durumuna bakıldığında annelerde yüzde 56, babalarda ise yüzde 50 oranı ile “ilkokul mezunu (5 yıl), devam etmedi” en fazla verilen yanıt olmuştur. “Ortaokul veya ilköğretim mezunu, devam etmedi” yanıtını verenlerin oranı babalarda yüzde 15, annelerde ise yüzde 8’dir. Annelerin yüzde 6’sı ve babaların yüzde 13’ü “lise mezunu, devam etmedi” yanıtını vermiştir. “Hiç okula gitmedi, okuma yazma bilmiyor” yanıtını verenlerin oranı ise annelerde yüzde 10, babalarda yüzde 2’dir. Katılımcı annelerin yüzde 6’sı ve katılımcı babaların yüzde 3’ü “hiç okula gitmedi, okuma yazma biliyor” yanıtını vermiştir. Ankete katılan ebeveynlerin eğitim durumlarına bakıldığında babaların annelere göre daha uzun süre eğitim hayatına devam ettikleri görülmektedir.

İlkokul mezunu olma ve daha öncesinden eğitim hayatından ayrılma/hiç başlamama kadınlar toplamda yüzde 80,4’tür. TÜİK İstatistiklerle Kadın, 2016 çalışmasında 25 yaş üstü kadınların 2015 yılında en son eğitim seviyesinde okuryazar olmayan ve okuryazar olup okul bitirme-

yen oranı yüzde 9, ilkokul mezunu ise yüzde 36'dır. Araştırmaya katılan çocukların annelerinin eğitim seviyesinin Türkiye ortalamasının epey altında olduğu bulgusu önemli bir veridir.

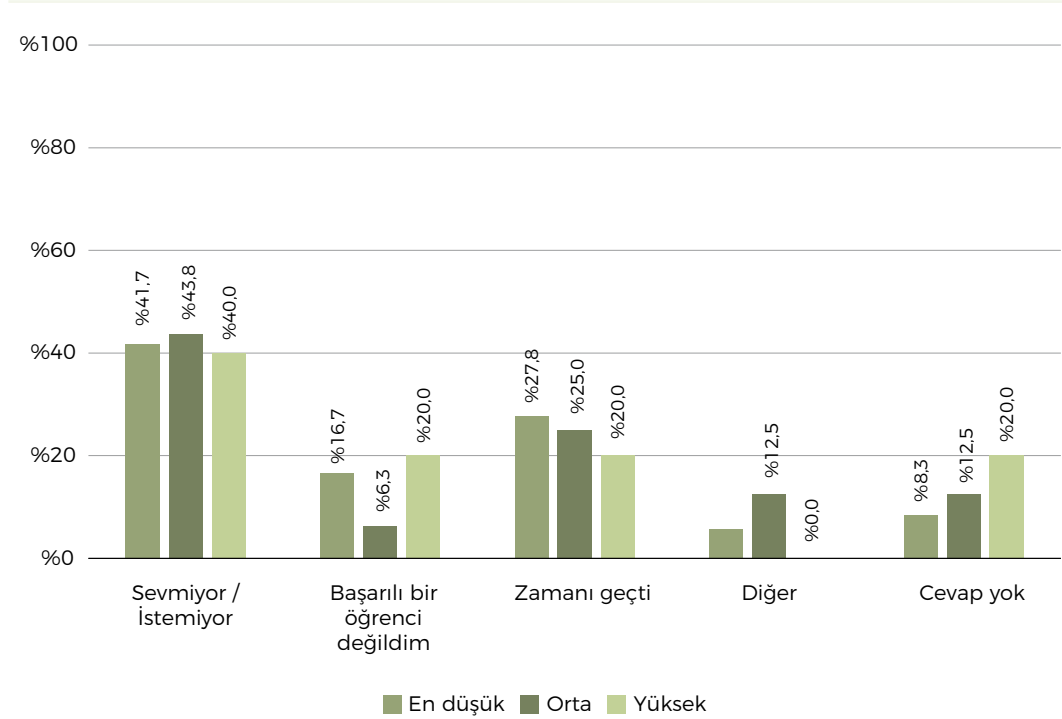
Ebeveynlerin eğitiminden yola çıkarak bir gruplama yapılmıştır. Bu gruplamaya göre ebeveynlerin yüzde 68'i en düşük, yüzde 28'i orta ve yüzde 16'sı yüksek olarak tanımlanan kategoriye girmektedir. Ebeveynlerden her ikisinin de ilkokul ve altı eğitim aldığı aileler düşük, ebeveynlerden en az birinin ortaokul mezunu olduğu durum orta ve ebeveynlerden en az birinin lise mezunu olduğu durum yüksek olarak tanımlanmıştır.

ŞEKİL 4.4. Anne Babanın Eğitim Durumuna Göre Çocukların Okula Devam Durumu

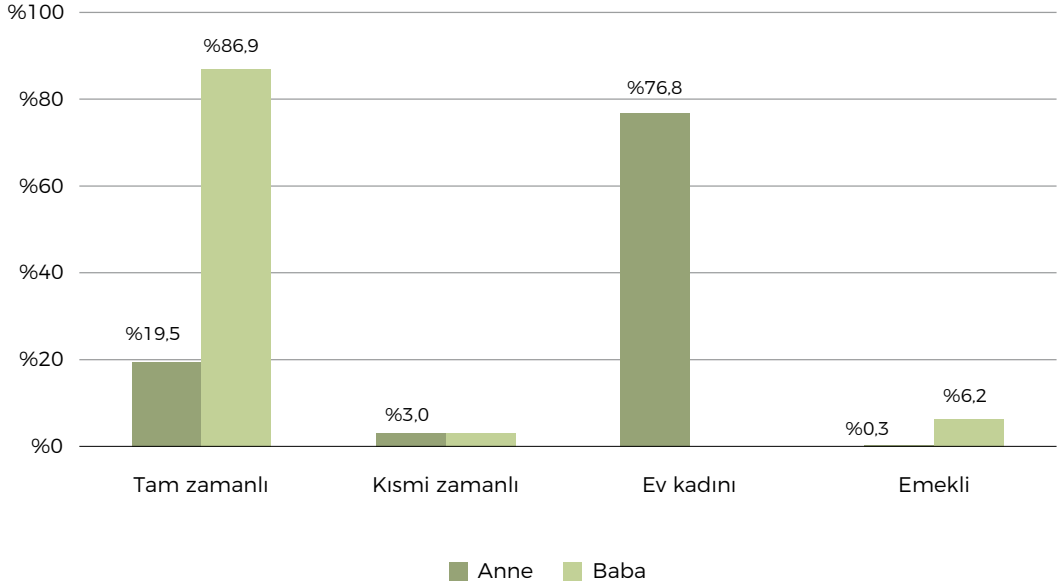
Anne ve babaların eğitim durumları ile çocukların okula devam etme durumu çapraz tablolama ile analiz edilmiştir. Eğitim seviyesi yüksek olan grubun yüzde 77'si çocuğunun okula devam ettiğini belirtmiştir. Okula devam etme oranının en düşük olduğu yanıt da en düşük eğitim seviyesindedir. Ebeveynlerinin eğitim seviyesi ile çocukların okula devam durumu arasında doğru bir orantı olduğu söylenebilir.

ŞEKİL 4.5. Anne Babanın Eğitim Durumuna Göre Çocukların Okula Kaldığı Yerden Devam Etmek İstememe Sebebi

Ebeveynlerin eğitim seviyeleri ve çocukların okula kaldığı yerden devam etmek istememe sebepleri (sadece herhangi bir okula kayıtlı olmayan çocukların yanıtları) analiz edilmiştir. Her eğitim seviyesinde de en yüksek oranı okulu “sevmediği” için kaldığı yerden devam etmek istemediğini belirten çocuklar oluşturmaktadır. En düşük eğitim seviyesinin yüzde 42’si, orta eğitim seviyesinin yüzde 44’ü ve yüksek eğitim seviyesinin yüzde 40’ı “okulu sevmediği” için kaldığı yerden devam etmek istemediğini belirtmiştir. Eğitim seviyesinin yüksek olduğu ebeveynlerde bu soruya cevap vermeme oranının diğer ebeveynlere oranla daha yüksek olduğu görülmektedir.

ŞEKİL 4.6. Anne ve Babanın Çalışma Durumu

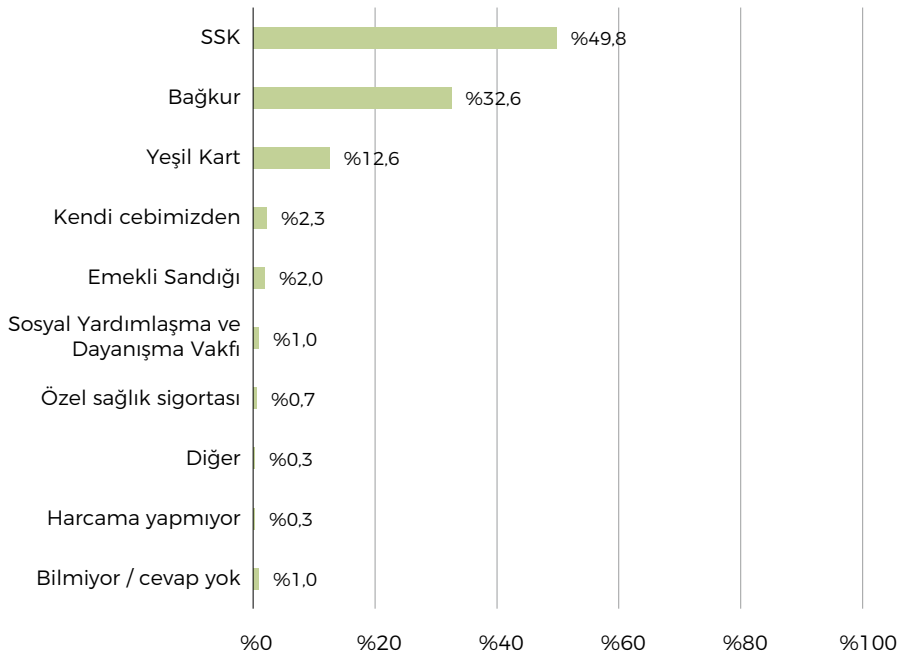
Anne ve babaların çalışma durumuna bakıldığında katılımcı babaların yüzde 87, katılımcı annelerin ise yüzde 20 oranında tam zamanlı çalıştığı görülmektedir. Annelerin yüzde 77’si “ev kadını”dır. “Kısmi zamanlı” çalıştığını belirten anne ve babaların oranı yüzde 3’tür. Katılımcı babaların yüzde 6’sı emekli olduğunu, yüzde 1’i ise mevsimlik işte çalıştığını belirtmiştir. Ebeveynlerin istihdamına bakıldığında; toplumsal cinsiyete dayalı iş bölümünün olduğu geleneksel aile tipinin yaygın olduğu görülmektedir. Çalışan çocukların yüzde 87’sinin babasının tam zamanlı işe sahip olmasına dayanarak; çalışan çocukların ve ebeveynlerin aktardığı mali durum bilgileri ışığında kazancın kentte yeterli olamadığı, eğitim seviyesi oldukça düşük olan ve ev içi bakım yükünü de üstlenen annelerden çok çocukların istihdama katılmasının ise çözüm olarak bulunduğunu söylemek mümkündür.

Katılımcı ebeveynlerden annelerin yüzde 7’si, babaların ise yüzde 5’i İstanbullu olduğunu belirtmiş, kalanlar ise Türkiye’nin farklı bölgelerindeki şehirlerin isimlerini vermiştir. Araştırma yapılan mahallelerde belli şehirler değil, çok farklı bölgelerden farklı şehirlerden İstanbul’a göç edildiği bulunmuştur.

4.3. AİLENİN MADDİ KOŞULLARI

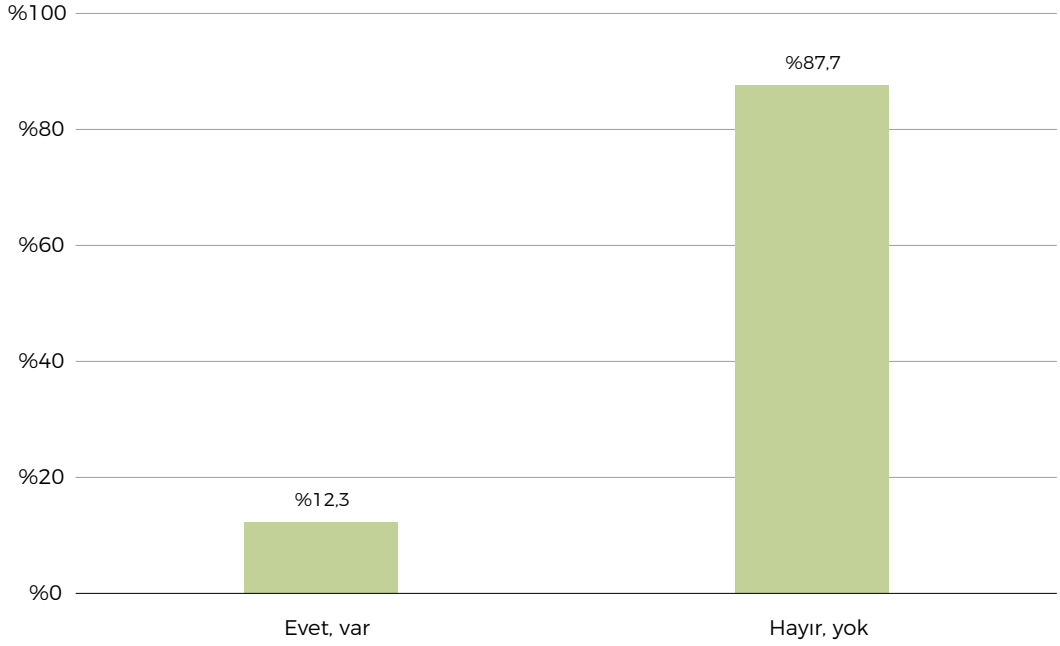
Araştırmaya katılan çocukların maddi koşullarını belirlemek için ailelere doğrudan aylık kazançlarını sormakla birlikte sağlık harcamalarını nasıl karşıladıkları, maddi destek alıp almadıkları, kendilerinin mali durumlarına ilişkin algıları ve besin tüketim alışkanlıklarına dair sorular yöneltilmiştir.

ŞEKİL 4.7. Hanedeki Sağlık Harcamalarının Nasıl Karşılandığı

Hanenin ilaç, muayene, tedavi gibi sağlık harcamalarının nasıl karşılandığı sorulduğunda katılımcıların yarısı “SSK” yanıtını vermiştir. “Bağkur” yanıtını verenlerin oranı yüzde 33, “yeşil kart” yanıtını verenlerin oranı yüzde 13’tür. Katılımcıların yarısının SSK’lı olduğu, özel sağlık sigortasının ise neredeyse kimsede olmadığı (yüzde 1) görülmektedir.

ŞEKİL 4.8. Ailedeki Çocukların Maddi Destek Alma Oranı

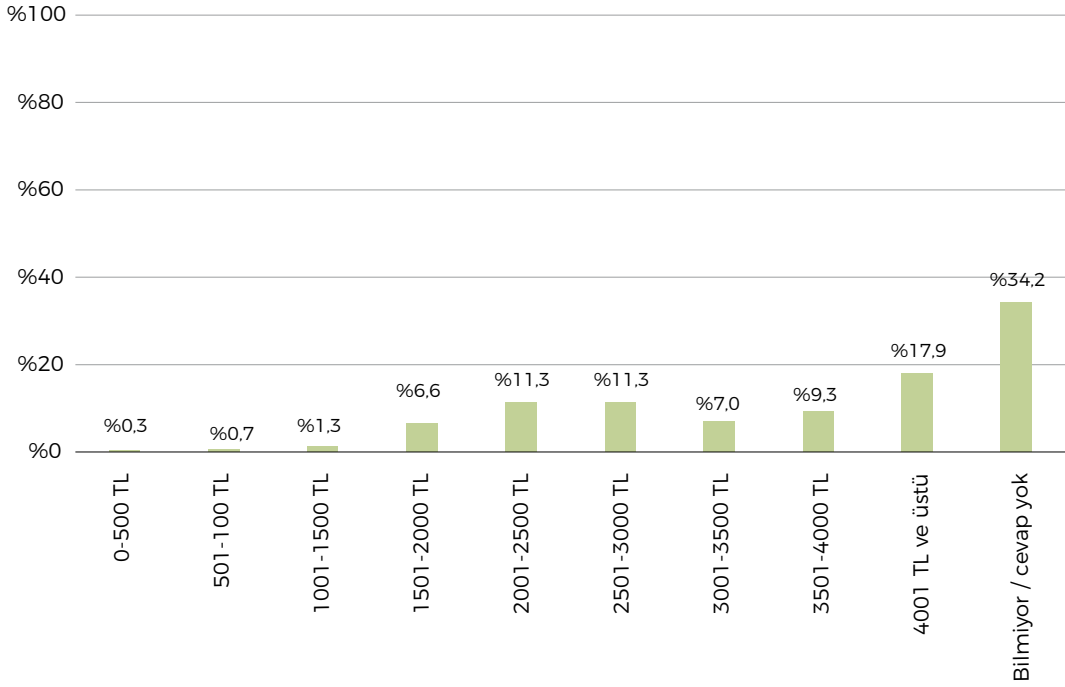
Katılımcıların yüzde 88'i çocuklarının herhangi bir burs/yardım gibi maddi destek almadığını belirtirken, katılımcıların yüzde 12'si çocuklarının destek aldığını belirtmiştir.

Maddi destek aldığını belirten ebeveynlere çocuklarının maddi desteği nereden aldığı sorulmuştur. Maddi destek alan katılımcıların yaklaşık dörtte üçü “Milli Eğitim Bakanlığı”, yaklaşık dörtte biri ise “Valilik, kaymakamlık” yanıtını vermiştir.

Katılımcılara devlet tarafından verilen yardımlardan yararlanıp yararlanmadıkları da ayrıca sorulmuştur. Katılımcı ebeveynler devlet tarafından yapılan “aile yardımından (gıda, yakacak, barınma)” yüzde 7 oranında faydalanmaktadır. “Yaşlı bakım”, “engelli bakım” ve “eğitim” yardımlarından faydalananların oranı ise sadece yüzde 1’dir. Sağlık yardımından ise hiçbir ebeveynin faydalanmadığı görülmektedir. Devlet tarafından verilen yardımlardan neredeyse hiç yararlanılmamaktadır. Devlet harici kurumlardan alınan yardımlara bakıldığında ise “Sivil Toplum Kuruluşu/Yardım Kuruluşu” tarafından verilen yardım katılımcıların sadece yüzde 3’ü tarafından alınmaktadır. Belediyeden yardım aldığını belirtenlerin oranına bakıldığında ise bu oranın yüzde 8 olduğu görülmektedir.

Araştırmaya dahil olan ebeveynlerin genel olarak var olan maddi destek kaynaklarından yararlanmadığı ya da yararlanamadığı bir tablo karşımıza çıkmaktadır. Bunun nedenlerinden biri; maddi destek alma koşullarını sağlayamamaları (genel sağlık sigortasına sahip olmaları, hane aylık gelirinin yüksek olması vb.) olabilir. Maddi destek almak için görece koşulları daha iyi görülen bu ailelerin büyükşehirde geçimlerini sağlayabilmek için çocuk emeğine başvurmak zorunda kalmalarından hareketle, İstanbul ve benzeri büyükşehirlerde maddi destek alma koşulları ve mekanizmalarının tekrar gözden geçirilmesi değerlendirilmelidir.

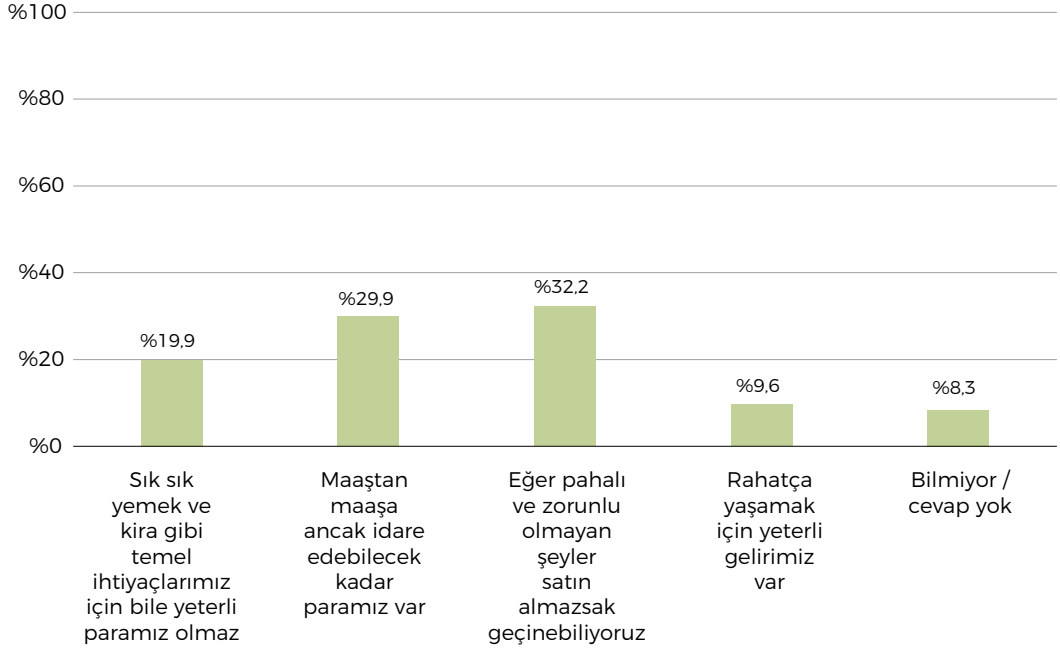
ŞEKİL 4.9. Toplam Aylık Hane Geliri

Toplam aylık hane halkı gelirini öğrenmek için katılımcılardan verilen gelir aralıklarından kendi hanelerinin düzenli aylık geliri için uygun olan aralığı seçmeleri istenmiştir. Toplam aylık hane geliri 4001 TL ve üstü olanların oranı yüzde 18, 3001 TL- 4000 TL aralığında olanların oranı yüzde 16'dır. 2001 –3000 TL aralığında bir hane gelirine sahip olanların oranı ise yüzde 23'tür. 2000 TL ve altı hane gelirine sahip olan aileler ise yüzde 9'dur. Bu soruya yüzde 34 oranında ebeveynler cevap vermemeyi tercih etmiştir. Cevap vermeyi istemeyen ailelerin büyük çoğunluğunun düzenli bir hane gelirlerinin olmayışı ya da kayıt dışı çalışma durumları bunun sebebi olabilir.

Araştırmada görüşme yaptığımız ailelerin yoksulluk ve yoksunluk oranlarının yüksek olduğunu düşündüğümüzde tek başına hanenin aylık geliri ailenin maddi koşulları konusunda bilgi edinmek için yetersiz kalmaktadır. Hane gelirine ilişkin beyanlardaki doğruluğu ölçmek; görüşme yapan kişilerin finansal okuryazarlığının az olması, kayıt dışı sektör nedeniyle tam miktarın beyanına ilişkin huzursuzlukların olması gibi nedenlerden dolayı oldukça zordur. Bu nedenle; hanelerin maddi koşulları dört farklı soru üzerinden sorularak, ailelerin profillerini çizmek hedeflenmiştir. Ailelerin maddi koşullarına dair kullandığımız önemli bir veri ise kendi hanelerinin mali durumuna dair algılarına verdikleri yanıtlardır.

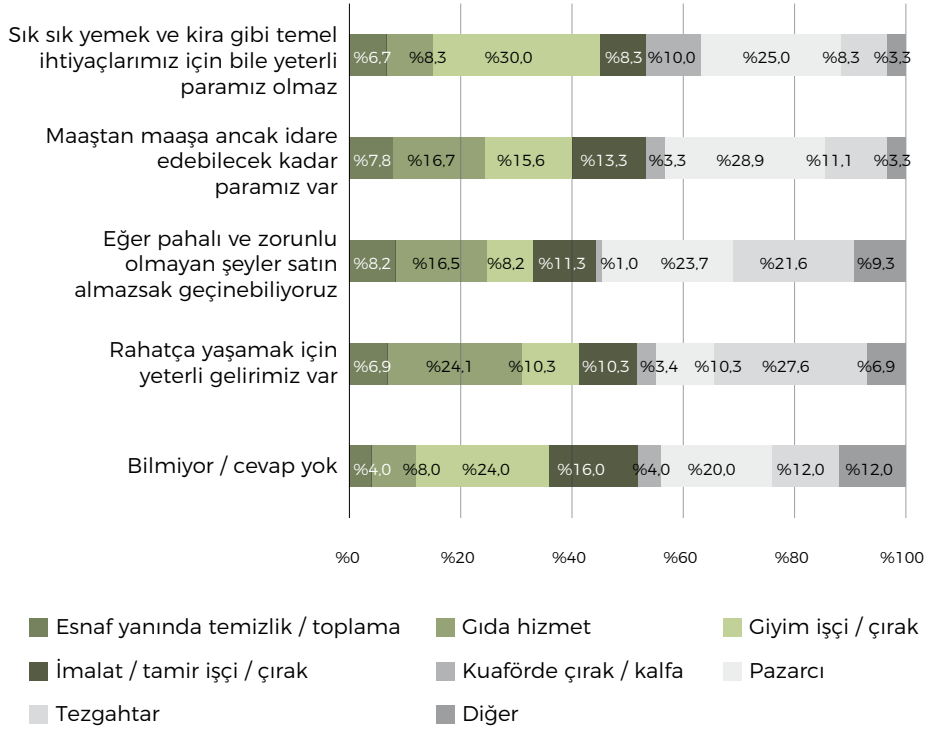
ŞEKİL 4.10. Mali Durum Hakkında Öznel Değerlendirme

Katılımcı ebeveynlerden mali durumlarını en iyi tanımlayan seçeneği seçmeleri istenmiştir. “Eğer pahalı ve zorunlu olmayan şeyler satın almazsak geçinebiliyoruz” yanıtını verenlerin oranı yüzde 32, “maaştan maaşa ancak idare edebilecek kadar paramız var” yanıtını verenlerin oranı yüzde 30’dur. Katılımcıların yüzde 20’si “sık sık yemek ve kira gibi temel ihtiyaçlarımız için bile yeterli paramız olmaz” yanıtını vermiştir. “Rahatça yaşamak için yeterli geliri” olduğunu düşünen kesim katılımcıların sadece yüzde 10’unu oluşturmaktadır. Burada ebeveynlerin ailelerinin mali durumuna ilişkin kendi görece algıları ortaya koyulmaktadır. Nesnel veriler ışığında bir yoksulluk değerlendirmesi değildir. “Rahatça yaşamak için yeterli geliri” olduğunu beyan eden ailelerin yaşadıkları mahalle, yakın çevreleri üzerinden göreceli bir karşılaştırma yaparak durumlarını değerlendirdikleri belirtilmelidir. Başka araştırmalarda, mali durumu daha iyi koşullardaki kişilerle yapılan görüşmelerdeki “rahat yaşamak için yeterli gelir” ifadesi ile bizim araştırmamıza katılan ebeveynlerin sözünü ettiği “yeterli gelir” arasında fark olduğunun bu bilgiler yorumlanırken göz ardı edilmemesi gerekir.

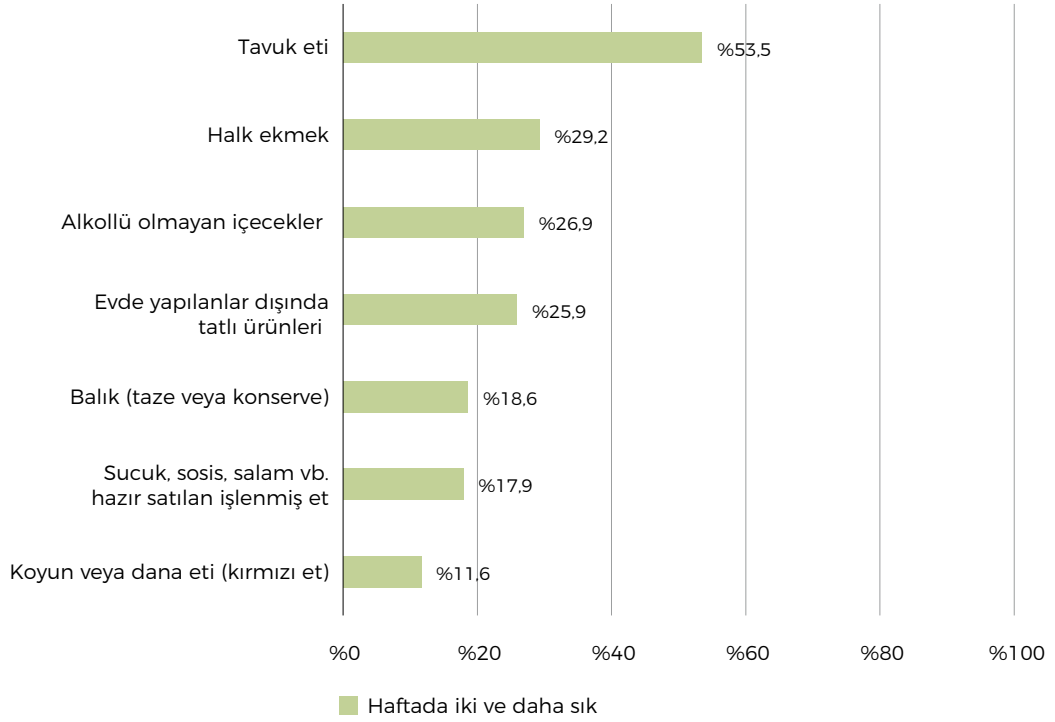
Araştırmaya katılan her beş aileden biri, temel ihtiyaçları için bile yeterli paraları olmadığını belirtmiştir. Ancak idare edebilen yüzde 30’luk kısmı da dahil edersek ailelerin yarısı en az bir çocuklarının çalışması durumunda dahi geçinmekte zorlandıklarını ifade etmiştir.

ŞEKİL 4.11. Öznel Mali Duruma Göre Çocukların Çalıştığı Sektör

Mali durum ve çocukların çalıştıkları sektöre birlikte bakıldığında “Sık sık yemek ve kira gibi temel ihtiyaçlarımız için bile yeterli paramız olmaz” yanıtını veren mali koşulları en yetersiz ailelerin çocuklarının yüzde 30’u “giyim işçi / çırak” olarak çalışmaktadır. “Maaştan maaşa ancak idare edebilecek kadar paramız var” yanıtının yüzde 30’u ise “pazarıcı” olarak çalışan çocuklardan oluşmaktadır. “Rahatça yaşamak için yeterli gelirimiz var” yanıtı veren ebeveynlerin yüzde 28’inin de çocukları “tezgâhtar” olarak çalışmaktadır.

Araştırmaya katılan ebeveynlerin yarısından fazlası borçlu olduklarını ve borç ödemeye çalıştıklarını belirtmiştir. Bankaya (ev/araba kredisi, tüketici kredisi, kredi kartı, ticari borç vb.) farklı şekillerde borcu olan yaklaşık yüzde 20 olan bir grup bulunmaktadır. Borçlu aileler en fazla yakın akrabalarına borçluyken, arkadaşlarına ve iş arkadaşlarına borçluluk da yaygındır.

ŞEKİL 4.12. Gıda Tüketim Sıklığı ("Haftada İki ve Daha Sık" Yanıtlarının Oranı)

Katılımcılara Şekil 4.12’de yer alan gıda maddelerini hanelerinde ne sıklıkla tükettikleri sorulmuştur. Haftada iki, haftada dört-beş ve hemen hemen her gün yanıtlarının toplamından oluşan “haftada iki ve daha sık” yanıtlarına bakıldığında hanelerde en çok “tavuk etinin” tüketildiği görülmektedir. Katılımcıların yüzde 54’ü haftada iki ve daha fazla sıklıkla tavuk eti tüketmektedirler. Kırmızı ete bakıldığında ise haneye en az giren gıda maddesi olduğu görülmektedir (yüzde 12). Katılımcıların yüzde 88’i kırmızı eti haftada iki günden daha az tükettiğini belirtmiştir. Balık, katılımcıların yüzde 19’u tarafından haftada iki ve daha sık tüketilirken; sucuk, sosis gibi hazır satılan işlenmiş etleri tüketenler, katılımcıların yüzde 18’ini oluşturmaktadır.

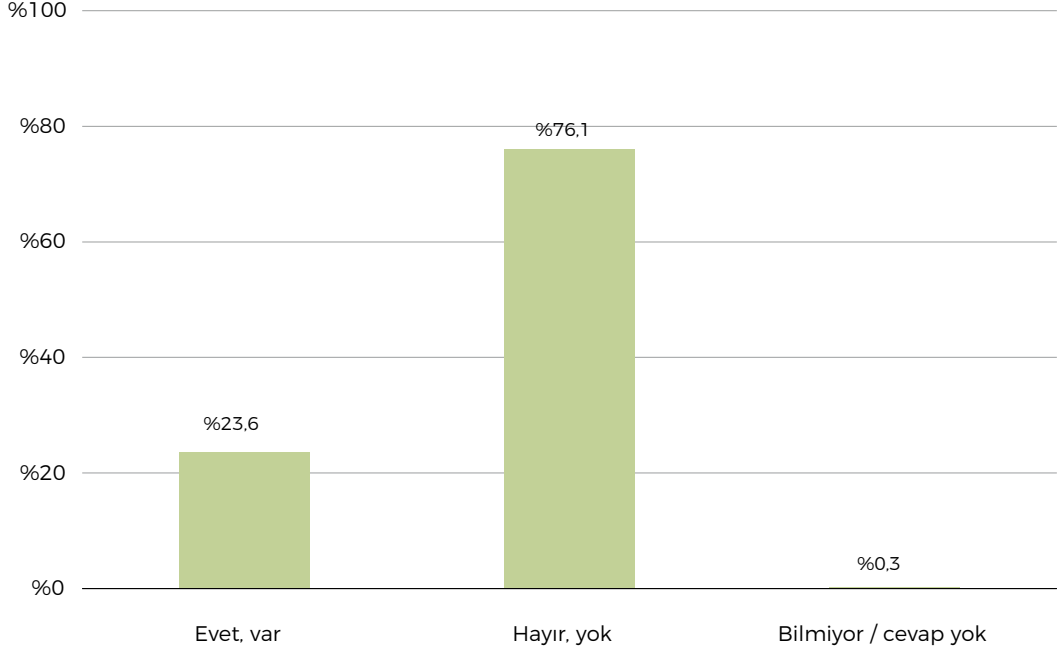
ŞEKİL 4.13. Gıda Tüketim Sıklığına Göre Çocukların Çalıştığı Sektör
("Haftada İki ve Daha Sık" Yanıtlarının Oranı)

	Esnaf yanında temizlik	Gıda hizmet	Giyim işçi / çırak	İmalat / tamir / çırak	Kuaförde çırak / kalfa	Pazarcı	Tezgahtar	Diğer
Koyun veya Dana Eti	%9,1	%20,0	%0,0	%17,1	%0,0	%9,7	%10,6	%31,6
Sucuk, Sosis, Salam vb.	%9,1	%13,3	%14,3	%20,0	%16,7	%13,9	%25,5	%42,1
Tavuk Eti	%45,5	%64,4	%44,9	%45,7	%33,3	%55,6	%59,6	%63,2
Balık	%13,6	%22,2	%22,4	%17,1	%8,3	%9,7	%23,4	%36,8
Alkollü Olmayan İçecekler	%22,7	%35,6	%18,4	%17,1	%25,0	%25,0	%34,0	%42,1
Evde Yapılanlar Dışında Tatlı	%22,7	%35,6	%20,4	%22,9	%16,7	%20,8	%29,8	%42,1
Halk Ekmek	%22,7	%24,4	%38,8	%34,3	%58,3	%29,2	%14,9	%31,6

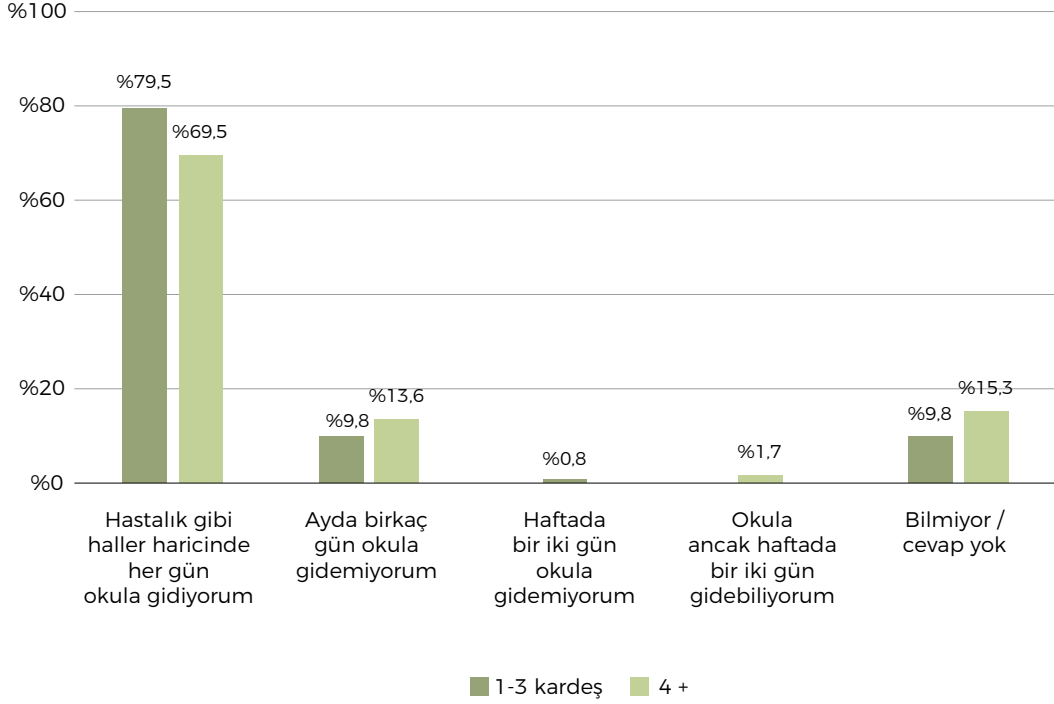
Gıda maddelerinin tüketilme sıklığına göre çocukların çalıştıkları sektör çapraz tablolama ile analiz edilmiştir. Giyim sektöründe işçi ve çırak olan çalışanların ve kuaförde çırak ya da işçi olarak çalışan çocukların tamamının kırmızı eti haftada iki veya daha fazla tüketemedikleri saptanmıştır.

4.4. ÇOCUKLARIN YAŞAM KOŞULLARI

ŞEKİL 4.14. Evde Çocuklar Arasında Okul Öncesi Eğitim Alma Durumu

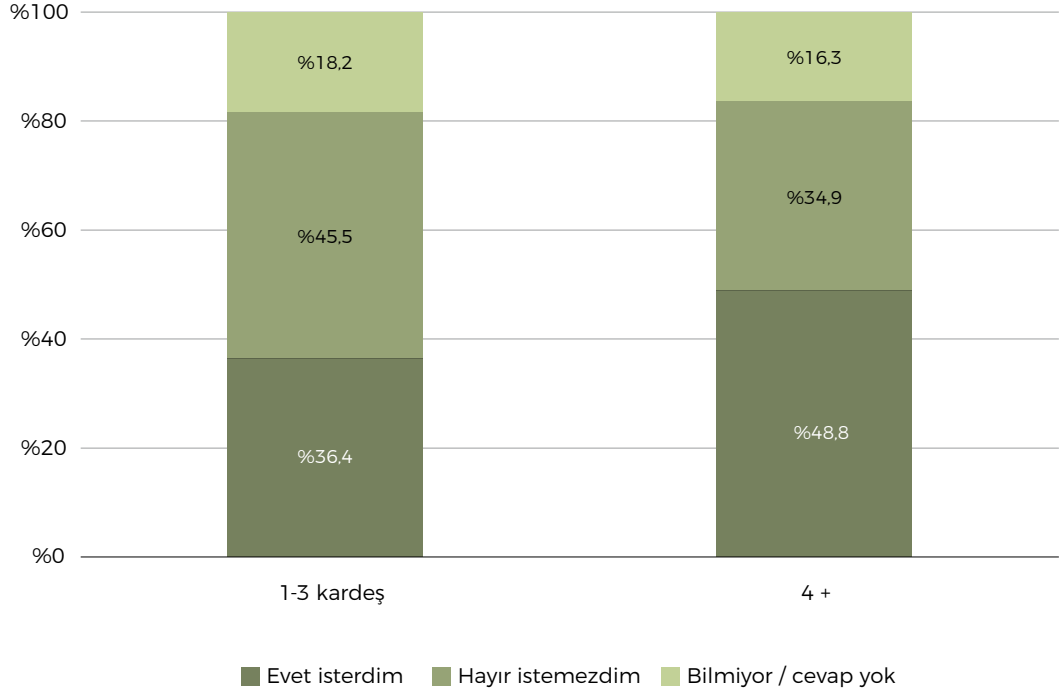

Araştırmaya katılan ebeveynlere çocuklarının arasında okul öncesi eğitim alan olup olmadığı sorulduğunda “evet” yanıtını verenlerin oranı yüzde 24 olmuştur, “hayır” yanıtını verenlerin oranı ise yüzde 76’dır. Katılımcıların sadece yüzde 24’ünün en az bir çocuğunun okul öncesi eğitim aldığı görülmektedir.

ŞEKİL 4.15. Hanedeki Çocuk Sayısına Göre Çocukların Kayıtlı Oldukları Okullara Devam Oranı

Hanedeki çocuk sayısının; kayıtlı olunan okula devam halleri ve okulu bırakan çocukların bıraktığı yerden devam etme istekleri üzerinde etkili olup olmadığına bakmak için çapraz tablolar oluşturulmuştur. 1-3 çocuklu hanelerde görüşülen çocukların yüzde 80'i kayıtlı oldukları okullara “hastalık gibi haller haricinde her gün” gittiklerini belirtirken bu yanıt 4 ve fazla çocuk olan hanelerde düşerek yüzde 70 olmaktadır.

ŞEKİL 4.16. Hanedeki Çocuk Sayısına Göre Çocuğun Okula Bıraktığı Yerden Devam Edebilmeyi İsteme / İstememe Durumu

Hanede 4 ve fazla çocuk olanların yüzde 49'u okula devam etmeyi istediğini belirtirken bu durum 1-3 çocuklu hanelerin yüzde 36'sını oluşturmaktadır.

Son olarak; katılımcılara “Çocuklarınız arasında balkondan düşme, ateş ile oynarken yanma gibi bir çeşit ev kazası geçiren var mı?” sorusu sorulduğunda ebeveynlerin yüzde 90'ı hayır yanıtını verirken yüzde 9'u da ev kazası geçirdiğini belirtmiştir. Ailelere ayrıca şu an hayatta olmayan çocukları olup olmadığı da sorulmuştur. 38 aile (yüzde 13) hayatını kaybeden en az bir çocukları olduğunu belirtmiştir.

Sonuç

5

Fotoğraf: Necmettin Yemiş

Ülkemizin taraf olduğu uluslararası sözleşmeler, yürürlükte olan kanunlar ve yönetmelikler 15 yaş altında çocukların işçi olarak çalıştırılmasını yasaklamakta ve 15-18 yaş aralığındaki çocukların çalışma koşullarını detaylı bir şekilde düzenlemektedir. Buna karşılık, elimizdeki en sınırlı veriler bile 6-17 yaş grubunda bir milyona yakın çocuğun çalıştığını göstermektedir, bu veriye ev içinde çalışan çocuklar dahil değildir.

Çalışan çocuklara dair özellikle niceliksel veriler çok sınırlıdır. Suriye'den Türkiye'ye gelen yarısından fazlası çocuk olan 3 milyonu aşan sığınmacılarla yapılan sınırlı sayıda çalışma da çocuk işçiliğine dair mümkün olduğunca güvenilir verilere duyulan ihtiyacın daha da arttığını göstermektedir.

2017 baharında, İstanbul'da Küçükçekmece ve Bağcılar ilçelerinde yaşamakta olan 301 çalışan çocuk ve ebeveynleriyle yürüttüğümüz bu araştırma, durumun sınırlı bir betimlemesini yapmayı ve daha sonra yürütülecek çalışmalar ve geliştirilecek politikalar için bir başlangıç noktası oluşturmayı hedeflemektedir. Bu pilot araştırmada bile hem çalışan çocuklara hem de ailelerine ulaşmanın zorlukları, Türkiye düzeyinde çalışan çocuklara dair mümkün olduğunca temsili bir çalışmanın sahasının ne derece zor olabileceğine dair bir fikir vermektedir. Her beş yılda bir tekrarlanan ve en son 2012 yılında yapılmış olan TÜİK Çocuk İşgücü Anketi'nin eksiklerinin tamamlanarak yeniden uygulanması bu ihtiyaca yanıt verme yönünde önemli bir katkı sağlayabilir.

Yürüttüğümüz araştırma çalışmasından öğrendiklerimizi kısaca özetlememiz gerekirse, öncelikle bu iki ilçede ulaşılan çalışan çocukların büyük çoğunluğunun erkek çocukları olduğunu söyleyebiliriz. Çalışan çocuklar arasında kız çocuklarının oranı yüzde 20 civarında kalmaktadır. Araştırmamıza katılan çalışan çocukların yüzde 65'i 16 yaş ve üstüdür. Araştırma çalış-

masına katılan çocuklar en fazla pazarcılık, giyim sektöründe işçi/çırak, tezgâhtar, gıda sektöründe hizmet, imalat sanayinde çıraklık gibi işlerde çalışmaktadırlar, esnaf yanında “ayak işlerine” bakan çocuklar da olduğu gibi, kuaförlerde çıraklık veya kalfalık da yapmaktadırlar. Bu noktada, “çıraklık” kavramının gündelik dildeki anlamıyla kullanıldığını, bir mesleki kariyerin herhangi bir aşamasına işaret etmediğini hatırlatalım. Neredeyse hangi alanda çalışıldığından bağımsız olarak okula devam eden çocuklar günde ortalama 8, etmeyen çocuklar günde ortalama 11 saat çalışmaktadır. Çocuklar işe gitmek için sabah 07:00 civarında yola çıkmakta, çoğunlukla yaya ve toplu ulaşım araçlarıyla çalıştıkları işyerine gitmektedirler.

Çocuklar ortalama 3 yıldır çalıştıklarını söylemişlerdir, dörtte birinin 11 yaş ve altında çalışmaya başladığı görülmektedir. Mevzuata uygun olarak 15 yaş ve üstünde çalışanların oranı sadece yüzde 27’dir, bu durum yasal düzenlemelerin ciddi oranda ihlal edildiğini göstermektedir. Çocukların çalışmaya başlamalarının önde gelen nedeni aileye maddi destek olsa da (yüzde 72), okulla ilgili sebepler de yüzde 15 oranında belirtilmiştir.

Çocukların yüzde 12’si sigortalı olarak çalışırken, yalnızca yüzde 6’sının işyeriyle sözleşmesi bulunmaktadır, bu açıdan kayıt dışılığın ve güvencesizliğin yaygın olduğunu söyleyebiliriz. Bunun yanı sıra işe başlarken sağlık kontrolünden geçenlerin oranının yüzde 5, çalıştığı yerde doktorlar tarafından düzenli/sık sık muayene edilenlerin oranının yüzde 3 olduğu, sadece yüzde 6’sının çalıştığı işyerinde sağlık sorunlarıyla ilgilenen bir uzman bulunduğu göz önünde tutulursa, güvensizlik de çocukların iş yaşamının temel bir unsurudur.

Çalıştığı işyerinde patronundan/ustasından seyrek de olsa kötü muamele gördüğünü söyleyenlerin oranı neredeyse yüzde 50’dir. Bununla birlikte başlarına bir haksızlık gelmesi durumunda ne yapacağını bilenlerin oranı da yüzde 50’nin altındadır.

Çocukların büyük bir kısmı şu anda çalışmıyor olmayı isterken, gelecekte şu anda yaptıkları işi yapmayı planlayanların oranı sadece yüzde 23’tür. Çocukların eve getirdikleri paranın ailenin geçimi için önemli olduğunu söylemesi (yüzde 44) bu zorunlu tercihin nedenini açıkça ortaya koymaktadır.

Çalışma zorunluluğunun en önemli bedeli, eğitim yaşamına son vermektir. Çocukların yüzde 60’ı herhangi bir okula kayıtlıyken, yüzde 40’ı eğitimini sonlandırmıştır. 16-18 yaş diliminde eğitimini bırakanların oranı yüzde 52’ye yükselmektedir. Ebeveyn anketinden elde ettiğimiz mali durum konusundaki öznel algılara baktığımızda “sık sık yemek ve kira gibi temel ihtiyaçlarımız için bile yeterli paramız olmaz” görüşüne katılan, başka bir deyişle geçim sıkıntısı çeken ailelerde çalışırken okula devam etmeyen çocukların oranı yüzde 55’e kadar çıkmaktadır. Keza, bu gruptaki ailelerin çocukları, ailelerinin maddi sorunları olmasaydı, okula devam edeceklerini söylemektedir. Ebeveynlerin eğitim düzeyi arttıkça, çocukların okula devam etme oranları da yükselmekte, en yüksek eğitim kategorisinde yüzde 77’ye ulaşmaktadır. Bu rakamlar, yoksul ailelerin çocuklarının eğitimlerine ara vermek pahasına çalışmak zorunluluğunda kaldıklarını göstermektedir.

Eğitimlerine son vermiş 120 çocuk, çoğunlukla ortaokuldan liseye geçiş sürecinde okulu bırakmışlardır, diğer sınıflarda okulu bırakma oranları çok daha düşüktür. En önemli okulu bırakma sebebi “eve para getirmek” iken, derslerinde başarılı olmadığı için ya da okula devam etmek istemediği için okulu bırakanların oranı yüzde 55’e kadar çıkmaktadır. Maddi sorun-

lar ve okulda başarısızlık birbiriyle ilişkili nedenler olarak görülmelidir. Okula düzenli devam edememenin, çocukların okulu bırakmalarının önemli nedenleri arasında olduğu da bulgular arasındadır.

Çalışma zorunluluğunun başka bir bedeli de, boş zamanlarından vazgeçmektir. Çocuklar, boş zamanlarını nasıl geçirdiklerini sorduğumuzda “çalışarak” yanıtı vermişlerdir, “boş zaman” kavramı neredeyse anlamını kaybetmiştir. Yaz tatilinde ne yaptıkları sorulduğunda yüzde 95’i çalıştıklarını söylemiştir, yaz dönemi dinlenilen değil, çalışılan bir dönemi işaret etmektedir. Üstelik, özellikle araştırmamıza katılmış olan çalışan kız çocuklarının mesaipleri evde de devam etmekte, büyük oranda ev işlerine katkıda bulunmaktadır.

Çocukların yaşadıkları aile ortamına baktığımızda, İstanbul ortalaması 3.5 olan ortalama hane büyüklüğünün 6’ya yaklaşmakta olduğu belirtilmelidir. Hanelerde ortalama 3 çocuk bulunmaktadır. Çalışan çocuklar, daha kalabalık ailelerde yaşamaktadır ve kıt kaynaklar için diğer kardeşleriyle rekabet etmektedir (ailelerin yüzde 17’sinde 5 ve daha fazla çocuk görülmektedir). Bununla birlikte ailelerin yüzde 93’ü çekirdek aile tipidir, yani anne-baba ve çocuklardan oluşmaktadır. Ebeveynlerin yüzde 68’inin düşük olarak tanımladığımız ilkökul ve altı eğitim düzeyine sahip olduğu, annelerin yüzde 77’sinin ev kadını olduğu ve annelerin yüzde 93’ünün, babaların yüzde 95’inin İstanbul dışında doğduğu göz önünde tutulursa, İstanbul’a iç göçle gelen bu ailelerin ne derece kırılganlık taşıdığı anlaşılabilir.

Bütün bu bulgular, araştırma kapsamında erişebildiğimiz çalışan çocukların ve ailelerinin yaşam mücadelesinin boyutunu ortaya koymaktadır. Türkiye’nin en gelişmiş ili olarak görülebilecek İstanbul’da yaptığımız bu araştırmada çocukların çalışmasının en temel sebebinin beklenildiği gibi ailelerin ihtiyaçlarını giderecek gelire erişememekten kaynaklanan yoksulluk olduğu ortaya çıkmıştır.

Ancak ailelere ve çalışan çocuklara dair elde ettiğimiz diğer veriler eğitimle ilgili sorunların da çalışma hayatına geçmede ve eğitimi sonlandırmada önemli bir rol oynadığını göstermiştir. Ebeveynlerin neredeyse tamamının İstanbul’a göçle geldiği ve ebeveyn eğitim düzeylerinin düşüklüğü; hangi ailelerin daha kırılgan olduğunu bize göstererek, geliştirilecek politikaların hangi aileleri hedeflemesi gerektiği konusunda önemli bir fikir vermektedir.

Sahada ulaşılan çocukların ortalama 3 yıldır çalışıyor olması, 15 yaş altı yasal olmayan çocuk işçiliğinin yaygınlığına dair önemli bir bulgudur. Ayrıca 15 yaş üstü çocukların neredeyse hiçbirinin yasal düzenlemelerin öngördüğü koşullarda çalışmadığı görülmüştür. Bu noktada da yapılan denetlemelerin sözleşmesiz, güvencesiz ve güvenliksiz çalışmayı engelleyecek düzeyde olmadığını söyleyebiliriz.

Denetim ve cezai yaptırım 15 yaş altı çocukların çalışmasını engellemek ve yasal olarak çalışabilecek çocukların ise çalışma koşullarını iyileştirmek açısından hayati bir araçtır. Ancak sadece denetim ve cezalandırmayla sorunun çözülmesi de ortadadır. Kalıcı ve sürdürülebilir bir çözüm veriler ışığında bütüncül bir yaklaşımla ailelerin yaşam koşullarını iyileştirecek ve çocukların eğitime devamını destekleyecek sosyal politikaların geliştirilmesi ile mümkündür. Bu raporun bulguları da bu yöndeki çalışmalara kaynaklık sunmak amacıyla.

ÇALIŞAN ÇOCUK

BAĞCILAR ve KÜÇÜKÇEKMECE

PILOT ARAŞTIRMASI

Pınar Uyan-Semerci • Emre Erdoğan • Gözde Durmuş

Çalışan çocukların yaşadığı sorunları tüm boyutları ile anlamaya çalışan elinizdeki bu pilot çalışma, İstanbul'da Bağcılar ve Küçükçekmece'de gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmanın çocuk işçiliği alanında yapılacak diğer araştırmalara ışık tutmasını temenni ediyoruz. Bu iki bölgede çalışan çocukların durumunu ortaya çıkarmanın sınırlılıklarını ve güçlüklerini bilmekle beraber, hem çalışan çocuklara, hem de ebeveynlerine yönelik bu saha araştırmasının, Türkiye'de çocuk işçiliğini anlamaya dair önemli ipuçları sunabileceğini ve çocuk işçiliğini önlemeye dair mücadelede doğru politikaların ve uygulamaların izlenmesine katkı sunabileceğini umuyoruz.

Yoksulluk, çocuk işçiliğinin en önemli nedeni olarak görülmektedir. Yoksullukla birlikte, eğitime erişememe, göç, yetişkinlerin işsiz kalması ve aile gelirin düşüklüğü, ailedeki geleneksel bakış açısı, mevzuatın eksiklikleri ve uygulanamaması ve işverenlerin çocuk işgücü talebi gibi nedenler de çocuk işçiliğine yol açmaktadır. Bu araştırma raporu; kentte çocuk işçiliğini önlemeye yönelik model geliştirme konusunda yürüttüğümüz bir projenin parçasıdır. Tüm çocukların çocuk hakları kapsamında üstün yararlarını gözetmeyi ve bu perspektifle çocuk işçiliğiyle mücadeleyi hedeflemektedir.

Bu raporda, çalışan çocuklar ve ebeveynleri ile yapılan nicel saha araştırmasının bulguları çocuk işçiliğinin önlenmesi için çocuğun iyi olma halini merkeze alan bütüncül çözüm önerileri geliştirmek üzere dikkatlerinize sunulmuştur. Çalışan çocuklar hemen hemen her alanda risk altında olan çocuk grubunu oluşturmaktadır. Araştırma araçlarının, bulgularının ve ortaya atılacak tüm önerilerin sadece Bağcılar-Küçükçekmece bölgesinde çalışan çocukların durumunu tespit ve iyileştirilmesi için değil, tüm Türkiye'de benzer ihtiyaçları ve sorunları olan çocuklar için doğru adımların atılması yönünde katkı sağlamasını ummaktayız. Kalıcı ve sürdürülebilir bir çözüm veriler ışığında bütüncül bir yaklaşımla ailelerin yaşam koşullarını iyileştirecek ve çocukların eğitime devamını destekleyecek sosyal politikaların geliştirilmesi ile mümkündür. Bu raporun bulguları da bu yöndeki çalışmalara kaynaklık sunmak amacındadır.

ARAŞTIRMA

KAPAK FOTOĞRAFI
GÖZDE DURMUŞ, 2017, TÜRKİYE

ISBN: 978-605-399-495-4

www.bilgiyay.com

İstanbul Bilgi Üniversitesi
Çocuk Çalışmaları

İstanbul Bilgi Üniversitesi
GÖÇ ÇALIŞMALARI
UYGULAMA VE
ARAŞTIRMA MERKEZİ

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI